

ŽUPANČIČEVA PESEM

JUŠ KOZAK

V življenju govori človek poredko iz golih objektivnih nagibov — tak je zakon narave — da mora živeti človek v tesnem subjektivnem odnosu do vsega, o čemer hoče govoriti. Premislite natančno kako poredko se čita kaj dobrega ob priložnostnih prilikah. Kolikokrat doživiš pravo vsebino in življenjsko podobo stvaritelja? In če se zgodi, se ponavadi v življenju le enkrat. Vsi, ki živimo v njegovem času, tehtamo, premišljamo, slutimo iz svojega časa, iz svojih brig in težav, iz svojega občutja in obzorja — ali si ne lastimo preveč, da bi lahko kaj povedali? Zato si drug drugemu segamo v besedo, se ponavljamo in se nam zdi danes novo kar smo že včeraj povedali.

Včasih se zgodi, da si notranje razklan, sprt s svetom in s samim seboj, da ti naenkrat — vzroki se šele zelo počasi odkrijejo — ugasne žarek veselja, da vidiš pred sabo samo goščo in vsepovsod, kamor se ozreš, le temo, nikjer veselega obraza, polnega notranje radosti in zaleta, v prsih te duši in te pretresa občutje, kakor da se okoli tebe nekaj ruši in podira. Takrat se zatekaš k spominom, toda premisli, ali se bosta v njih zrcalila resnični čas in obraz moža, o katerem bi rad govoril. Ko pričneš sam dvomiti, imaš željo, da bi možu, ki si mu besede namenil, le stisnil roko, vroče in toplo, kot iskren prijatelj njegovega dela in življenja, obenem učenec in dolžnik. Povedal bi mu, da ti je tesno, in tudi prav zaradi tega, ker molči in tako poredko izpregovori. A že ta pozdrav bi mu pričal, kako je vsebina našega življenja brez njegove besede še bolj prazna.

Oton Župančič je doživel šestdeset let in se je ob svojem življenjskem dogodku sam umaknil prazničnim besedam. Zadrega pred nami ali pred kom? Iz zatišja je lahko opazoval, da mu narod ni »prizanesel« s čaščenjem. Spoznal je, da se ne more izogniti priznanju, da je veliki pesnik, centralni ustvarjajoči duh po Prešernu. Častili so ga otroci in starci, govorili so mu v imenu naroda, nekateri iz domovinske ljubezni, drugi iz raznih notranjih doživetij. Prišli so tudi glasovi iz tujine in prinesli prvemu pesniku slovenskega naroda priznanje. Prešernovo obletnico smo pred leti praznovali sami, Župančičev glas je šel po svetu. Po čigavem prizadevanju? Po našem? Večjidel ne, ker so vsi, ki so ga zunaj prevajali — čeprav opozorjeni nanj — bili zavzeti od velike ustvarjalne sile njegove intuicije. Le slovenski jezik, v čigar izrazni moči je občutil neusahljivo vitalno silo in jo tudi dokazal, mu je bil doslej ovira, da je tako polagoma prihajal v svet. Preveč nepoznan je naš jezik, premalo koristi obeta ljubiteljem, da bi mu posvetili svoj trud, premalo osi se križa na naših tleh. Marsikateri

pesnik slovi po svetu, ki mu le moda ustvarja sloves. Župančič pa je med tistimi redkimi pesniki — umetniki, katerih vsebine in oblike ni mogoče podoživljati, posnemati, ker sta bili le enkrat ustvarjeni in od življenja s krvjo odkupljeni. V teh pesmih se je morala pred izprašujočo vestjo umakniti zadnja senca človeške ničemurnosti, ko je stvariteljski duh iskal najglobljo resnico zase in za svet. Le elementarno čustvo je moglo gibanje, odzivanje duha in materije preleti v nove melodije in človeški usodi v življenjskih vrtincih izvabiti nove ritmične podobe.

Morda je tenkočutni pesnik, strog za vsako besedo in še najstrožji do sebe, občutil v teh dneh kako nesoglasje med povedanim in občutenim, med namenom in izrazom, morda se je bridko zamislil, da marsičesa, kar je zapisal, nismo umeli, da nam je sam kako misel hote ali nehote preveč zastrl — vse je človeški razumljivo. Morda je bil v teh dneh celo najstrožji sodnik nad samim seboj. Pesnik, kakršen je on, ne more nikoli ubežati sebi, vedno ima vse življenje razgrnjeno pred sabo. Tu klicaj, tam vprašaj, neizgovorjene misli, ki dušo teže, zatajeni verzi, ki terjajo rojstvo, vse se oglašajo noč in dan in ne da pokoja. Čeprav je Župančič tako veder in moder, izdaja ga marsikaj, da tej usodi ne more ubežati...

gledam nazaj — in vse je kot en dan.
In mi? Izteka tednov se število.

Šestdeset let, na tem vrhu ni pesniku za besede in čast, zanjo mu je, od katere je odtrgan. Kakor je nekoč sam dejal, »da je Prešeren prvi Slovenec, ki je spoznal in z lastnim življenjem izpričal neobhodnost trpljenja za idejo, brez ozira na kakršnokoli povračilo tu in tam...«, tako je moral Župančič sam izkusiti, da je delo slovenskega pesnika le »romanje na božjo pot«. Če je ta »božja pot« predaljna in pretuja ljudem, je njegovo delo le tlaka. Tako malo nas je, da je kulturno delo slehernika le žrtev vseh življenjskih okušanj, najosebnjega dela, in napon skrajnih moči. Če bi maloštevilni ne čutili v sebi neke idealistične odgovornosti in nagonске zapovedi, bi bili mi še danes barbari. Včasih je videti, kakor da bi kulturno hotenje vzbujalo v ljudeh notranji nemir, skorajda bojazen, in da so ljudje še veseli, če kdo delati ne more. Nekaj herostratskih nagibov se skriva v naših ljudeh do kulture in tudi v onih, ki ob jubileju pesnika slave. Tudi Župančiču, ki je izmed vseh slovenskih umetnikov v življenju morda še najbolj priznan, ni bilo prizanešeno.

Ti, ki sem te v mladosti srčno ljubil
in si mi v bojih stala vseh ob strani
v slovenstvu trdi tlaki sem te izgubil —

Brez nje ni zanj prave svobode in pravega življenja.

Župančičevih šestdeset let je doba slovenske zgodovine na zunaj in na znotraj, po Prešernovi smrti še ne tako viharne in odločilne. —

Od nekod in kar nenadoma so prišli med mladino verzi:

Prišla si... tak pride zlat oblak
na večerno nebo...

Prišla si... tak pride pesem dev
iz dalje do tihih dobrav:
popotnik obstane... spet tiho... odmev

Razbita je bila stara oblika, preozka za nova čustva, ki so osvajala iz notranjih globin. Pesmi individualne svobode, ki ni poznala več nobenih spon, nobenih naukov za svoja doživetja: opajanja med obupom in nad veseljem v mladostni prešernosti. Prišle so in so že bile življenje. Mladenič, ki se je ustavil sredi ceste proti večeru, si je na tiho ponavljal: ...tak pride zlat oblak na večerno nebo. Nova posoda, nova vsebina, zajeta s plastiko, ki se poraja le v globinah erotičnega čustvovanja v okviru neba in zemlje. Pesnik doživlja svoja spoznanja.

Nocoj
zvenijo zvezde kot nekdanj,
zlatijo vale, čez tihotni gaj
gredo — postoj

Melodija je omrežila srca. — Vsaka nova pesem je bila novo presenečenje. Življenje se je sprostito, odpirale so se globine, mladina je pričela živeti in hrepeneti v Župančičevih podobah. Razbita oblika je bilo revolucionarno dejanje, novi življenjski ritem je zasejal med očete in sinove razkol.

Čustva so pretopila svet v še ne slutene oblike.

Tiho čez polje,
tiho mesec gre,
ž njim gre žalostno srce.

ali

Ves svet vzdihuje
razpet pod mraz,
miruje čas
nad njim... tak tuje,
tak daljno vse kot drag obraz,
ki spi v gomili.

Čut za mero je dozorel v mojstrstvo.

Življenje je dobilo novo vsebino. Naj so bila doživetja še tako grenka in spoznanja tako strupena, vse je obujalo vero v življenje z notranjo močjo. Kakor so klici življenja: Vseh živih dan, Pesem mladine, polno zveneli in podirali srca, ni življenjske zavesti nič manj afirmirala čudežna pesem,

Tiho prihaja mrak,
plah je njegov korak,
ni ga čuti.

— — — — —

Srce, zakaj drhtiš?
Česa, povej, se bojiš?
Vsega, vsega...

izpoved občutja, ki ga je srce skozi matere in očete doživljalo, a mu doslej ni našlo podobe.

Župančič je segal globlje in globlje. Sproščena misel, postoterjeni utrip srca, ki je spraševalo za svojo usodo v zvonečih tišinah med nebom in zemljo, sta ustvarjala tuje in skrivnostne pesmi: Prebujenje, Nočni psalm, Podoba, v katerih je prometejski duh sprostil človeka in mu sam določal usodo.

Če je Župančič ob Prešernovi obletnici zapisal, da ni bilo v njegovih pesmih nikjer »več oblike zavoljo oblike, nikjer besede zaradi vnanjega zvoka — vse le notranja muzika... ne cvet na veji, temveč cvet iz veje«, potem velja zanj, da si je vsako čustvo sproti ustvarjalo ritem, ki je obujal življenje in dajal besedi novo vsebino. Ta ritem je ustvarjal novo življenjsko zavest. Njegovo neusmiljeno resnično občutje je v najboljših pesmih zblížalo smrt in življenje, kajti v najglobljem doživetju sta smrt in življenje eno in budita enako voljo do dejanja.

Župančič je bil ritmični in idejni glasnik življenja. Njegova pesem je bila nasilna kakor pomladni vihar. Prebujena zavest Prešernove Zdravice in romantična apoteoza svobode iz Uvoda v Krst sta imeli le malo odmeva v slovenski pesmi. Mladina je doslej deklamirala Gregorčičeve lamentacije, ta ali oni je pogledal v Levstika, Aškerčeve balade (najboljše) so dramile zavest slovenskega tlačana. Bil je v mladini upor povešenih rok, tleči srd je upiral oči v usodo. Potem se je sprožilo. Župančičeva bojna pesem je zajela srca, da so sprva še nekam neverno ponavljala besede o pogumu, o silnem uporu kondora, o srcu, ki bije, da ga sluša milijon. Župančič je stal naenkrat v središču. S »trpečim milijonom« je bil tudi narodni problem zadet v srce. Uvod v Krst je našel nov odmev v pesmi, ki je obsegla usodo in voljo vsega naroda. »Če sonca ni, odkod to hrepenenje... odkod v mladini to žarenje...« Po kateri znanstveni metodi bodo razložili rojstvo tega hrepenenja? Župančič je mislil na ves narod, na vse, ki jim je bilo življenje le krivica brez pravice, na kmeta, na delavca in na meščana. Mladino je pozval na upor v znamenju svobode in zdravja. »Zdravica« in »Krst« sta oživila z moderno vsebino v »Dumi«. Preglobok je bil še problem, nekaterim premalo jasen, drugim konec preteman

    Srce poeta — od nje si bolno.

Poetovo boleť je občutila le mladina, ki jo je prešinjalo ogenj upornih strasti, čeprav ni vedela, kam bi z njimi. Krek je hodil med ljudstvom, Dermota, Prepeluh so prebujali ljudstvo, meščan se je upiral nemštvu na severni meji, prodiral je v Trst in Gorico, a nemški kapital se je širil do Ljubljane. Vse to je moralo izzvati političen program. Župančičeva pesem, ki je upor razvnela, je vlivala ogenj in oznanjala boj za življenjsko čistost in pravico. — Politični programi se pripravljajo podtalno na gospodarskih in socialnih osnovah, ob njih si zgodovinski momenti podajajo roke, a ne najmanjši je vpliv

osebnosti, ki s svojim življenjem in idejami razmika tečaje in daje podtalnemu gibanju in premikanju etično zavest. Za politični program so odločilni zavest, volja in razgledi. Župančičeva pesem je razmaknila obzorje miselnosti in čustvovanja. Prebujena zavest neomejene individualne svobode je izzvala sen o narodni svobodi. Politični programi so udarni, prihajajo kakor viharji, se razlijejo preko osnov in terjajo življenje poedinca in naroda.

Udaren politični program, tudi tako zvani realni, ne more biti ozek, brez velikega miselnega zagona in vseobsegajoče človečnosti. Poznati ne sme notranje laži. Župančičeva pesem je bila borba proti sleherni laži. Zvala je mladino, ki si je njegovo pesem izposodila za moto.

Po prvih dneh pijanega zanosa v dneh politične svobode so nepričakovani udarci pričeli odpirati oči. Pesnik je začutil boleost razkosanega naroda, toda kaj je bila pesem proti mogotcem, ki so delili svet? Optimist, ki bi rad gledal samo svetlobo in soince, pokoplje bolečino in izpoveduje, »da je zemeljska krogla kristal...« Ali se že porajajo nove napovedi za bodočnost, ki jih bo šele ljudstvo, zopet v življenje poklicano, za svoje sprejelo? Tudi pesnikovo srce čuti razdor med iluzijo in realnostjo, vidi, da se je življenje zaskočilo in se odpirajo brezdna stiske, nasilja, ki poskuša krotiti ljudsko hotenje po življenju in svobodi. Čeprav je njegov pogled uprt drugam, v človeško dramo, govori vendar Pravdač iz teme sedanjih dni.

Ali v snu smo vsi
lahko vladarji in nasilniki —
in sila brez pravice je nasilje.

Pesnik opazuje življenje z modrostjo, ki mu je bila vedno lastna, in s katero je vedno premagoval razkole. Razume zakonitosti življenja in izpoveduje, da svet

strmóglav gre v polom za nov pogon.

Stal je vedno na strani vseh, ki so trpeli krivico in se borili z nasiljem, to se pravi na strani resničnega življenja. Stal je na strani zdravih in pogumnih. Še enkrat je v znanem eseju poskusil vzbuditi pogum do življenja z velikim optimizmom in vedro kritiko.

Nekoč se je vozil z mladimi ljudmi proti Sušaku. Mladina je sanjarila o zadregi, da nimamo poeta kakršen je D'Annunzio. Pred simbolno raztreskanimi vrati na mostu s Sušaka na Reko se je pesnik zamislil in zapisal mladim ljudem, da ni pesnik, kdor z granatami ruši mostove med ljudstvi, pravi pesnik jih gradi.

Iz sanj o pravičnem življenju, o véliki moči Puškinovega Preroka, se je znašel pesnik med trpkó resničnostjo.

Velikim pevcem so nekdanje čase
zidala mesta se na strune zvok —
in danes moji pesmi dano ni
siroti eni vtolažiti jok...

Svet, ki ga je soustvarjal, je gluh za njegovo misel, čeprav mu slavi besedo. Iz tega sveta se je pesnik velikih človeških problemov,

dejanj in pravičnosti, zopet zatekel k »Jerali«, nedokončani satiri. »Med ostrnicami«, ko je za njim utihnil dnevni šum sveta, je izpovedal s Prešernovim pogumom:

Jaz moram sam izbojevati boj,
na desno in na levo vse je mrak.
Ena stopinja le, in vse bo soj:
toda iz hrupa v hrup to ni korak.

Premišljam o svetu, ki je gluha za Župančičevo človečansko misel. Ko ga poskušam doumeti, se mi približuje daljen in medel spomin mladostnih dni. Prikazuje se mi doživljaj, skorajda smešen in otroški, a ne morem se znebiti misli, da vsebuje nekaj resnice za danes.

Med mladino, ki jo je Župančič prebudil in tudi pozdravil njen politični program, so bili različni ljudje. Nekateri so naravnost plamтели v idejnem fanatizmu. Fantazija in ogenj te mladine nista poznala meja, mladost si je pričarala revolucijo. Ko so Župančiču razlagali o teh načrtih, o oboroženem uporu, je poet pričel dvomiti. Svojih pomislekov o fantastičnih prividih ni prikrival. Tedaj se je pričelo vzbujati proti pesniku nezaupanje. Še več. Mladi revolucionarji, ki si niso dali podreti svojih iluzij, so ga obsodili za izdajalca ideje, za odpadnika, ki bo s svojim dvomom zbegal ljudi in jim vzel vero. Očitali so mu, da ni discipliniran revolucionar, da ne zna politično misliti. V vročih glavah se je spočel načrt, kako ga brez hrupa odstraniti. Politična ideja si je lastila univerzalnost in tudi v tem ni poznala nobene mere. Vroče glave so se kmalu ohladile in se s smehom še večkrat domislile teh črnih naklepov.

Ali je zgodba smešna in neprimerna? Ne tako. Politična miselnost se je vse bolj razživljala, dokler ni sedaj prevladala. Bili smo in smo priče, da je le utilitaristična politična perspektiva odločevala o umetniških vrednotah. Kakor je sicer politična miselnost, ki si lasti univerzalnost, razumljiva, kjer je ljudska stiska prevpila poetove sanje, se prav tako še nikoli ni rodila prava umetnost, ki je vest človeške družbe, pod diktatom. Videti je bilo, da je tam, kjer se krčevito porajajo novi svetovi, kjer se najčistejši idealizem meša z razbojništvom in golim utilitarizmom, kjer se počasi dvigujejo nad razvalinami novi domovi človeške sreče, vsaka umetnost odveč. Politična miselnost brez globoke človeške etike je zožila obzorje in je segla v svoji surovi sili tam, kjer se je najbolj razgalila, še dalj. Kdor se je drznil oporekati politični volji, ki oznanja zopet sovraštvo za narodno zdravje, je bil izobčen, njegovo delo požgano. Kar smo brali še pred kratkim kakor pravljice o požiganju mest, o klanju otrok in mater, doživljamo danes kot grozotno resnico, ki nam prikazuje novi evangelij človeštva.

Videti je, kakor da je Župančičeva pesem ob njegovi šestdesetletnici utihnila, razen kjer ne služi borbeni potrebi. Le navidez. Župančičeve pesmi so vodnjaki prečiščenih človeških doživetij, kamor se vrača človeštvo, utrujeno po krvavih borbah, zajemat lepoto in modrost in iskat spoznanja.

POSLUŠAM NOČI

JERN LEDINA

TI

*Vse zvezde so se pomaknile na zapad,
še malo pa bo mesec izza gozda
razpredel po vsej sobi tiho mesečino.
Čemu v naročje si mi položila glavo
in umolknila si, ko ni šc čas molčanja?
Morda preišljaš vso to globočino,
odkoder raste najina ljubezen?
Ali spominjaš se na davno uro,
ko sončni dan, ki v pozni zarji mine,
nemirna si na mojo pot stopila,
da z mislijo te objeti nisem mogel,
a bil sem v hipu ves prevzet od tebe.
Neznana si bila mi kakor v tej minuti,
nikomur ne podobna — morda mesečini,
ki lije zdaj slap luči v mojo sobo
in me s prosojno, čisto roko
tako skrivnostno k sebi vabi.*

PO DNEVIH ŽETVE

*Kaj je minil poletja živi žar,
da ni odseva zrelih žit na dnu oči,
ki vame jih prežalostno upiraš?
Blesteče vale so speljali s polja,
nagnilo se je leto in ti misliš,
da zame ni topline v tvojem srcu.
Ne veš, da tvoja vroča dlar: izdaja
vse drugo, ne pa hlad sinjine?
Ne veš, da sem se nagnil k tebi
in da zorim za žitnico spominov tvojih?*

*O, res sem klas, ki je ostal na njivi!
Viharji leta so divjali čezme
— vse sem prestal — in gromi so se bili
nad mano dan in noč.
Suh veter mi je upognil mlado steblo,
ko hotel sem le tebi v radost rasti.
In zdaj te čakam, kličem na pomoč,
da me ne boš pustila mrazu zime,
da me odreši tvoja bela roka
in spravi v žitnico ljubezni svoje.*

DEKLE V SAMOTI

*Že dolgo je, odkar sem te ljubila,
objemala z nemirnimi rokami
in v nespokojni, blaženi omami
bila sem z vsakim dihom čisto tvoja.*

*Zdaj prazna postelj je ob moji strani!
Zvečer le mrak molčeči gleda vame,
usta so brez poljubov čisto suha
in róke brez objemov vse dni same.*

*Razvnel si mi vso kri in ker ni tebe
v željah in hrepenenju mi zgoreva;
roke pritiskam si na vroče prsi,
da žar ljubezni skozi ne preseva...*

IN LISTJE ODPADA...

*Z jablan vso noč listje enakomerno odpada,
pod drevjem lahno šelesti ko da nekdo tiho odhaja.
To življenje moje tako tiho vse ure odhaja.
»Postoj za trenutek, ustavi korak!
Nisem do klenega zrna dozorel,
Nisem kot kres na obzorju še gorel,
prehodil sem še premalo poti.
V bistvo stvari in življenja se vpijam,
v urah samotnih bolečin se previjam;
žito v viharju in soncu zori.
Počakaj, ne hiti, saj se ne mudi! —
Preblisk majhen sreče tako je sladak...«
Vso noč listje počasi odpada,
nekdo je pod drevjem pospešil korak...*

NAJINA PESEM

*Jaz veter sem, ki sam čez morje plove,
ti si kot val, ki veter ga izzove;
plavač sem na valovih tvojih grudi
in morje ti, ki objemati ne utruji
se noč in dan nemirnega mornarja.*

*Svobodna v soncu, sama brez vladarja
kadilo sva in žrtvenik obenem,
iskalca dva, ki v hipu razsvetljenem
iztezata roko za polno zlato čašo.
Kot da bi ogenj vlivala si v duše
ljubezni žeja v naju ne premine,
ne mine klic zahtevajoči v naju,
naprej le gre do grenke bolečine.*

HISTORIZEM V LITERARNI ZGODOVINI IN NJEGOVI NASPROTNIKI*

ANTON OCVIRK

Vse novejšje literarnozgodovinske struje, ki so se pojavile v Evropi izizza svetovne vojne, zlasti pa v zadnjem desetletju, si prizadevajo poglobiti proučevanje slovstvenih pojavov in izpopolniti dosedanja metodološka izhodišča. Pri tem zapažamo predvsem dve ostro med seboj nasprotni si miselnosti.

Prva skupina literarnih znanstvenikov temelji na izrazitih historičnih načelih in pojmuje slovstveno dogajanje kavzalno-razvojno, druga pa zavrača nazore doslednega historizma in skuša v literarni zgodovini uveljaviti samo idejne, problemske, estetsko-kritične in oblikovne vidike. Za predstavnike druge smeri ni značilno samo to, da poudarjajo važnost sinteze v nasprotju z analizo, ampak še mnogo bolj dejstvo, da zanikujejo uspešnost zgodovinske empirije, vrednost ugotavljanja razvojnih zakonitosti, vzročnih zvez, odvisnosti, skratka vsega, kar tvori podstavo pozitivistične metode.

Teza antihistorikov obsegajo seveda le del vprašanj, ki razgibavajo sodobnega znanstvenika. Ker pa se dotikajo osnovnih problemov literarnozgodovinskega iskanja sploh, mislim, da ne moremo mimo njih, ne da bi jih kritično pregledali in opredelili. Zdi se mi nujno že tu poudariti, da je moje izhodišče historično, to se pravi, da pojmem literarno zgodovino kot vedo, ki gradi svoje izsledke na predmetni resničnosti, ki prikazuje dogajanje razvojno v času in prostoru in razlaga posamezne pojave — osebnosti, umetnine, gibanja in toke — kot vzroke in učinke, najsi so vnanje snovni, psihološki, idejni ali pa duhovni. S tem pa še nikakor ni rečeno, da načelno odklanjam vsa dognanja antihistorikov, v kolikor so res pomembna in v kolikor se dajo uvrstiti v naš znanstveni okvir. Teh pa tudi pri predstavnikih novih smeri ni malo.

Odpor novostrujarjev do historične metode izvira iz prepričanja, da je njen delokrog preozek, njeni vidiki preenostranski, vse preveč odmaknjeni od pravih slovstvenih vprašanj. Historizmu očitajo zlasti to, da je v bistvu statičen, da se zadovoljuje samo z ugotavljanjem sekundarnih dejstev, ki nimajo pravega stika z besedno umetnostjo, da se ne more dvigniti preko empirije do globinskega doumevanja osebnosti in pesniških del. Ne samo mlajši rod, tudi nekateri starejši znanstveniki začenjajo dvomiti nad pomembnostjo historičnega načina obravnavanja literarnih problemov.

Sloviti italijanski komparativist Arturo Farinelli, znan po temeljitih delih o evropskih literarnih odnosih, je kljub svoji historični miselnosti izrekel pred nedavnim nekaj presenetljivih pomislekov o uspešnosti takšnega znanstvenega iskanja. »Okolje, tradicija, posne-

* Nastopno predavanje na univerzi v Ljubljani 26. XI. 1937.

manje, vse to, kar nas preseneča in na kar smo tako zelo navezani, vse to se ne dotika bistvenosti duha,« izjavlja v članku o vplivih, ki ga je objavil leta 1930. v zborniku »Mélanges d'histoire littéraire générale et comparée«, posvečenem Fernandu Baldenspergerju. Literarni zgodovinar mora po njegovem mnenju prodirati v osrčje problemov, poglobljati se mora v umetniška svojstva osebnosti, ne se pa izgubljati v razpravljanju o kolektivnih gibanjih in kompleksnih pojavih, v nestetih odtenkih, ki ne vodijo k notranji resnici.

Toda še odločneje kakor Farinelli zavračajo historizem drugi znanstveniki, dasi se med seboj idejno občutno razlikujejo.

Po mnenju Oskarja Walzla mora stremiti literarna znanost po idejno-zgodovinski sintezi. Svoj nazor je Walzel izpovedal l. 1926. v predgovoru h knjigi »Das Wortkunstwerk«, v kateri je ponovno objavil razpravo »Analytische und syntetische Literaturforschung« iz l. 1910. Literarni zgodovinar mora zajeti dobo v njeni idejni značilnosti, razjasniti sočasna življenjska vprašanja in pokazati, kako se oboje zrcali v istodobni tvornosti. Le na tej osnovi, trdi Walzel, je možna znanstvena sinteza. Isto velja seveda tudi za biografiko, za oris posamezne osebnosti. Vse dotlej, dokler ugotavljamo samo zunanji potek pesnikovega življenja, dokler se ukvarjamo samo s postankom njegovih del, ne moremo sintetično doumeti njegove edinstvenosti. Ustvarjalca moremo razjasniti le kot celoto in sicer v tesni zvezi s porajanjem njegovih del in njegovim notranjim razvojem. Umotvor nam ne sme biti zgolj pripomoček za razlago pesnikovega življenja, a tudi ne sredstvo za določanje njegove miselnosti. V obeh slučajih se nam umotvor kot svojevrstna umetnina razblini v nič. Središče znanstvenikovega proučevanja mora biti literarno delo, zato je nujno, da se ukvarjamo z njegovim ustrojem, obliko in arhitekturo.

Vsa ta vprašanja je Walzel v podrobnosti obdelal v posebni knjigi »Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters«. Tu je tudi poskusil uvesti v literarno znanost nekatere stilne označbe, ki so jih izsledili novejši nemški umetnostni zgodovinarji za slikarstvo in plastiko, ter tako globlje prodreti v značilnosti umotvorov. Težišče Walzlovega iskanja je s tem postala oblikovna plat besednih tvorb, a vrhu tega tudi stilna označba obdobja v zvezi z razvojem idej v literaturi.

Drugače je opredelil naloge literarne zgodovine Rudolf Unger leta 1924. v študiji »Literaturgeschichte als Problemgeschichte«. Tudi on je pristaš idejno-zgodovinske sinteze, vendar se njegov nazor močno razlikuje od Walzlovega. Po njegovi teoriji ne spada v literarno znanost samo raziskovanje pesniških oblik in tehnike, tudi ne prodiranje v psihološke procese ustvarjanja in stilnega oblikovanja, pač pa predvsem proučevanje raznih življenjskih, eksistencialnih, religioznih, svetovnonazornih in drugih vprašanj, kakor se odražajo v slovstvu. Tako je zasnoval tezo o literarni zgodovini kot zgodovini problemov. Znanstvenik mora sistematsko obravnavati najprej, kako se v pesništvu pojavljajo temeljni življenjski problemi, večna eksistencialna vprašanja človekovega tostranskega bivanja. Zatem mora razjasniti odnos literature do religioznega čustvovanja, se

poglobiti v razmerje poezije do narave in vseh kozmičnih in magičnih vprašanj, ki spadajo v ta okvir. Nadalje naj bi se zgodovinar ukvarjal s problemom smrti in ljubezni, z erotiko in seksualnostjo, z vprašanji družbenega življenja, ki se jih da zaslediti v slovstvu, in končno s svetovnonazornimi načeli posameznikov, skupin, generacij in dob. Po vsem tem je jasno, da se Unger nagiba v neke vrste tematološko smer, ki je v Evropi že skoraj v popolnem zatonu.

Vsekakor globlji pa je nazor avtorja biološko-vitalistične metode H. Cysarza, ki ga je izpovedal leta 1926. v knjigi »Literaturgeschichte als Geisteswissenschaft«. Po njegovi miselnosti se literarna zgodovina ne sme izživljati izven stvarnega, časovno opredeljenega življenjskega ritma, ne sme stremiti zgolj po zbiranju gradiva, po mrtvi abstrakciji, ampak mora graditi globlje. Cysarz sicer ne zanikuje popolnoma načel historizma, vendar trdi, da je v umetnosti elementarno važen duh, duhovno življenje; zato mora znanstvenik iskati v literaturi obraz tega spiritualističnega načela. Cysarz spoznava, da teži današnja znanost v brezčasnost in to tem bolj, čim bolj je miselno opredeljena. Med literarno zgodovino in življenjem je nastal po njegovem prepričanju strm, globok prepad. Na eni strani se kopičijo brezčasna znanstvena dognanja, na drugi strani pa se pretaka sproščeno življenje, ki nima nikakega stika z abstraktnimi historičnimi izsledki. Med življenjem in mislijo moramo zgraditi most, sintetično združiti oba pola, obe sili v organsko duhovno celoto. Približati se moramo neposrednemu življenju, hipnosti, dojeti jo z vso človeško silo, a se obenem z umom dvigniti do najvišjih spoznanj. Svoje izsledke mora znanstvenik podajati prav tako živo in pristno kakor umetnik, seveda na drugačen psihološki način; njegovo delo mora biti v stiku z dobo, življenjem in ljudmi, ne pa odmaknjeno od vsega, kar je časovno gibljivo. Problemsko območje literarne zgodovine mora biti kolikor mogoče obširno. Poleg zunanje analize umotvorov mora znanstvenik razvozlati skrivnost njihove vitalne pomembnosti. Ni dovolj, da skuša površinsko opisati posameznike in skupine, pokazati mora še, kako so organsko rastli iz brezčasnega kaosa v urejeno življenje. Pri vseh mora ugotoviti odsvit kulturnih in idejnih teženj dobe, vse življenjske in duhovne silnice, ki so jih oblikovale.

S povsem drugih vidikov pa zavrača historično metodo sodobna ruska formalistična šola. Razvila se je iz prvotnega krožka z nazivom »Opozaj«, kar pomeni »Občestvo izučenijske teorije poetičskega jezika«, in bila leta 1920. včlenjena v Ruski državni inštitut za umetnostno zgodovino. Predstavniki ruskega formalizma — Viktor Šklovski, Osip Brik, Boris Eichenbaum, Viktor Žirmunski, Viktor Vinogradov in drugi — poudarjajo, da se ne dajo dojeti bistvene vrednote umotvorov zgolj z biografiko, z idejno in vsebinsko analizo, a tudi ne s socialno rekonstrukcijo okolja, v katerem so nastali, da so namreč besedne tvorbe predvsem oblikovni, stilni, tehnični, arhitektonski problem. Znanstvenik se mora poglobiti v ritmično zakonitost jezika, v ustroj verza in proze, še več, v muzikalna svojstva besed in zvokov, kajti le tako bo dognal umetniške vrednote literarnih del. Izhodišče

slovstvene zgodovine je tedaj oblika, kajti ona je edino stvarno sredstvo, s katerim je pesnik gradil svoj umotvor. Zato je nujno, da analitično prodremo do vseh sestavin kompozicijskega procesa, da se poglobimo v tematiko, tektoniko, motiviko in stilne elemente pesniških del. Čustva, ideje in misli se zde formalistom drugovrstni literarni pojavi, ki so zavisni od tektonske urejenosti umotvorov, ne pa obratno. Nova forma se ne pojavi zaradi nove vsebine, ampak v nadomestilo za prejšnjo, že obrabljeno obliko. Umetnina je tedaj izvirna predvsem po svoji tehnični novosti, po tem, na kakšen učinkovit način je znal ustvarjalec izpovedati svojo misel v novi obliki, ne pa po tem, kakšne nove ideje je razodel. Literarna znanost mora pojmovati ustvarjanje kot besedno tvornost. Zato mora sistematično podati zgodovinski razvoj posameznih oblik in slogov, utemeljiti teorijo verzifikacije, tematike, stilistike in naposled pokazati še razvoj literarnih vrst. V tem smislu sta zasnovala Tomaševski in Žirmunski svoji knjigi o literarni teoriji. Med sintetičnimi zgodovinskimi deli te šole pa je morda najznačilnejša komparativna študija Viktorja Žirmunskega »Bairon i Puškin«, ki je izšla 1924. v Leningradu.

Tu je treba poudariti, da se ruski formalizem, ki je začel v zadnjih letih uspešno prodirati tudi k Poljakom in Čehom, razlikuje od podobnih smeri v zapadni Evropi. Že Walzlovo pojmovanje ustroja pesniških del je povsem drugačno od ruskega. Pri Francozih je skušal razrešiti vprašanje zgradbe literarnega dela Pierre Audiat s svojo psiho-historično metodo, o čemer razpravlja v knjigi »La Biographie de l'oeuvre littéraire«, ki je izšla leta 1925. v Parizu. S filozofsko teoretičnega vidika pa razglablja o ustroju umotvorov Roman Ingarden v obširnem spisu iz leta 1931. »Das literarische Kunstwerk (Eine Untersuchung aus dem Grenzgebiet der Ontologie, Logik und Literaturwissenschaft)«. Avtor se odvrča od psihološkega tolmačenja umetnine in hoče pokazati, da je za njeno zgradbo bistvena politična harmonija estetskih vrednot.

Po odločnem odklanjanju historizma pa je za naš problem važna tudi umetniško-literarna teorija francoskega znanstvenika Bernarda Faÿja. V mednarodni debati o literarnozgodovinskih metodah, ki jo je sprožil leta 1926. profesor na Columbia univerzi Spingarn v časopisu »Romanic Review« in ki je trajala več let, je zastopal Faÿ skrajno antihistorično stališče. Tu namreč trdi, da je dosedanja literarna znanost otopela za prava umetniška vprašanja, da ne išče v pesniških delih lepote kot najvišje vrednote, temveč da jo zanimajo le drugovrstni problemi. Faÿ zavrača zlasti prepričanje, da je znanstvena resnica objektivna, splošnoveljavna, a lepota subjektivna, spremenljiva. Po njegovem mnenju je tudi empirično dognana resnica hipotetična, kajti kdo bi nam mogel zagotoviti, da se je vse tako zgodilo, kakor nam skušajo znanstveniki dokazati. Ali ne raziskuje zgodovinar obdobja, generacij in individualnosti s povsem osebno določenim načrtom, ali ne periodizira samovoljno, ali ne razčlenjuje subjektivno in večkrat celo enostransko? Pod njegovim drobnogledom se je spremenila preteklost v mrtvo gmoto, v kateri ni

mesta za lepoto. Smisel literarnega iskanja mora biti globlji, analiza se mora umakniti sintezi, deskripcija estetskemu vrednotenju. Bolj kakor znanstvena resnica bi morala zgodovinarja zanimati v literaturi. Lepota, pa naj jo opredeli kakor koli že. Najbolje bi bilo, če jo opredeli tako, kakor jo pojmujejo največji sodobni ustvarjalci. Historično metodo naj bi po Fayjevi tezi zamenjali literarno-literarna kritika ali umetniška literarna zgodovina («la critique littéraire littéraire ou histoire littéraire artistique»).

Na docela filozofsko-abstraktnih temeljih pa je končno zasnovana estetsko-kritična metoda romunskega znanstvenika Mihaela Dragomiresca, ki jo je po letu 1928. obširno razvil v štirih francoski pisanih knjigah z naslovom »La Science de la littérature«, a kraje obrazložil leta 1931. v študiji »Nouveau point de vue dans l'étude de la littérature«. Kakor Fay se tudi Dragomirescu bori proti doslednemu historizmu, toda v drugi smeri. Središče znanstvenega iskanja so zanj umetniška veledela, ki pa jih ne smemo dojemati empirično, a tudi ne intelektualistično, pač pa notranje energetično, kajti v njih se razodevajo višje vrednote, kakor pa so psihološke in socialne. Dočim lahko raziskujemo literarna dela srednje vrste ali pa stilno virtuozne umotvore kolikor toliko zgodovinsko razvojno, to pri veleumetninah ni mogoče. One žive namreč posebno irealno življenje, v njih se zrcali večna lepota, ki je stvarno nedoganljiva. Mojestrovine so po mnenju Dragomiresca edinstvene stvaritve, svojevrstne, harmonično dovršene celote, od časa in prostora nezavisna bitja, ki imajo svoj izvor v nekem mističnem svetu. Zato jih ni moči analitično razlagati, ampak doumevati le z estetskih vidikov. Vsak poskus, opredeliti jih historično, se mu ne zdi samo napačen, ampak celo brezuspešen.

Novejše struje, ki smo jih kratko pregledali, se tedaj kljub različnim idejnim izhodiščem in različnemu pojmovanju nalog literarne zgodovine strinjajo v skupnem odporu do historizma. Vsaka izmed njih je brez dvoma prispevala k problematiki znanstvenega proučevanja literature marsikaj pomembnega in sprejemljivega, v tej ali oni smeri uspešno razširila in poglobila posamezne vidike, vendar vzbuja njihova osnovna teza nemalo pomislekov.

Težnja po znanstveni sintezi je vsekako upravičena in važna, toda ona ni prav za prav v nikaki opreki s historičnimi načeli in metodami. Če se je literarna zgodovina pretežno ukvarjala s sistematskim zbiranjem in razvojnim prikazovanjem dejstev, s tem še nikakor ni rečeno, da je težišče historizma samo v analizi, a prav tako tudi ne, da je analiza nepotrebna. Tudi historizem priznava važnost idej kot časovnih gibal, toda pojmuje jih stvarno razvojno, kar je pač v zgodovini nujno. Mislim, da bi bilo kaj naivno trditi, da je mogoče sintetično prikazati kateri koli si bodi slovstveni pojav, ne da bi bila prej kritično pretehtana vsa zgodovinska oporišča, na katerih se šele da objektivno sklepati o njegovi idejni ali pa estetski značilnosti. »Neko literarno dejstvo«, izjavlja pravilno prof. Kelemina v svoji »Literarni vedi«, »je treba uvrstiti v tok zgodovinskega dogajanja in razvoja; obenem pa

ga je treba označiti po njegovi pomenljivosti«. Načela kavzalnosti v literarni zgodovini ni mogoče zanikati, sicer se izprevrže vsako razsojanje v pristranski apriorizem. Izhodišče literarnega raziskovanja mora biti historično-kritično, šele na tej osnovi se namreč znanstvenik lahko dokoplje do pravilnega pojmovanja vsega dogajanja.

Izredno važno je pri tem vprašanje, ali so v literarni zgodovini kolektivna gibanja in kompleksni pojavi res manj pomembni, kakor mislijo Farinelli, Fay, Dragomirescu in drugi, in ali je zato nujno razpravljati samo o tvornih osebnostih izven vsakega historičnega okvira? Sodim, da bi bilo pretirano misliti, da je pesnik, pa naj je še tako velik, popolnoma samorasel in da ni v ničemer povezan z dobo in okolico, v kateri je snoval svoja dela. Čim skušamo zajeti ustvarjalca v vsej vzročnosti, ki ga opredeljuje in uvršča v človeško družbo, se moramo neogibno poglobiti tudi v čas, iz katerega je zrasel. V literaturi je posameznik brez dvoma važen v smislu svojih individualnih vrednot, toda če ga hočemo v vsem obsegu razložiti, ga moramo včleniti v skupino, iz katere je izšel in h kateri spada. Kolektivna gibanja so prav tako neizpodbitno realna kakor posamezniki, zato bi bilo zgrešeno, če jih ne bi hoteli priznati. Renesansa, klasicizem, romantika, realizem, naturalizem, simbolizem in vse druge struje razodevajo v sebi povsem določena miselna, življenjska in literarna načela. Ta pa se niso javljala samo pri poedincih, ampak razgibavala skupine, pokolenja, narode. Potem takem jih nikakor ne moremo izločiti iz slovstvene zgodovine, še manj pa jih docela zanikati.

Toda ali je mogoče prikazati obdobja, toke in generacije po njihovi idejni, vitalni in problemski značilnosti, kakor zahtevajo Walzel, Unger in Cysarz, dokler jih nismo zgodovinsko analitično dodobra raziskali, dokler nismo dognali vseh, na videz še tako neznatnih dejstev, ki so jih razvojno oblikovala? Jasno je, da je vsaka sinteza, ki ni zgrajena na zanesljivih virih in dokumentih, slaba in v bistvu zgrešena, najsi je sicer še tako duhovita in zanimiva. Kaj rada se namreč izmaliči v aprioristično zagovarjanje tez, ki so v popolnem nasprotju z zgodovinsko resnico, o čemer nam priča v slovenski literarni znanosti nekaj prav poučnih zgledov.

Kakor hitro pa se skušamo poglobiti v čas, ni dovolj, da se ustavimo samo pri knjižnih problemih, ampak moramo razrešiti tudi vsa istodobna idejna, filozofska, religiozna, znanstvena, socialna, gospodarska in politična trenja, v kolikor so posredno ali neposredno delovala na sočasno pesniško ustvarjanje.

Tako je pri nas prof. Kidrič uspešno prikazal razvoj slovenske reformacije, protireformacije in preroda z upoštevanjem različnih verskih, kulturnih, socialnih in literarnih trenj, ki so posegala v stremljenja teh dob, jim uravnavala smer, jih sproščala v njihovi tvornosti ali pa ovirala. Ta način literarnozgodovinskega obravnavanja je še prav posebno važen za naše starejše slovstvo, kajti spričo pomanjkanja pravih umetniških del so dragoceni vsi, še tako malenkostni drobci slovenske jezikovne in verzifikatorske tvornosti. Prav tako je prof. Prijatelj s širokih znanstvenih vidikov tolmačil gibanja naših novejših

literarnih obdobjih in struj. Na osnovi socialnih, narodnostno-političnih in kulturnih prizadevanj teh desetletij je točno ugotovil vznik časovnih gesel in ideologijo generacij, a obenem opredelil njih literarni program in ustvarjanje.

Znanstvenik-historik mora pojmovati umetniško izživljanje in oblikovanje sociološko, to se pravi v tesni zvezi s splošnim kulturnim razvojem človeške družbe, kajti ono je prav za prav rezultanta kolektivnega življenjskega gibanja. To pa je mogoče edino le z moderno komparativno metodo, s podrobnim določanjem mednarodnih odnosov in vplivov. Skoraj vsi kolektivni toki so nastali kot logična posledica medsebojnega oplajanja, zato jih moremo dojeti šele tedaj, ko smo ugotovili vse silnice, ki priklepajo narod k narodu, strujo k struji, generacijo h generaciji. Vplivi so posebne vitalne sile, ki se dinamično razgibavajo v času in prostoru. Povsem jasno pa je, da ni moči popolnoma razumeti njihovega delovanja na okolico, dokler nismo do zadnjih odtenkov dognali, kako so nastali in v kakšni meri so oplajali posameznike in skupine.

! Kolektivni vplivi so zgodovinska dejstva, ki se ne dajo tajiti, še manj zavračati. Paul Hazard je v svojem znamenitem delu »La Crise de la conscience européenne«, ki je izšlo leta 1935., dovolj prepričljivo obrazložil mednarodni pomen verskih, filozofskih in družabnih gibanj ob koncu 17. in v začetku 18. stol. za duševno življenje zapadnih narodov ter na tej podstavi raztolmačil usmerjenost literarnih prizadevanj tistega časa.

Najmočneje so brez dvoma učinkovala idejna in miselna spoznanja na evropski naturalizem. O njem vemo, da je asimiliral filozofski materializem in zajemal iz ekonomskih družbenih teorij. Comtov pozitivizem, Spencerjeva utilitaristična filozofija, Darwinov evolucijski nauk, Tainova miljejska teorija, Marxovi ekonomski principi so tako v Franciji kakor drugod korenito vplivali na vznik in izoblikovanje naturalistične estetike in miselnosti.

Literatura je družben pojav, v njej se odražajo poleg stremljenj posameznikov tudi prizadevanja celokupnosti, bodisi da segajo v idejno ali pa v socialno območje življenjskega dogajanja. Kolektivna gibanja in struje so časovno-vzročno determinirani pojavi in jih lahko razumemo šele tedaj, ko smo spoznali vse silnice, ki so jih sprožile. Poedinci so logični členi celote, zato jih ne moremo razlagati povsem ločeno od tega, zanje večkrat bistveno važnega osrednja. Fayjev odpor do historične metode, zlasti do sociološke smeri v literarni zgodovini, kakor jo je pri Francozih utemeljil Gustav Lanson, a izpopolnili kasneje Mornet, Baldensperger, Hazard in drugi, je v osnovi zgrešen, ker zavrača kavzalno načelo razvoja. Preteklosti ne tvorijo samo značilnejši posamezniki, ampak vsa pestra mnogovrstnost skupin in generacij, kakor so se časovno javljale in iz sebe porajale umetniške vrednote.

Drugi očitak, ki ga navajajo predstavniki novejših smeri proti historizmu, velja zgodovinsko-empiričnemu načinu proučevanja literarnih osebnosti. Po mnenju Cysarza, Fayja in drugih je znanstvenik

doslej vse preveč razkrajal individualnosti v genetično-biografske atome, vse bolj ga je zanimalo njihovo zunanje kakor pa notranje življenje. Toda ali moremo ustvarjalca res dojeti v njegovi duhovni edinstvenosti in umetniški svojevrstnosti, če ga nasilno iztrgamo iz časa in okolja, v katerem je živel, če ne upoštevamo odnosov, ki so ga priklepali na sodobnike in predhodnike, če ne izsledimo idejnih, psiholoških in svetovnonazornih sestavin njegove osebnosti? Biografija nikakor ni postranskega pomena za pravilno razumevanje pesnikovega umetniškega razvoja, pač pa prav obratno. S tem pa še ni rečeno, naj obsega življenjepis zgolj podatke iz ustvarjalčevega telesnega življenja, kakor je to mislila starejša biografska šola, pač pa mora poleg tega razvojnó in vzročno razjasniti tudi vse njegove idejne, miselne in umetniške vzpone. Pesnik ni abstraktno bitje, odmaknjeno od predmetno-resničnega sveta, ampak živ člen človeške družbe, zato je zmotno, razlagati ga samo iz njegovih umotvorov, v kolikor se to sploh da, in zatajiti v njem človeka.

Čim pa se približamo njegovi naravi, se moramo neogibno poglobiti tudi v njegov duševni ustroj, kajti v njem se nam razkrijejo sicer navidez podtalne, a v resnici celotno njegovo življenjsko in umetniško dejavnost uravnavaajoče silnice. Literarni zgodovini je v tem pogledu pripomogla do važnih odkritij zlasti psihološko-introspektivna metoda, ki se pri analizi poedinih osebnosti naslanja na novejša odkritja psihiatrije, psihoanalize in psihopatologije. Namen te metode ni posameznike shematično razvrščati po načelih psihološke tipologije v razne skupine, kakor je to teoretično poskusil Müller-Freienfels, ki je v tem pogledu gotovo šel predaleč, ampak dognati na osnovi točne biografske dokumentacije osrednjo žariščno točko ustvarjalčeve osebnosti in ga od tu pregledati v celoti. Da so pri tem važne vse pesnikove izjave, ki jih zasledimo v njegovih zapiskih, korespondenci, dnevnikih, delih in sporočilih njegovih znancev, je pač samo po sebi razumljivo. Na ta način seveda ni mogoče obravnavati vsakega pesnika, pač pa v prvi vrsti tiste, ki so že po svojem značaju in duševnem ustroju bili bolešno neuravnani, kakor na primer Gogolj, Dostojevski, Nietzsche, Strindberg, Maupassant in drugi, ali pri nas Primic in Levstik.

Mimo tega mora tvoriti sestavni del historično dovršene biografije tudi vestna osvetljava ustvarjalčevega literarnega razvoja. To se pravi, da je znanstvenikova naloga, pokazati, kako se je pesnik oblikoval ob domačih in tujih vplivih in se postopoma dograjal v samostojno osebnost. Nekateri zgodovinarji sicer zanikajo, da bi se velik duh oplajal in vzoroval ob drugih, ter ga razlagajo zgolj iz njega samega. Toda tudi največji tvorci so rastle iz celokupne evropske preteklosti in sodobnosti ter v svojih spisih združevali poleg osebnih spoznanj še splošno kulturno lastnino človeštva. Zato je zelo zmotno prepričanje, da je pesnik tem bolj izviren, čim manj vzorov in pobud doženemo v njegovih delih, da je tem večji, čim bolj je idejno in oblikovno samosvoj. Odpor do tega komparativnega historičnega vidika pa je že spričo izjav ustvarjalcev samih — kakor Goetheja, Dostojevskega, Tolstoja, Gida in drugih — ki priznavajo vplive, popolnoma neosnovan.

3. Končno trdijo novostrujarji, da je historizem otopel za umetniške, estetske in oblikovne literarne probleme ter da se pretežno ukvarja samo z genetično platjo umotvorov. V literaturo spadajo po mnenju ruskih formalistov predvsem besedne tvorbe, zato je zanje prava edino tista metoda, ki raziskuje njihov tehnični, oblikovni in stilni ustroj.

Ali pa moremo umotvore popolnoma ločiti od njihovih ustvarjalcev in jih proučevati izven vseh zgodovinskih, psiholoških in socioloških zvez, s katerimi lahko razjasnimo njih nastoj in svojstva? Ali so res središče literarnozgodovinskega iskanja, kakor razsojata Faý in Dragomirescu, zgolj velike umetnine, v katerih se zrcali izvenčasovna lepota? Ali je po vsem tem neogibno, da se poglobljamo samo v tiste stvaritve človeškega duha, ki so v estetskem smislu neoporečne, in izločimo iz literature vse, kar je manjvredno?

Kakor vsi literarni pojavi so tudi pesniška dela časovno-vzročno determinirana, zato jih ne moremo iztrgati iz njihovega zgodovinskega razvoja in vrednotiti po izvenčasovnih estetskokritičnih merilih. Literarne oblike, vrste, stili in kompozicijske prvine umotvorov so prav tako povezane z dobo, v kateri so nastale, kakor kolektivna gibanja, struje in osebnosti, kajti tudi v njih se odraža miselnost časa in njegov okus. Mislim, da se ne motim, če v nasprotju z ruskimi formalisti, ki so doživeli tudi v domovini oster odpor pri predstavnikih sociološko-marksistične metode, trdim, da sta za pesniški umotvor v enaki meri važni ideja kakor oblika, misel kakor njegova tehnična urejenost. To pa še ne pomeni, da ne bi smel literarni zgodovinar raziskovati oblikovne plati pesnitev, njihovih stilnih in arhitektonskih značilnosti, a to seveda predvsem s historično-razvojnih vidikov. Za analizo pesniških del ni namreč dovolj, da jih skušamo opisati samo po oblikovnih in stilnih svojstvih, ampak moramo hkrati upoštevati še njihove notranje vrednote, ki so pač zgodovinsko-genetično najbolj doganljive. Umetnina je skladno dograjen organizem, v katerem so v vzročnem ravnotežju vsebina in oblika, ideja in snov, misel in izraz. Zato moramo pri formalnem razpravljanju o njih paziti tudi na njihove idejne in vsebinske sestavine, na miselnost dobe, v kateri so nastale, na pisateljev literarni nazor in na njegov individualni način ustvarjanja. Potem se ne more dogoditi, da bi se takšno iskanje izmaličilo v abstraktno shematiziranje, kakor se je to primerilo Walzlu in njegovim privržencom s prenosom kriterijev iz umetnostne zgodovine v literaturo ali pa pri nas zastopnikom strogo matematične arhitektonike. Toda tudi vplivov ne sme zgodovinar prezreti, kajti v njih so važna oporišča za pravilno ocenjevanje umotvorov. Zanikovanje vplivov nas namreč kaj lahko zavede v estetski apriorizem in onemogoči vsako utemeljeno razsojanje.

Estetsko-kritično vrednotenje umetnin, kakor ga vsak na svoj način zahtevata Faý in Dragomirescu, pa je po vsem tem možno edino le na osnovi zgodovinsko-razvojnih načel, ako ga hočemo v resnici znanstveno zasidrati. Lepote historična metoda ne zanikuje, toda zaveda se, da je ni mogoče niti absolutno niti za vse objektivno opredeliti, ker je že po svoji naravi časovno gibljiva. Kar je na primer

veljalo romantikom za vzvišeno, lepo in dovršeno, se je zdelo naturalistom osladno, prazno, umetniško malopomembno. Če pa naj se literarna zgodovina ukvarja samo s tistimi deli, ki so večno lepa, ako je to sploh mogoče ugotoviti, potem izgubi vso svojo dejansko upravičenost. Življenje umetnin, ki jih poraja človeški duh, je neizmerno bolj zagonetno, kakor mislijo tisti, ki jih vrednotijo samo po absolutnih načelih lepega.

Vzrok, da je po svetovni vojni vzniknilo toliko novih teorij, je najbrže v tem, da je sodobni znanstvenik začel spričo ogromnosti snovi, ki jo je zbral, dvomiti nad uspešnostjo svojega iskanja in se zato skuša poglobiti v literarne probleme s povsem drugih vidikov. Vsaka nova usmerjenost je pač odmev stanja literarne stroke v dobi, v kateri se je porodila. V tem pogledu so nove struje vsekako pozitiven prinos k razvoju literarne znanosti. Neosnovano pa je prepričanje, da je pravilna edino ta ali ona metoda, kakor mislijo nekateri, zlasti pa še trditev, da je historizem v osnovi zgrešen in napačen.

TAM GORI ZA HRAMOM . . .

ANTON INGOLIČ

Pozno popoldne sem se odpravil s kolesom proti Haložam. Enolično in zdolgočaseno življenje v mestu me je dušilo. Moral sem ven, med polja in vasi, da srečam nove obraze. Sprva sem dirkal po cesti, ki se je dolgo motala med predmestnimi hišami, šele ko se je ravna sprožila preko polj in travnikov tja do nizkih haloških gričev, sem zložneje nadaljeval pot.

Listje na obcestnih jablanah in drugih drevesih, ki so samevala med njivami, je bilo že močno orumenelo in je odletavalo v vetru, ki se je podil preko poljan. Ko sem se peljal mimo njiv, na katerih je bila koruznica postavljena v velike stave, je šelestelo in šumelo. Med stavami so se podili otroci in se skrivali. Tu in tam se je na ozarah paslo nekaj živine, na njivah pa so ljudje hiteli z delom, kajti sonce je bilo že nizko in kmalu bo treba domov. Po večini so skapali krompir, med delom so se živahno pogovarjali. Ponekod so trgali koruzo ali jo nosili na vozove, ki so čakali na koncu njive. Mnogo njiv pa je bilo že praznih, nad njimi so se spreletavale jate škorcev.

Cesta je bila še bolj živa. Prehiteval sem delavce, ki so se vračali iz mesta, in živino, ki so jo pastirji gnali domov. Srečaval sem vozove, naložene s krompirjem, koruzo ali bučami, še pogosteje pa z enim ali dvema sodoma. Na prvem je sedel pijani vinogradnik; vračal se je s trgatve. Tiho si je popeval, požvižgaval ali pa vsaj pokal z bičem in se veselil pridelka, ki si ga je peljal domov. Med tem direndajem sem komaj opazil kakega Haložana, ki je z velikim košem na hrbtu počasi krevsal proti domu. Zgodaj zjutraj je bil odnesel grozdje v mesto, ga ponujal na trgu do opoldneva in šel potem z njim po hišah,

dokler ni prodal vsega. Mogoče ima kakšno stvar v košu, mogoče pa samo stiska v žepu borne dinarje, da jih ne bi izgubil.

Haloze so že ležale jasno pred mano; razložil sem posamezne griče, zasajene z vinogradi, vrhu katerih so stražile gosposke hiše z viničarijami. Zdaj pa zdaj se je zasvetilo gosposko okno v zahajajočem soncu. Naglo sem se približeval vasi, ki se je stiskala tik pod griči.

Med prvimi hišami mi je izza stranske ceste prišla naproti gruča ljudi. Naglo sem zavrl kolo. Ko sem spoznal, da so pogrebci, sem skočil na tla in peš nadaljeval pot.

Pogrebni spreved je bil sila skromen. Na čelu je stopal grbast starec s križem v roki, za njim je tavalo pet, šest bosih in slabo oblečenih otrok, v daljšem presledku jim je sledil z ministrantom mladi kaplan, ki je sicer sklepal roke, a pogledi so ga izdajali, da so mu misli daleč od mrliča, ki so ga nesli tik za njim štirje sloki moški v slabo pobarvani sivi krsti. Za njo je stopalo nekaj žensk v črnih naglavnih robcih in naglo odgovarjalo suhi starici, ki je molila naprej. Med njimi se je opotekalo drobno dekletce in zdaj pa zdaj glasno zaihtelo. Sledilo je še nekaj moških, ki so žulili svoje oguljene klobuke v rokah, in topo zrli predse. Nihče razen ihteče deklice se najbrž ni zavedal, da spremlja nekoga k njegovemu zadnjemu počitku, tako skromnemu in samotnemu, kakor je bilo najbrž tudi njegovo življenje. Nekaj korakov za zadnjimi pa sta stopala dva gospoda in se živahno pogovarjala o vinskih cenah. Na prvi pogled ni bilo jasno, ali spadata k sprevedu ali ne. Eden izmed njiju, manjši in bolj rejen, se je ozrl name in me pozdravil. Zdel se mi je znan, a nisem mogel ugotoviti, kje sem ga že videl.

Ko so krenili na desno proti pokopališču, sem zopet sedel na kolo.

Življenje na vasi me ni več zanimalo. Rad bi bil izvedel, koga so pokopali in kdo je tisti gospod, ki me je pozdravil. Vstopil sem zaradi tega v prvo večjo gostilno. Zgovorna gostilničarka mi je povedala, da je bil gospod znani Jelovšek, posestnik treh velikih hiš in obširnih vinogradov v Halozah; pokopavali pa so tridesetletno hčerko njegove viničarke; po pogrebu bodo prišli k njej na majhno južino.

Dolgo sem jih čakal.

Prvi je vstopil Jelovšek sam, za njim se je prerilo šest, sedem mož in posedlo za prvo mizo ob vratih. Jelovšek me je zopet pozdravil, nato pa sedel na nasprotni konec moje mize in naročil gostilničarki, naj prinese jesti in piti za pogrebce. Bil je že močno vinjen.

Ko je gostilničarka postavila predenj četrt vina, jo je prijel za roko in dejal bolj sebi kakor njej:

»Nihče ne more reči, da ne skrbim za svoje viničarje! Celo za njihovim pogrebom grem! Roza, wer hat das noch gemacht? Wer?«

»Gospod Jelovšek, lepo ste napravili!« je odvrnila gostilničarka in odšla.

Vrnila se je z veliko skledo kisle juhe in dvema litroma vina. Pogrebci so molče vzeli žlice v roke in zajeli. V tem so se vračali ostali pogrebci; poželjivo so se ozirali skozi odprta okna v sobo, a vstopil ni

nihče; dekletce je držalo za roko starejšega moža in si brisalo solze. Kmalu so pospravili juho, si nalili in nagnili kozarce.

»Naj v miru počiva! Dovolj je trpela!« je spregovoril nekdo pridušeno.

»Kakor mi vsi!« je dostavil drugi.

»Vi pa veste, kaj je trpljenje!« je zaničljivo vrgel proti njim Jelovšek, ki so ga zadnje besede zdramile iz dremavice. »Na delo pridete, kadar vas pokličemo, in delate, kar vam zapovemo. Da, da, Roza, če bi jim dal samo za sedem dni svoje vinograde, pa bi prišli k meni, padli na kolena in me prosili, naj jih vzamem nazaj! Sie wissen nicht, was Sorgen und Kummer sind!«

Pogrebci, očitvidno sami viničarji, so prikimali z glavami, eden pa je vdano vzdihnil:

»Gospodar že vedo, kako je prav!«

Potem so se dvignili; ker so se nekaj obotavljali pri vratih, jim je Jelovšek zaklical:

»Plačal vam bom v nedeljo, pridite si po denar v gorico!« Pogrebci so se zahvalili in odšli. Jelovšek je spil tretji četrt in spet zadremal.

Medtem je prišlo v gostilno več ljudi. Bili so večinoma kmetje s Polja, ki so peljali domov svoj mošt, pa so se morali ustaviti in potožiti o slabi letini, čeprav so se na tihem veselili, da je bilo vsaj toliko. Tudi meščani so prihajali, bili so v trgatvi pri znancih. Vse je bilo pijano. Ženske so vreščale, se obešale na moške in hotele za vsako ceno plesati, čeprav je gostilničarka zatrjevala, da je avtomat pokvarjen. Moški so se spuščali v dolge brezplodne razgovore, ki so se končavali s trkanjem s kozarci in vzklikanjem »Bog živi!« Zunaj se je znočilo. Soba se je izpraznila; razen dveh, treh domačinov sva ostala še samo midva z Jelovškom. Ta se je spet zdramil, naročil pol litra vina, se mi predstavil in mi ponudil kozarec. Začuden sem trčil z njim. Spraševal me je, če sem že bil v Halozah, v trgovini, na »likofu«, in me naposled povabil s seboj v vinograd.

»Kommen's mit mir! Jutri bomo brali zadnjo sorto, zvečer pa obhajali likof! Das ist bei uns in der Kolos etwas besonderes!«

Nisem se dolgo branil. Neznanec in nočna pot po neznanih krajih sta me celo privlačevala. Odpravila sva se. Izročil sem svoje kolo v varstvo gostilničarki, Jelovšek pa je prižgal svetilko in se opotekel na cesto. Takoj sem zdvomil, da bo mogel priti kam daleč.

A za čudo, čim sva prišla iz vasi in krenila po ozki poti navkreber, je postal njegov korak trdnejši; pričel je stopati celo tako naglo, da sem ga komaj dohajal. S poti sva zašla v globok klanec, v katerem je bilo toliko blata, da sem le s težavo izdiral svoje lahke nizke čevlje. Kljub Jelovškovi svetilki nisem videl ničesar, nepredirna tema je vladala naokoli, le po šumenju drevja sem spoznal, da hodiva skozi gozd.

Jelovšek je dolgo molčal, šele ko se je pot strmo vzpela v temo, je spregovoril:

»Veseli me, da greste z menoj! Oprostite, če ne govorim gladko slovenski, a se bova že sporazumela! Sie verstehen gewiß auch deutsch!«

Govoril je sicer pravilno, a neprestano je vpletal nemške stavke.

»Ali niste Slovenec?«

»Sem in nisem. Moj stari oče je bil celo Haložan, oče je bil tudi pravi Slovenec, mati pa je bila Nemka. Hodil sem v nemške šole. Sie wissen ja, wie es früher war! Zdaj govorim večinoma nemški, žena ne zna slovenski, pa tudi sicer je pri nas še mnogo nemškega!«

Potem sva spet molče hodila. Jelovšek se je poganjal v hrib, kakor bi naskakoval vse Haloze. Z desnico je krilil okoli sebe, da je svetilka plesala v temi kot artist v cirkusu, zdaj je vrgla vso svetlobo v njegov zaripli in potni obraz, spet je obsvetila njegove do kolena blatne hlače in le redko je razsvetila klanec sam. Zato sva gazila po blatu, se spotikala ob kamnih in čofotala po mlakah, da je škropilo na vse strani. Končno sva le prišla na plano. Pot naju je vodila nekaj časa po ravnem grebenu. Od blizu in daleč so se oglašali klopotci, nekateri so udarjali v večjih presledkih z zamolklim glasom, drugi so vrešče žlobudrali. Jelovšek mi je razlagal, kod sva hodila, čigav je ta ali oni vinograd, kako je velik, koliko obrodi in kako je obdelan. Videl nisem ničesar, le če sem zadel ob kol, sem čutil, da hodim ob vinogradu.

»Kako pa je z vašimi goricami?« sem ga vprašal, ker sem spoznal, da že ves čas čaka na to vprašanje.

»Danke,« je začel razlagati, ustavljač se na vsak korak, da mi ne bi ušla kakšna beseda. »Letos ni nikjer dobro, a drugi imajo še slabše kot jaz. Ne bo niti polovico toliko, kakor naberemo ob dobrih letinah. Imam okoli deset oralov goric, kar da ob dobrih letinah do šestdeset polovnjakov, letos pa jih ne bo trideset.«

»Torej bo spet izguba, kakor tožijo ostali?«

»Aber ja! Kakšna izguba le! Sie sagen es nur so, Herr Professor! Mene stane obdelovanje, davek, poti in vsi stroški, ki sem jih imel z goricami, okoli petnajst tisoč, za vino pa bom dobil trideset! Po pravici vam povem, vsaj petnajst bo čistega! Prišteti je treba še pet jurjev za jabolka, dva, tri pa za žganje. Gewiß ist das nicht viel im Vergleich mit den früheren Jahren, ko je bilo čistega dobička petkrat, šestkrat več! A izgube? Nicht zum Denken!«

Ker se mu je zdelo, da me še ni prepričal, je čez čas nadaljeval:

»Seveda pa je treba trto gojiti. Ohne dies ist nichts! Posestnik s Polja ali Haložan pridela na isti površini polovico manj, ker ne škropi dovolj, ne gnoji in nima sortirane trte. Pa tudi vina ne zna prodati, proda že izpod preše, nekateri pa še na trti. Jaz pa ga hranim do pomladi. In imam zveze. Graz, Wien! In ganz Oesterreich geht mein Wein! Man muß verstehen die Sache, mein Herr, a ti ljudje se na to ne razumejo!«

»Pa kljub temu lahko plačujete viničarjem toliko kot ostali?« vprašujem, spominjajoč se vinogradnikov, ki tožijo, da so viničarji predragi.

»Natürlich! Pet dinarjev brez hrane, poleg tega pa ima vsak svojo kočo in še nekaj zemlje, posebno zgornji je imajo precej!«

Krenila sva po strmem pobočju navzdol. Lovil sem se za travo in grmovje in se zaletaval v sadno drevje. Jelovšek pa je stopal varno kakor prej. V bližini je zalajal pes, sicer ni bilo razen klopotcev čuti ničesar. Ko sva prišla v ozko dolinico, je spet nadaljeval:

»Pri meni imajo dobro. Ste videli, danes sem šel celo na pogreb viničarjeve hčerke? Sie war ein fesches Mädel! Škoda je je! Lepa punca je bila! Kdo se drugi zmeni za viničarje! Aber die Winzer sind auch Leute!«

Umolknil je. Tudi meni ni bilo do pogovora, pot je bila skrajno slaba. Še slabša je postala, ko sva se povzpnila navzgor. Bilo je tako strmo, da bi se bil lahko grizel v kolena. Jelovšek pa je ujel še toliko sape, da mi je slovesno sporočil:

»Gospod profesor. Zdaj sva na mojem! To je moj gozd, nad njim so moje hiše, na drugi strani pa moje gorice! Alles ist mein! Nekaj sem podedoval po očetu, večino pa sem dokupil in zreguliral sam! So muß man arbeiten, dann hat man etwas!«

Nad nama se je oglasil klopotec, moral je biti izredno velik.

»Auch dieser Kerl ist mein!« se je takoj oglasil njegov lastnik.

»Še malo pa bomo doma! Dobili boste vina, kolikor in kakršnega si boste zaželeli! Sie werden ja selbst sehen! Veseli me, da ste prišli! Samo oprostite, če ne znam vsega tako pravilno povedati. Slišal sem, da ste strogi, zahtevate, da študentje dobro znajo slovenski. Prav je tako! Die Muttersprache muß man können!«

Tavala sva navkreber po sadovnjaku. Izmed drevja se je tu in tam zasvetila drobna zvezda, vendar je bila njena svetloba preslabotna, da bi prodrla do naju.

»Da sind wir jetzt! Oprostite zaradi slabe poti! So ist halt bei uns in der Kolos!«

Obstala sva pred precej veliko stavbo, kolikor je bilo pač vidno v temi. Jelovšek me je peljal še nekoliko dalje in mi razkazoval, kje stoji prva viničarija, kje druga, do kod sega prvi vinograd, do kod drugi, kakšne vrste rastejo na tej strani, kakšne na drugi, koliko je sadja, kako velik je gozd. Govoril je glasno, in mahal v temo s svojimi kratkimi rokami. Kljub temu nisem videl drugega kakor temo, samo temo na vse strani. Šele nato je izvlekel iz notranjega žepa ključ in odšla sva pred hišo. A preden sva vstopila, se je nagnil k meni in zašepetal skoraj skrivnostno:

»Ja, richtig, da ne pozabim! Jeseni bom dal svojo punco v gimnazijo. Dobro se uči, vsi Jelovski imajo dobre glave; samo v slovenščini je bolj slaba, die Mutter spricht nur deutsch. Že zna, aber nicht grammatikalisch, sie verstehen ja. Ne bodite trdi z njo.«

Zdaj se mi je zasvetilo, kako in kaj. Takoj sem se hotel zavarovati.

»Sprejemni izpit ni težak in polaga ga pred komisijo, eden ne odloča ničesar,« sem dejal.

»Ich hab' nur so gesagt! Wir werden darüber noch sprechen! Vstопite in oprostite, če ne bo tako, kakor bi moralо biti. Meine Frau kann das viel besser!«

Spustil me je naprej. Spet sem čakal, da je odklenil sobo. Končno sem lahko sedel na divan ob steni in se ogledal, medtem ko je gostitelj prižgal veliko svetilko, ki je visela s stropa. Soba je bila prostorna, opremljena z najraznovrstnejšim pohištvo, kakršnega si je sploh mogoče zamisliti. Divan je bil prevlečen z rdečim baržunom, miza in stoli okoli nje v tirolskem stilu, kredenca najmodernejša, postelja na drugi strani iz mehkega lesa, na oknih skoraj kmetske zavese, ob enem oknu pa mizica s skoraj novim gramofonom, ob drugem miza z radio aparatom starejšega tipa, peč v kotu spet prava kmetska krušna peč. Še večje čudo so bile slike po belih stenah; nekaj svetnikov, trije osladni tiski, kup fotografij in veliko platno, kakor jih prodajajo ruski emigranti. Nad vrati se je šopiril nagačen fazan, v kotu, kjer stoji v kmetskih hišah križ, pa je rogovilila jelenja glava z neznansko velikimi rogovi, blizu je visela lovska puška in mogoče še kaj, česar nisem na prvi pogled opazil. Sredi te navlake se je stegoval Jelovšek, skušajoč prižgati svetilko. Šele zdaj sem si ga lahko natančneje ogledal. Kakih petdeset let mu je moralo biti, ni bil tako obilen, kakor se mi je zdel na prvi pogled, le glavo je imel nekoliko preveliko za svojo majhno postavo, v obraz je bil rdeč, gladko lice se mu je svetilo, kakor bi si ga bil namazal z oljem. Majhne oči so se skrivale globoko v masti. Topel sobni zrak ga je tako prevzel, da se je kar opotekal, iskal je to in ono in se neprestano opravičeval, da ne najde vsega.

»Warten sie nur, alles wird noch klappen! Tako je pač pri nas! Kaj boljšega nimamo tu, ker Haložani vse pokradejo. Das ist ein Hunger-volk!«

Ker ni v kredenci ničesar našel, je rekel, da ima shranjeno neke spodaj; odšel je iz sobe in me pustil dolgo samega. Medtem sem odkril še to in ono posebnost, tako veliko spominsko knjigo, iz katere sem se mogel točno poučiti, kako se piše moj gostitelj. Ni bil namreč Jelovšek, marveč pravcati Johann Jellauschegg. Brskal sem po knjigi. Našel sem mnogo znanih imen. Nad njimi pa je bilo napisano, kako so tega in tega dne uživali gostoljubnost »spoštovanega gospoda Johanna Jellauschegg«, kako so se navduševali ob krasoti haloških gričev, srkali sladko »Jellauscheggovo« vino in se imeli lepo. Iz vseh zapiskov je govorila pijanost in preobledenost.

Naposled se je le vrnil Jellauschegg in postavil predme velik kos belega kruha in krožnik prekajene svinjine.

»Etwas hab' ich doch gefunden! Prosim, poslužite se. Ni mnogo, a bo zato bolje na likofu!«

No, zame je bilo dovolj. Potem je še prinesel vina. Pila sva. On je kar vlival vase. Tudi meni je dišalo. Neprestano je govoril, razložil mi je, kaj je podedoval, kdaj je kupil tisto in tisto hišo, kdaj oni gozd, tisti vinograd, kako je tega in tega leta prodal vino. Same številke, ki so se z leti večale, kopičile, spreminjale v lepo njivo, dvonadstropno hišo, velik vinograd z več desetisoči trt; njegovo premoženje je vidno raslo, kipelo je kakor kvas in z njim vred je kipel sam.

»So geht es im Leben, wenn man die Sache versteht!« je govoril, ganjen od lastnih besed. »Seveda se je treba brigati, skrbeti, kalkulirati! Pomagali sta mi tudi obe ženi. Die zweite ist eine goldene Frau! Gott weiß es, ich schätze sie noch zu wenig!«

Hlipajoč je pripovedoval o svoji prvi ženi in o sinu, ki mu ga je rodila, nato o drugi ženi in hčerki, ki jo je pripeljala v hišo, in končno o punčki, ki jo imata z drugo ženo. Ko mi je tako razodel nenavadno srečo, ki ga je spremljala doslej v življenju, se je razjokal. A kmalu si je obrisal solze in začel spet piti. Lice se mu je razširilo, drobne oči so mu hotele kar skočiti iz globokih očesnih duplin.

»Lassen wir das! Schön ist das Leben!«

Opotekel se je h gramofonu in ga navil. Po sobi se je razlezla mehkokbna plesna godba z nesmiselnim besedilom. Njega je vidno oživljala. Zavriskal je in se zavrtel. Potem je pograbil še mene in me potegnil v sredo sobe.

»Gehen wir tanzen, Herr Professor!«

Sprva sem se branil, naposled pa sem se zavrtel z njim. Tudi meni je vino zlezlo v glavo. Ko ga je ples utrudil, se je sesedel na bližnji stol, jaz pa sem poiskal novo ploščo. Čez čas je stopil k meni in spregovoril šepetajoče in skrivnostno:

»Herr Professor, darf ich bitten! Nisem vreden, toda ne zamerite!«

»Kar povejte!« ga izpodbujam, radoveden, kaj ima za bregom.

»Sie sind so lieb, so freundlich! Zato dovolite, ker sva že tako... Pobrativa se!«

Nekoliko sem se zavzel, vendar sem smeje pristal na nenavadno bratovščino. Vzela sva kozarce v roke, spila, trčila z dnom in že me je objel in s svojimi mesnatimi ustnicami poljubil na vsako lice.

»Ich bin Johann! Und du?«

»Jaz pa Tone!«

»Hör', Toni!«

»Ne, Tone sem...«

»Tone, Toni, das ist alles eins, da si le človek in to dober človek.«

Hotel me je še poljubiti, komaj sem se ga ubranil. Pridobil sem ga rajši za ples, to je bilo vendar prijetneje. Postal mi je skrajno odvraten. Končno se ga je tako nalezal, da se ni mogel več ganiti od mize, še roke ni mogel dvigniti. Sklanjal je svojo veliko glavo nad mizo in govoril bolj sebi kakor meni; spočetka se nisem brigal za njegovo brbljanje, potem sem pa le postal pozoren.

»Ja, so ist unser Leben«, je momljal: »Veselo in žalostno. Pokopali smo jo, take ne bom več dobil...«

»Koga ste pokopali, to se pravi, si pokopal?« sem se vmešal med njegove besede.

»Lizo, viničarjevo hčerko! Herr Professor, to je bila ženska!« Dvignil je glavo in obraz se mu je spačil v strasti, ko je nadaljeval. »Kakšne trde prsi je imela! In zadnjico! Tisočak bi dal, če bi zdajle prišla in legla tjale na posteljo! Sie hat gewußt was ich bedarf! Vse te haloške

babe sind aber so abgemartert, man hat keinen Genuß! Toda Liza, to je bila ženska! Uh!»

Nenadoma je planil pokoncu in se jel vrteti kot obseden, potem se je vrgel na posteljo, se zagrizel v odejo in živalsko zatulil. Presenečen sem ga opazoval; vinjenost me je kar minevala. A že ga je vrglo pokoncu, opotekel se je proti mizi in se zagledal v veliko sliko svetega Boštjana, ki je visela nad divanom. Nekaj trenutkov ni odvrnil pogleda od nje. Kljub pijanosti ni trenil z očmi ali zganil s prstom, le majal se je tako, da sem mislil, da se bo vsak čas zrušil. Obraz mu je dobil spet človeške poteze, naravnost stroge, kolikor je pač bilo mogoče pri njegovih obilnih licih in drobnih očeh. Skoraj pobožno je zašepetal:

»Verzeich! Sei nicht böse! Ich habe dein und unser Ziel vergessen!«

Kot skesan grešnik se je sesedel. Gledal sem ga nekaj časa začuden, naposled sem se mu jel smejati na glas. Moj smeh ga je razdražil, besno me je pogledal in ogorčeno zaklical:

»Schäm' dich! Jetzt ist nicht Zeit zum Lachen! Delati moramo!« Njegove nenadne spremembe si nisem znal razlagati.

Že je nadaljeval spravljiveje, povabivši me k mizi:

»Was meinst du von der Politik? Was bist du? Maček oder Jevtič? Ali pa držiš s črnimi?«

Ker mu nisem dal določenega odgovora, je zarjul:

»Ich bin gegen Pfaffen, Juden und Kommunisten! Und du?«

Bolj sem mu prigovarjal, naj pustiva politiko v miru, bolj je silil vame. Govoril je o novi Nemčiji, o veliki Italiji, o osvobojeni Španiji. Le tu in tam je spočetka spregovoril še kakšno slovensko besedo, naposled pa je govoril samo nemški. Bolj in bolj se je razvnel, končno se je svečano dvignil, nalil kozarec prav do roba, ga držal v iztegnjeni desnici naravnost predse in se zastrmel v svetega Boštjana nad seboj. Prav zbal sem se ga, stopil sem korak od mize. V tem je dvignil kozarec in zaklical:

»Ich bin ein Deutscher! Heil Hitler!«

Spil je vino v dušku, pograbil velik kuhinjski nož, ki je ležal na mizi pred njim, ga zavihtel, z vso silo zabodel v mizo in zatulil:

»Heil und Sieg!«

Nato je strumno pozdravil z desnico v mukah se zvijajočega svetnika.

Tedaj sem opazil, da ima dlan krvavo in da iz nje curlja kri. Skočil sem k njemu in ga prijel za desnico. Zadnje tri prste je imel ranjene.

»Urezali ste se! Čakajte, dajte cunjo, da vam zavežem!« sem vpil in skušal obdržati desnico v svoji roki.

Jellauschegg je postal še bolj divji. Iztrgal je roko in mahal z njo ter škropil s svojo krvjo pohištvo, stene, slike, tudi na svetega Boštjana je padlo nekaj debelih kapelj.

»Wir werden siegen! Alles wird noch deutsch! Alles wird Hitler, nichts mehr Maček, Jevtič und Korošec! Nur Hitler!«

Za njegove besede se nisem brigal. Hotel sem mu pomagati. Kri

mu je že curkoma lila iz prstov. A vsaka beseda je bila zaman. Končno sem skočil pod sliko svetega Boštjana in zakričal poveljujoče:

»Wenn du ein Hitlerianer bist, mußt du auch folgen können! Setz dich und sei ganz ruhig!«

Te besede so ga zadele v živo. Pokorno je sedel k meni na divan. Rane sem mu polil z žganjem. Niti zaječal ni, čeprav ga je moralo žgati kakor ogenj. A kri se ni marala ustaviti. Obvezal sem mu prste z robcem, že v nekaj trenutkih je udarila kri skozenj. Vzel sem brisačo in z njo obvezal rane, z robcem pa mu prevezal roko nad laktom. Kri se je končno ustavila. Postal je bled kot stena in padel v omedlevico. Komaj sem ga spravil k zavesti. Ko je videl, da je obvezan, se je razjokal kot otrok, češ da bo umrl, umreti pa ne mara.

»Nein, nur nicht sterben!« je ponavljal. »Vsega imam, čemu bi umiral! Soll die alte Ložnica sterben!«

Pomiril sem ga. Kot majhno dete me je ubogal, legel in kmalu zaspal. Odprl sem okno in šel na plano, da se umirim še jaz.

Danilo se je. Iz polmraka so počasi rasle nedoločene gmote, se oblikovale in prehajale v majhne kope. Na najbližjih so se pokazale hiše in hišice, pod njimi vinogradi. Tišina je ležala vse naokoli, le nekje od daleč v dolini so se oglašali v daljših presledkih petelini. Jutro je bilo hladno, rahla sapa je vela iz vinograda, a bila je tako slaba, da ni mogla premakniti niti majhnih klopotcev. Sedel sem na klop pred hišo. Mimo je vodila pot, onkraj je stala zgornja vrsta trt. Ker je listje že močno orumenelo in se zvilo, je bil viden skoraj vsak posamezen grozd. Grozdje je bilo črno z debelimi jagodami. Še danes ga bodo potrgali, mi je šlo skozi misli, zmleli in stisnili. Le tisto, ki je izredno lepo, bo gospodinja odnesla domov, kjer ga bodo pozobali Jellauscheggovi gostje. Viničarji, ki so ga vse leto gojili in čuvali, ga lahko gledajo samo še nekaj ur. Kmalu ne bodo videli več ne grozdja in tudi ne sladkega mošta.

Najrajši bi bil odšel domov in prepustil svojega gostitelja njegovi usodi, a zadržala me je bojazen, da se mu spet kaj ne pripeti, in želja, da bi spoznal tudi njegove viničarje in se prepričal o njegovi dobrosrčnosti. Odšel sem na zgornji konec vinograda. Medtem se je toliko zdanilo, da so se prikazali že oddaljenejši grički, na bližnjih pa je bilo že mogoče razločiti posamezna drevesa, kolje v vinogradu in njive s stavami koruznice in ajde. Že se je razodevala dvojnost hiš po grebenih: prav na vrhu najbližjega grička je gospodovala velika gosposka hiša z zelenimi vetrnicami, strelovodom, balkonom, verando in cvetličnim vrtom; nekoliko niže pod staro slivo pa se je skrivala majhna s slamo krita kočica z okni, ki so bila videti kot črni madeži. Kmalu so se pokazale tudi z oddaljenejših gričev mogočne in oblastne hiše vinogradnikov iz mesta, stale so na najlepših vrhah kakor novodobne graščine, njihove viničarije pa še niso stopile iz megle. Po strmih pobočjih in med pregostim sadnim drevjem pa so se skrivale večje ali manjše lesene in s slamo krite domačije posestnikov-domačinov. Zanje ni bilo prostora po vrhah, izsekati so si morali gozd in si postaviti

svoje kočje, kjer najdalje leži megla, kjer sneg skopni šele pozno pomladi, kamor ne pride mnogo sonca.

Okrenil sem se in si ogledal še Jellauscheggovo hišo. Na prvi pogled se ni razlikovala od gosposkih po sosednjih vrhah. Pokrita je bila z opeko, imela je strelovod in velika okna, vendar je bilo mogoče dognati, da je bila to nekoč kmetijska hiša in da so jo šele pozneje prezidali in povečali. Nekdaj je gospodaril gotovo tu Haložan, a Jellauscheggi, ki so se bolje razumeli na trgovino, so ga pregnali iz njegovega doma in z njegove zemlje... Tudi viničarija je morala biti nekoč samostojna kmetija, o čemer so pričala velika gospodarska poslopja, ki Jellauscheggi gotovo niso potrebna... Tudi vinograd je bil sestavljen vsaj iz dveh nekdanjih samostojnih vinogradov, zdaj se je raztezal čez ves hrib, a delil ga je po sredi precej globok jarek, preko katerega sta bila napravljena dva lesena mostiča.

Z grenkim nasmehom sem se vrnil na klop. Iz sobe je bilo še čuti enakomerno sopenje. Polagoma so oživljali hribi in doline. Petelini so se oglašali pogosteje, tudi človeške glasove je že bilo čuti. Nekje v globeli je nekdo napregal živino in kričal nad njo, še od nekod bliže se je oglasila sekira. Na bližnjem vrhu so se prikazali ljudje in ropotali s škafi in drugo leseno posodo. Tudi sode so nekje umivali. Iz dimnika gosposke hiše se je prikazal dim in se vzpel proti nebu.

Na vzhodu je rdelo; sonce se je dolgo izmotavalo iz oblakov, dokler se jih ni slednjič oprostilo in zaplavalo kot velika rdeča krogla nad nje. Okna na hišah in hišicah po vrhah so vzplamenela.

Jutro je napočilo.

Kot rezka disonanca so planile vanj Jellauscheggeve besede:

»Herr Professor! Herr Professor! Wo sind sie? Wo ist jemand? Micka, Matija!«

Odšel sem v sobo. Jellauschegg je ležal na divanu s tako obupanim obrazom, da se mi je za hip zasmilil. Ni mogel razumeti, kaj se je z njim zgodilo. Zatrjeval mi je, da se sploh ničesar ne zaveda, česar pa mu nisem mogel popolnoma verjeti, kajti bil je preveč ponižen in le tu in tam mu je ušla kakšna nemška beseda.

»Kaj bo dejala moja žena« je tarnal. »Mein Gott, moj Bog, moj Bog! Tako se ga nisem še nikoli nalezal! Človek je kakor svinja, če je pijan! Und wie schaut da aus! Kakor v svinjaku! Prosim, gospod profesor, pojdite v spodnjo viničarijo po Micko, naj pride in napravi red, preden pridejo naši!«

Ko sem ga oprostil obveze nad laktom in mi je natančno opisal, kje leži spodnja viničarija, sem odšel. Na vratih me je še ustavil z besedami:

»Prosim, ne omenjajte moji ženi niti besede o tem, kar se je zgodilo! In sploh nikomur! Recite, da sem se urezal pri rezanju kruha! Mein Gott, so etwas!«

Zunaj se je medtem napravilo lepo jutro.

(Se nadaljuje.)

GOVORA ČEŠKIH PISATELJEV SLOVENCEM

JOSEF HORA:

Gospa in gospoda, živimo v dobi, ki je dozdnevno kaj malo prijazna umetnostni tvorbi. Zdi se, da človeška duša ni nikdar doslej živela v tako dramatični, pa tudi celo tragični napetosti, kakor v teh letih. Vse polno novih vprašanj preganja posameznika in narode. Bila je svetovna vojna, prevrat za prevratom je vršel po celini, kazni zgodovine je zadela stare države. Pravičnost, ki jo je vodila človeška volja, je ustvarila malim narodom svobodo.

Zadnja generacija je zrasla na perotih nenehnih sprememb. Včienila se je v stoletje, ki je dalo človeštvu oblast v ozračju, pa tudi ropot motorjev, ki nosijo nad sovražna mesta dež morilnega železa in razstreliva. Znanost rešuje dandanes življenje milijonom bolnih, ki bi bili nekoč obsojeni na smrt, toda druga znanost odpira s svojo službo vojni široko pot k nezaslišnemu trpljenju celih narodov.

Vprašujete se, kaj skupnega imajo vsi ti dramatični dogodki našega časa s pesniško tvorbo. Saj sta nje orodje materinska beseda in večna človeška čustvenost, nje vzmet pa večna človeška domišljija. Toda z umetnostjo je prav kakor z znanostjo: ne more se izmotati iz zakonov svojega časa. O starem fiziku pravijo, da je mirno reševal svojo geometrično nalogo v hipu, ko so v Sirakuzo vdrla sovražniki. Ta zgodovinska reminiscenca pa tudi navaja, da je znanstvenik plačal za življenjem svojo ravnodušnost nasproti zmedi sveta.

Umetnost, literatura, poezija so hkrati najnatančnejši in najbolj ranljivi organizmi človeškega stvarjanja, ki se rode le v nevidnem, rahlem svetu duha. Največje navdušenje in največji obup sta v pesnikovi duši drug tik drugega in slehern sunek v družbeno ravnovesje vpliva na njeno razpoložnost in umetniško občutljivost. Priroda, materija, vidno človeško dejanje se kažejo pesniku kot simboli notranjega sveta, duhovne narave, nadresničnosti, ki o nji sanjari pesnik prav tako kakor filozof ali človek verskega duha. Kakor je dejal Friedrich Nietzsche, verujejo pesniki, da je vanje zaljubljena sama narava, ki se nagiblje k njihovim ušesom, da bi jim šepetala svoje čare in svoje skrivnosti. Verujejo, da so med nebom in zemljo stvari, ki se o njih sanja samo njim. Toda verjemimo tudi mi, da ta vera ne raste iz človeške nečimernosti, marveč iz ljubezni do usode, iz omotičnega hrepenenja, da bi ujeli za vse druge skriti smisel življenja, njegovo tajnost, veličino in lepoto.

Več kakor pred sto leti, l. 1834., je na svoji kratki poti na jug šel skozi Ljubljano češki pesnik Karel Hynek Mácha in se tu seznanil z vašim velikim pesnikom Prešernom. Če se nam dandanes zdi, da živimo v veliki, dramatični dobi, se je gotovo videlo tudi Máchi in Prešernu, da je prav njuna doba napolnjena z velikim smislom, ki samo čaka odkritja v podobi pesniške besede. Delo, ki je ostalo za njima, je kljub vsemu individualizmu svojih piscev duhovno zrcalo njunih narodov, ki sta se oba prebujala iz dolge omedlevice rodnega jezika in duha.

Našemu Máchi ni bilo doma z rožami poslano. Veliki in zaslužni rodoljubi so ga obtoževali, da ni dovolj češki, ker se je v svoji največji pesnitvi »Maj« bavil z nesodobno romantiko in z groznim vprašanjem smrti in večnosti, medtem ko je mladi češki narod potreboval didaktičnih pesnikov, veselih in optimističnih lirikov. In vendar se je prav v Máchovi pesimistični poeziji veselila in radovala češka pesniška beseda, saj je ta poezija dokazovala, da je češki jezik dobil v Máchovi melodiki zmožnost izražanja ne samo kuhinjskih in vsakdanjih pojmov, marveč tudi skrivnosti življenja in smrti.

Ko smo se sto let po Máchovi smrti, l. 1936., sponinjali njegove pesniške oporoke, smo se zavedli — in prav mladi rodovi so se tega zavedali najmočneje — da je Máchovo čestvo prav v tem, kako je izražal človeško vsebino češkega duha. Zavedli so se, da je njegovo čestvo v tisti neskončni ljubezni, s katero se je mladeniški Mácha nagibal k slabotnim in ubogim, k ponižanim in razžaljenim. Da je v tisti pesniški hrabrosti, s katero se je pesnik »Maja« s svojim junakom vred zagledal v mučno vprašanje večnosti, v žalost človeške minljivosti.

Njegovi dediči Neruda, Vrchlický in Otokar Březina so šli po isti poti kakor prvi moderni češki pesnik Mácha. Neruda je prehodil pot od nesvobode k ponosu siromaka, Vrchlický od ubožnosti k duhovnemu bogastvu sveta, Březina pa k uganki veseljstva, v tišino večnosti, kjer se človeška duša pogovarja z Bogom in dobiva svojo najvišjo nalogo. Vsi so odkrivali svojo hrabrost v pesniški besedi, ki premaguje brezupnost z lepoto v dvomih in upih izčiščene besede. Nazorneje kakor politična zgodovina govori o rasti družbe in naroda pesniška metafora, ki je na nji ostala rosa najnotrajnejšega in najskrivnostnejšega človeškega občutja. Vaš pesnik Oton Župančič je v svoji pesmi »Duma« takole izrazil občutje tvorne sile, ki pretvarja življenjsko snov v višjo življenjsko podobo:

Gledal sem dleto kiparja: z ljubeznijo
šlo kot poljub čez belino je mramora,
s skale narahlo je snov odpoljubljal,
plahoma v nji je življenje zavzdihnilo.

Da, samo plahoma se oglašajo življenja v sleherni veliki poeziji. Naš poveljni pesnik Jiří Wolker, ki je bil tako zgodaj obsojen na smrt, je napisal nekoč verze:

Postal bom manjši in še manjši,
dokler ne bom najmanjši na svetu.

Tak je bil patos češke poveljne poezije: ponižnost, ki se je lotevala človeka ob pogledu na strašne vojne žrtve, sočutje s človeškim trpljenjem, pesniško hrepenenje, biti eno z vsemi, ki trpe, da bi tako tudi pesniško dojeli in zajeli njihov duševni svet! Tako je pesniško zrasel že naš predvojni Petr Bezruč, ki se je vtelesil v šleskega socialno in narodno zatiranega rudarja; s silo tega simbola je ustvaril veliko, nadosebnostno poezijo, v kateri se človek-posameznik zliva s svojimi tovariši in z vsem svojim rodом v monumentalno pesniško podobo celotne naro-

dove usode. Pesnik ne išče lepote sam in zase, ne gradi si stolpa iz slonove kosti. In prav to potezo kolektivnosti in pesniškega zbora bi lahko našli pri mnogih današnjih čeških pesnikih, ki nočejo biti veliki samo s svojim ja z, marveč tudi s svojim mi. Zato se je češka po-vojna poezija obračala k proletarcu in zopet iskala radosti v pesimizmu.

Gospa in gospoda, v svoji kratki besedi sem hotel povedati, da je poezija duševna podoba vsega naroda. Hotel sem reči, da si prav v poe-ziji podajajo sorodni narodi roke in spoznavaajo v nji, kako blizu so drug drugemu. Naši in vaši pesniki so iskali lepoto svoje domovine in jaz verujem, da si je ta lepota močno sorodna. In še verujem, da sta naša in vaša poezija kakor stisk dveh bratskih rok.

KAREL NOVÝ:

Gospa in gospoda! Po pravici pravijo, da je knjiga rešila naš narod pred poginom. In zares — ni še niti dolgo od tega! V času, ko smo se rodili, je umrl naš veliki pesnik Jan Neruda, ki se je na začetku svoje pisateljske poti poznal še z Boženo Němcovo. In Božena Němcova je prispevala v liste Karla Havlička Borovskega, učenca in sodelavca Františka Palackega, očeta češke zgodovine... In tu se že nahajamo pri samih koreninah, pri Dobrovskem, šafaříku, Jungmannu in Kollaru.

To, kar leži za temi imeni, je skoraj nepretrgana tišina; razen tla-čanskih zapiskov na gradovih in kmečkih popevk samo potlačena, molče žalujoča dežela. Prekrasna gotska literarna kultura je bila vržena v plamene grmad in v vlažne kleti po Habsburžanih izropanih in ponem-čenih mest.

Letos bo šele 86 let, kar je Palacký bodril Havlička, da naj spiše roman. »Če hočemo biti narod,« mu pravi v svojem pismu, »ne potre-ujemo samo narodove zgodovine, marveč tudi spisov, v katerih bi se odražalo narodovo življenje. In prav tako nam je treba reprezentance v slovstvenem svetu.«

Havliček je bil kmalu nato interniran in je umrl; šest let pozneje mu je sledila Božena Němcova. Preden pa ji je smrt iztrgala pero iz rok, je spisala »Babičko«, delo, po kakršnem je klical Palacký.

Máchov »Maj« in Němcove »Babica«, čije prvi knjižni prevod so dobili prav Slovenci in sicer že l. 1862, to sta dva poglavitna temelja našega novodobnega slovstva. Zdaj se je tišina vzdramila. Plameni sicer niso več vrnili uničenih biserov, toda iz kleti so prihajala pričevanja o živ-ljenju in slavi stare češke dežele. Iz mrtvih puščin in gred so jeli teči studenčki in vrelci.

In že se vrsti ime za imenom, že rastemo ne samo literarno, marveč tudi znanstveno in politično. Na vseh straneh začenjamo dohitevati razvoj, iz katerega so nas hoteli za vedno izobčiti. Dvigamo se tudi gospo-darsko. Kakšen omotično nagli pohod in rast od revolucije v letu osem in štiridesetem do Masarykove revolucije v inozemstvu ter naposled do domače revolucije 28. oktobra 1918!

Z nenavadnim, skoraj čudežnim razmahom češkega naroda sta šla

zvesto vŕtric slovstvo in umetnost, ki sta še pospeševala splošno rast in ji dovajala novih energij. Ko so se politični voditelji naroda dali uspravati od sladkih valov Donave, sta jih slovstvo in umetnost krepko dramila. Spomnimo se Havlička in Jana Nerude, pa tudi Svatopluka Čecha, J. Zeyerja, Jaroslava Vrchlickega, A. Sove, J. S. Machara, Otokara Březine, Petra Bezruča. Spomnimo se Jiráska, Jana Herbena in F. X. Šalde!

In to, kar so češki pisatelji izvršili s svojim znanim manifestom v letu 1917, ko so se neizprosno pridružili Masarykovemu glasu, je bilo vprav revolucionarno dejanje velikega državniškega pomena. In vendar niso pisatelji storili nič drugega nego svojo dolžnost, kakor jo izvršujejo vedno in povsod: biti v prostovoljni službi svojega ljudstva, varovati njegove sanje in hrepenenje ter njegov sen o svobodi.

Vzlic vsemu je bilo naše slovstveno in umetnostno življenje pred vojno siromašno: bilo je življenje proletarskega, nesvobodnega naroda. Mnogo talentov se ni moglo uveljaviti samo zaradi ubožstva in so izginili brez odmeva. Šele v državi, ki je znova dorasla za samostojnost, lahko v polni meri dohitevamo, kar sta nam vzeli dve stoletji duševne in telesne zaslužjenosti.

Kajpak, sedaj je naraslo obilo drugih problemov. Pred vojno je bilo vse naše dejanje in nehanje usmerjeno k pridobitvi samostojnosti, dandanes pa nam gre za to, da svobodo ohranimo in jo kar le mogoče še povečamo.

Pred vojno je bil svet mnogo preprostejši. Zdi se, da so bili časi tišine in samote, ko se je človek čutil gospodarja vsega stvarstva. Ljudje so mislili, da se lahko vležejo z vso gotovostjo in prav tako zjutraj vstanejo ter mirno nadaljujejo svoje delo. Težko da bi bilo prišlo kaj vmes, kar bi jih vrglo iz ravnotežja, izvzemši smrt znancev in sorodnikov.

Ta stara idila je bila uničena, svete samote ni več. Dandanes ni več zakotnih krajev. Z mestnimi središči nas združuje motor in tudi najoddaljenejše zakotje je preko radia zvezano s širnim svetom. Zemlja se je zmanjšala, stare daljave leže na dosegu roke, najgloblji prepadi so prevlečeni z žicami civilizacije. Z letali si osvajamo najvišje gore in stratosfero raziskujejo profesorji povsem civilnega videza in tehnični delavci. Podoba sveta se kar spričo nas spreminja s tehniko, ki sega na vsa področja človeškega dela in kajpak tudi v naš miselni svet. Ni se spremenil samo način dela, tudi nramnost se spreminja, kakor so se predrugačili nekoč trdni zakoni in kakor popravljajo celo stare in najstarejše resnice.

Če so bile uničene stare idile in zatišja s copatami in pipo, če so prenehale mične idile z domačnostnim vonjem levandule in s čarom nedostopne žene, ki jo je vzgoja namenila samo za štedilnik in posteljo ... tedaj so nastale mnogo lepše, preprostejše in vzvišenejše radosti. Dandanes nudi življenje neprimerno več možnosti, toda —. Gospodarska podlaga tega tehnično izpopolnjenega, požlahtnjenega sveta ni boljša. Nenadno je planila v ta svet kriza z brezposelnostjo in ga ogražala kakor nekoč kuga, ki zoper njo ni bilo zdravila. Tako smo že v vojnem času,

še bolj pa v velikem valu krize lahko spoznavali silno proletarizacijo, ki je povsod vzbudila nezaupanje in strah.

Vojna, mir, brezposelnost, bodočnost nove države, nam samih, naših družin in družin naših znancev — nekoč se je zdelo, da so bile te reči odločene za desetletja vnaprej. Dandanes leži na nas vsa njihova teža tudi v trenutkih, ko se tega ne zavedamo. Problemi so se razširili in zaostri. Sedaj, ko se na vseh straneh blazno oborožujejo, čutimo tudi najmanjši tresljaj na drugem koncu sveta mnogo globlje kakor kadarkoli v prejšnjih dobah.

Če stari svet izginja v novih oblikah in novih idejah, tedaj je umljivo, da se s to spremembo življenjske strukture presnavlja tudi naše slovstvo.

»Literatura ni bila nikdar zgolj opis vnanjega in javnega življenja«, pravi F. X. Šalda, »marveč neposreden izraz njegovega programatskega stremljenja. Vedno je nosila in posredno izražala tudi psihično živčno napetost, ki je bila pritažena v tej in tej družbi.« Potemtakem ne gre za ta ali oni roman, za tega ali onega pisatelja, marveč za slovstvo kot celoto, za narodno in svetovno literaturo.

V čem je torej poslanstvo češke moderne proze?

Prozo je težko izključiti iz konteksta vsega življenja in dela, ki ga preživlja in izvršuje češki narod.

Umetnost ima več funkcij: družabno, splošno in še reprezentativno, kakor je hotel Palacký. Pa vzgojno, moralno, socialno — kakor hočete. Olepševalno, kakor cvet v ženskih ustnah; resno, kakor meditativna glasba.

Literatura ... poezija in romani ... umetnost ... je to nekaka družbena nadstavba? Vsekako ni to, kar je vsakdanji kruh. In vendar menim, da mora umetnost, ki raste iz življenja, izpodbujati in razvijati, tvoriti in oblikovati samo življenje, razmnoževati njegova občutja in požlahtnjevati njegovo hrepenenje in želje, srce in možgane. Umetnost naj nam tudi pomaga v prizadevanjih po boljši ureditvi človeške družbe.

Prebiramo časnike, da bi izvedeli, kaj se dogaja okrog nas in v svetu. Listi nas združujejo z utripom sveta, z narodnimi in socialnimi kolektivi. Literatura nas združuje z notranjim dogajanjem življenja okrog nas.

Moderno življenje se je razraslo v nezaslišno širino. Novo delo, da, slehern stavek tega dela mi odkrivaj, kako globoko in kako silovito živim, kako sem spoznal svoje življenje in življenje drugih ljudi, življenje Evrope in vse zemlje; kako slutim njeno tesnobo in njene upe.

Iz neznanih prepadov in globin so privreli na dan vrelci človeških življenj, ki se na površju zlivajo v potoke, v reke; ves ta tok se vali neznan kam.

Za novim življenjem ...

Znanost posega v življenje mnogo silneje in bolj smotrno kakor kdaj poprej; posega v njegov tok, v mišljenje, v vse umetnostne sestavine. Spomnimo se tehnike, biologije, matematike, psihoanalize.

Svet se spreminja in skupaj z njim, z vsem, kar je okrog nas, s celotnim neizmernim razvojem se bistré tudi naši čuti. Z njimi vred se jasni.

ali zamegljuje in po novem oblikuje človeška govornica. Naš jezik se vrednoti vedno znova in gre prav tako kakor naši pojmi skozi ogei.j razvoja.

Pri nas je državna samostojnost razširila, prav za prav obogatila jezikovne možnosti, zlasti odkar se Čehi in Slovaki, ki so do oktobra l. 1918 živeli vsak zase, čedalje bolj zraščajo. Besede pa nimajo samo svojega pomena, marveč tudi svoj zvok, barvo, vonj in okus. Trudimo se, da bi poglobili in razširili njihov pomen in jih uveljavili v vseh smereh. Ni nam več vseeno, ali rabimo čist ali nečist jezik. Povzdiga jezika je ena izmed pisateljevih velikih nalog. Beseda izraža karakter ljudstva. V tem, kar delamo dandanes na tem področju, samo nadaljujemo tradicijo, vendar hkrati čistimo tudi samo tradicijo, iz katere izbiramo zgolj najboljše.

Problemi življenja, ljudstva, naroda, jezika, države, človeštva... to so večni viri pisateljevih inspiracij. Vsa neizmerna harmonična in disharmonična doba se odraža v njegovem delu, četudi ga vzameš le v najmanjšem prerezu. Za sleherno umetniško stvaritvijo pa stoji še spor duše s telesom, boj ne samo za čistost obrti, marveč tudi za lik, za izraz, za podobo, za misel zasnovanega dela!

To je dialektika našega stvarjanja.

Potrebno je, da romanopisci ne proučujejo samo socialne strukture, marveč tudi to, česar ni mogoče dognati s statistiko — k čemur se lahko dotipljemo samo z očmi, s čuti. Odnos literature in življenja, umetnosti in življenja se spreminja v odnos med življenjem in delom. Kajti umetnost je stilizirano in zdestilirano življenje posameznikov iz kolektiva, njih možgani, živci in srce. Iz sanj, izkušenj in podob sveta si ustvarjamo novo resničnost.

Naj strnem smisel svojih izvajanj: Funkcija literarne umetnosti je takale: Odkriva naj skrite sile in lepote, ki so v življenju, posnema lik in melodijo, ki vre v surovi masi. Poslanstvo umetnosti ni v tem, da življenje konservira tako, kakršno je; tudi v zgodovinskih romanih osvetljuje moderen pisatelj s svojim nazorom ne samo dejstva, ki so se zgodila, marveč celó sedanjost. V preteklosti so korenine sedanjosti in v sedanjosti korenini prihodnost. Hočemo iti dalje. »Večno dalje,« kakor nas je vabil Neruda.

V spoprijemih in sporih starih, izumirajočih sil z novo tvarino nastaja nova umetnost. Naravno je, da se prav na Češkoslovaškem boré pisatelji s svojimi deli za tisti novi, višji tip človeške in narodne edince, kakor ga je hotel in oznanjal prezident Osvoboditelj.

Naj povem to beletristično: S svojimi spisi se borimo za svet, v katerem bi slehern človek lažje, svobodneje in silneje užival svoje življenje!*

Prevedel B. Borko.

---

* Pisatelj Josefa Hora in Karel Nový sta nastopila s češkim besedilom zgornjih govorov in z recitacijami nekaterih svojih del na literarnem večeru v ljubljanski drami dne 11. januarja 1938. Op. prevajalca.

KROG

JOSEF HORA

*Ne mislimo na to, kdaj smo se rodili.
Bil je to dan, kakršni so vsi.
Kópali so nas in zaripli smo bili
z ležišča pen, z ležišča krvi.*

*Od tega trenutka beži čas ko dete po tratah,
s koledarja list se za listom gubi.
Dekleta so mila, oklevajoča in zlata —
in z vseh postaj se žvižganje vlakov glasi.*

*Večno poslavljanje, težka bremena
pretežkih src smo dobili s seboj.
Prišle so skrbi in nam legle v ramena,
in globlji postal je glas moj in tvoj.*

*Čas odpočiva se v nas kakor starec na travi,
a mi na zakotni postaji nekje
listamo v voznem redu brljavi,
ker se oči nam počasi temné.*

*Ah ve ladje moje s srebrnopeno grivo!
Kako vas v daljavo gubim!
Le na vlak čakamo potrpežljivo,
da se povrnemo ž njim.*

(Prevedel Mile Klopčič.)

STOPINJE

KAREL NOVÝ

Tu, kjer se v gozdnatih valovih končuje severno Taborsko, kjer prehaja molčinsko in janovsko hribovje v gričevje benešovskega okraja in se nato razgrinja preko Struhařova, Okrouhlic in Mrača k reki Sazavi, k Cerčanskemu holmu, tukaj nekje leži Pozov. Gnezdo v vetru, vas s kovačnico in majhno opekarno, kopica kmetskih poslopij. Grunti za nekaj desetih ljudi — preostali morajo brez usmiljenja stran, dečki v težake ali v nauk, dekleta v službo. Doli v ravnino in po svetu.

Spodaj je že blato, tu pa se drži še sneg. Štirinajst dni je tu zima prej in tri tedne pozneje spomlad, ravno tako kot na drugi strani za benešovsko kotlino, na mzihořških vrhovih, na kamenitih pobočjih Koznic, Ostředka in Rousinova.

Zakaj so se Pozovčani naselili ravno tukaj? Zakaj niso stopili za sto metrov naprej, zakaj niso zlezli za hrib? Vprašajmo se, čemu so se drugi nastanili v Moklinah ali v Leči, na Kopaninah ali v Hudlazih? Lovski nagon je prignal človeški rod sem in ostal je tu tudi potem, ko

so izginiti stari življenjski pogoji, ko se je življenje primitiva spremenilo in v temeljih menjalo.

Temni se, počasi se spušča na zemljo večer, srp meseca visi v ozeblem topolu nad mlako ribnika. Moj tovariš Antonin Straka stopa s težkim korakom preko širokega dvorišča zapirat vrata svoje posesti. Dragi Antonin, trdno zapri, prav trdno, ne pred tatovi, ne pred vandravci: pred svetom zapri, da ne pojde sem za menoj!

Zapah je prijel, varen sem.

Gledam zvezde in čutim surovi vonj gozdov.

— Antonin, kličem.

Bil je še v hlevu pri živini.

— Kaj bi rad? sprašuje. Njegov glas prihaja k meni naravnost preko sklizkega tlaka dvorišča skupaj z njegovim korakom. Toliko gotovosti je v njegovem početju, odkod jo jemlje? Kako mu ne bi zavidal!

— No? pravi in se smehlja.

Toda ničesar nisem hotel, samo poklicati njegovo drago ime. Pa vendar, kaj se ve, morda sem mu hotel odkriti svoje začudenje nad to temo, ki me je obdala, nad čarom meseca in ljubkim sijem zvezd, nad dehtenjem, nad novim in neznanim dehtenjem mokrih in zasneženih gozdov.

Antonin molči, slišim samo njegovo dihanje. Smehlja se. Kakor zvok je in poleg mene stoji kakor drevo, trdno in na široko, in jaz sem samo njegova senca.

Čudno je to. Neznani svet me obdaja, skrivnosten in neskončno tih.

»Lahko noč!« želi in gre spat, meni se pa hoče še čuti — naš dan, Antonin, se vendar neha šele po treh, štirih urah, naš dan tam v Pragi!

Rad bi prisluškoval noči. Dihanje živine uhaja skozi zidove hleva hkrati z vonjem in toploto mrve. In to speče življenje staja krepki vtis tišine in samote.

Že davno nisem bil tako sam.

Kakor bi se teža neba z neizmernimi množicami zvezd položila na hrbe trdnih pozovskih vrhov. Kje je zemlja in kje je nebo?

Gozdovi molče, toda jaz jih čutim, kako krčevito se drže pobočij s sneženimi plazovi, z zamrznjenimi studenci in z jecljajočimi grli ptičev, s čipkami ivja, v katerih je zmrznilo opoldansko dihanje izparevajočega mahu. Molčijo gozdovi, cesta in steze, drevesa na vrtovih: po grebenih pošastnih vaških streh in po razpadajočem zidovju ograj veje samo čas.

O, puščica, padajoča iz večnega obraza vseмирne ure!

Šele sedaj slišim mirno dihanje otrok, uspavanih v starih zibelkah, mirni ritem materinskih src in težko oddihovanje možakov. Velika tišina izbe, nasičena z vonjem črnega kruha in s pónim smradom. Na pragih poslopij se tišče prezebljeni angeli, stražarji spanja, duše rodov, ki so čudežno zdržale od postanka sveta do te trde, bleščeče, krasne februarске noči.

Šele sedaj vidim tisto strašno krivuljo vseh nas, v tem trenutku zavzetja vseh stvari in pomiritve zemeljske skorje: nitka krvi polzi tako slabo, da bi jo lahko pretrgal metulj s sapico svojega krila. Rdeča strugica se preriva naprej skozi usedline skal in vekov; tako rahla, da jo

lahko drozg s kljunčkom pretrga kakor deževnika. Zakaj je ni pretrgal? Kakšen čudež je v tem?

Ljudsko gnezdo spi, tako nezatno je v povodnji nebeškega svita; spi in ne preišljuje.

Molče gozdovi, molče vedra v vodnjakih nad temino in globino svojih voda.

Na polnoč gre, za uro se bo zganil petelin v svojem prebivališču in zapel, angeli bodo odstopili od naših pragov, kajti življenje bo začelo in dan, rodovom ne bo treba stražarjev, človek se očuva sam.

Zdi se mi, da padam v modre valove. Kako tekne spanje, brat smrti, na široki kmetski postelji, priči tolikih spočetij in koncev generacij. Koliko sladostrastnih vzdihov in bridkih odpiranj oči je doživela ta izba, v kateri sem le za nekaj trenutkov gost.

Vse molči. Kmetske stvari so tako skope z besedami. Vsi smo tihi. Ne, jaz ne sprašujem.

Jutro je že!

Oslepljivo bel odsev sonca in snega brzi po stenah. Kako diši zrak!

Otroci se igrajo na vasi in krog ribjega očesa luže. Vodnjaki škrip-ljejo in iz dimnikov se vali v sonce siv dim. Na drdrajočem vozičku se peljejo po cesti od gozda mesarji. Kašča diši po zrnju in smrdi po miših, iz hleva buči mukanje krav in ovčarski pes poskuša pretrgati verigo, da bi skočil name kakor na vsiljivca, kar sem tudi res tukaj. Samo on ima instinkt. Zares, kaj tu iščem — človek iz mesta! Intelektualec!

Sprašujem se o tem, ko hodim po gozdu.

Ko bi bil čas lova, bi nosil puško na rami, ki bi mi pripomogla k ugledu in pojasnila moje bivanje tu in mojo pot.

Kaj hočem tu? Mar vem?

V sipkem snegu ostajajo za menoj stopinje...

Kam sem namenjen?

Z vršičev borovja se jezno dvigajo vrane.

Na osojniku pod borovo hosto se grejejo jerebice, zmotil sem jih v družinski idili. In parček srn, tako redkih v tem času tu, je z groznim strahom izginil v grmovju.

Seveda! Človek je sovražnik vsega živega!

Doli pri potoku med dvema hostama sem srečal dekle. Kako se je preplašila! Ko bi samo neprevidno koračil proti njej, gotovo bi vzkriknila in zbežala v smrtnem strahu, kakor prejle tiste srne!

Ženske se ne boje zastonj gozdov in moških, ki jih srečujejo v njih. Prav posebej ne v teh osamelih krajih, kjer so še vedno kamenite priče taborjenja Torstensenovih čet švedske vojske, ki se je vlekla k Jankovu. Mrtvaška groza iz dobe tridesetletne morije je stoletja ostala živa v žilah naših žensk in še doslej ni bila izkoreninjena.

Mogoče je bežala — kakor tisto dekle pred menoj — pred tri sto leti njena prababica pred taboriščnim ognjem, v čigar bližino je zablodila na poti s tlake.

Kdo ve? Zgodovina tistih, ki so najbolj trpeli, ni bila nikoli pisana.

Sliši se pokanje sekir in kosmiči govorice se vlečejo med drevesi kot

redok dim. Pokanje stresa hosto in je podobno oddaljenemu streljanju topov, kakršno smo poslušali pri Šabcu, v Karpatih in na piavski fronti, pri Verdunu in v Yprij, ki je krčilo gozdove in razbijalo skale ter pobijalo regimente armad vsega sveta.

Vse človeške generacije so šle skozi krvave krste, bitke in borbe.

Prijetna je zavest, da se vrši tale borba le za topel kotiček, v katerem se bo grela družina, pekel kruh, gos ali odojek.

S soncem med drevesi se iskri čas. Opažam, kako se krčijo sence.

Udarci so prenehali, tišina je, samo drsanje mojih korakov je čuti in vodo pod snegom.

Stopil sem iz gozda in obstal nad pecinovsko pristavo, nad ruševinami ovčje staje, nad prastaro vasjo svojega rodu, ki se tišči pod hribom. Naš rod se je naselil tu doli, najbrž je bila družina živinorejcev in poljedelcev.

In zdaj sem razumel, kaj hočem tu, kam so merile moje stopinje, ki sem jih, kot se je zdelo, zastonj in odveč gazil, ker so bile brez cilja.

Razumel sem v hipu kot vernik, ki ga je obšlo navdihnjenje:

Vse življenje so stopinje na prvi pogled zastonj in brez cilja, koraki in sledovi v snegu, sipkem in tajajočem se v soncu in pod udarci vetra. Korake, ki se nam zdijo odveč, vodi v resnici zakon našega nagona, red usode, ki jih veže v trden krog, iz katerega so se izločili samo izgubljeni.

Povsod tod so križem kražem hodili moji predniki, praočetje in pramatere, nosili svoje veselje in gorje, bedo in obup, telo in dušo, sanje, srce in spol in možgane, svoje dobro in zlo, žeja in lakoto, svojo skezanost, pokoro in upor, temo in luč, ljubezen in vero življenja.

Majcen potoček krvi, izvireček moje biti se je tresel tu v podzavesti, drhte se poganjal navzgor in tekel.

Nebrižen mestni človek? Nikakor ne! Ne čutim se tukaj tujca! Izpod snega mi govorita zemlja in kamenje... bela in zelena tišina se je sesula, pobočja in gozd besedujejo v razumljivi, prijateljski govorici.

Nisem več sam! Z menoj hodi droban možiček, moj ded, ki je pred pol stoletjem spreperel na benešovskem pokopališču, in z njim koščen možak v kožni suknji, gladko obrit tlačan tloskovske graščine, moj praded Matija in pradedov oče Mikulašenec, član jokajočih bratov, ki so se shajali tu doli v Pecimovu sedemkrat na leto, da bi se okrepili v prečistem življenju, ki je zapovedovalo, da se ne sme moriti niti jagenčkov, niti kokoši, ničesar živega.

Je izumrla zabloda Mikulaških z njim, ali s kom?

Zabloda: mir vsega sveta, mir vseh živih!

Izumrla je, toda vnovič oživila. Umira in se vsak dan vnovič rodi. Veliki sen!

Šepet postav me spremlja. Ustavljajo se, prijateljsko se mi smehljajo in me obstopajo. Tu sem v krogu rodnih ljudi.

Toda že gasnejo, izgublajo se in pretakajo v mojo stopinjo, v neznanost, izginjajoče stopinje...

Res, sam sem.

Na Hurki stojim, kjer je bila še pred dvajsetimi leti hosta. Danes je na njej polje, hribček nad gozdovi.

Zopet se oziram na pokrajino.

Tu je še sneg, spodaj pa se že oglašča pomlad; skozi vsako luknjico in razpoklino zemlje, skozi vsak grmič in drevo se naglo in divje žene na površino. Slišim jo, kako zveni v prosti harmoniki in v sladkih goslih. Slišim in vidim. V toliko gnezd vidim odtod!

Nova pokolenja prihajajo iz hiš, oči se jim blešče pod soncem, ki se je tako nepričakovano prignalo sem.

Čutim dih tisočletja, ki je velo nad to izpremetano, raskavo in žilasto, kamenito in rodovitno zemljo!

Kako ogromna vrsta generacij se je tu mučila, trudila in veselila. Prah brezštevilnih kosti naših praočetov, delavcev in bajtarjev, težakov in kmetičev, brezštevilnih kosti naših pramater se je pomešal z orno zemljo, ki nam pokorno daje kruh.

Kako neizmeren sprevod pokolenj se je razvil do naših dni!

Tu so se izvrstili milijoni delovnih rok kakor povsod v Evropi; toda ker smo se ravno tu rodili in ne v drugih krajih, smo najmočneje zvezani s pokrajino, ki jo čuva Mezihorski holm, Stražnja gora in Blanik!

Veter šumi in škrjanček poje . . .

Iz rokopisa prevedel Oton Berkopec.

NOČNI GOST

JOSEF HORA

*Pri peči toplo, v kotih mraz,
kot pač povsod v samoti taki,
kot pač povsod, kjer so bogú
pri srcu taki siromaki.*

*Mož Jožef k ženi je prišel
iz mesta, po tednu dela,
in truden klecnil je na stol.
Marija culo mu je vzela.*

*Bi rekla mu, da se je bala,
da mu zamet bo pot zastavil,
da videla je dvakrat v snu,
kako je s stavbe strmoglavil.*

*Bi rekla mu, da je lepo,
ko je za božič pri družini,
kako brez njega je pustó,
da dolge so noči v temini.*

*V košari spi otrok — in le na njem
se Jožefov pogled ustavi.
Molči — pozabil je na sen
o njej, ki ljubi ga v daljavi.*

Pozabil je ljubezen, smeh,
in šalo zgubil je docela.
Le to ve, da so rekli mu,
da zanj ni več na stavbi dela.

Kako je tiha ljudska bol,
zaman besede vsi tajijo.
Čas v žgočem molku jih sežge,
in zmerom znova govorijo.

Večerja svetega večera
pri revnih hitro se konča. — —
»Si slišal trkanje na dver?«
Marija v strahu vztrepeta.

»Sem slišal, žena, nič strahu,«
se trpko je nasmehnil. »Na mojo vero:
če v to samoto pride gost,
ne pride nikdar z zlo namero.«

Odpahnil težki je zapah
in ko pogledal je na plano,
mu v vežo je privel vihar
postavbo čudno in neznano.

V obraz je siv bil kot pepel,
telo od lakote trepetajoče.
Mečkal je čepico v rokah,
ko v sobo stopil je oklevajoče.

Neusmiljen in nezemski mraz
zavel je z njega na Marijo.
Najbrže prišel je z gorá,
kjer sneg pijo in od ledu živijo.

Izmučen, a kot bi brez teže bil,
omahne k stolu, truden sede.
Roké v naročje položi
in dolgo ne spregovori besede.

Ko pa se dotaknil je čaše,
ki jo Marija mu je ponudila,
mu luč svetilke padla je v obraz,
udrte mu oči je osvetlila —

v prozornih, sinjih teh očeh,
ki so vabile s čudno silo,
se tiho je smehljanje vnelo
in v Jožefa, Marijo je planilo,

a dete kakor v gnezdju ptič
se nasmehnilo je v globokem spanju,
in tujčev plahi je pogled
poletel nanj, podoben lahnemu pihljanju.

»Ste od daleč prišli?« — »Od daleč, da,
in daleč cilj je moj v daljavi.
Šel sem in s sabo nosim lek,
ki mnoge naj ljudi ozdravi.«

A ko slovo je vzel in k vratom šel,
se ženi zdelo je, da tujec rase,
a Jožef vdano je dejal:
»Nikar odtod — pazite nase!«

Strupen je mraz — bi še dodal,
a je umolknil, ko mu zablestelo
iz tme je tujčevo obličje
in ga v polnoč in mraz je vzelo.

Obema je bilo, kot da odšla sta z njim
v vihar in sneg ozdravljat vse ljudi.
»Kam šel je siromak?« — »Ne vem,«
ji šepne in se skloni k nji.

»Kako bi vedela midva,
kedaj obišče te, kar ni, Marija?
Kako naj vem, zakaj nebo je bliže
kot to, kar te na zemlji tu ubija?«

(Prevedel Mile Klopčič.)

NARODNOSTNO STANJE V JULIJSKI KRAJINI IN BENEŠKI SLOVENIJI V LETU 1921*

OSKAR ŠAVLI

Geografsko-politični uvod.

Geografska lega je usoda«, pravi nemški geograf H. Lautensach in misli pri tem predvsem na Nemčijo. Marsikdo se bo obregnil ob to geografsko ozkosrčnost. Vendar, če bo dobro premislil, ne bo smel izraženi misli preveč zameriti, in še več, kmalu bo priznal, da tiči v zgornjem izreku celo precej resnice, da ima torej geografska lega v določenem sistemu, v določenem časovnem okviru zares precejšen pomen. Seveda,

* Za boljše razumevanje te študije, ki bo izhajala dalj časa, priporočamo etnografsko karto Julijske Krajine in Beneške Slovenije, ki je izšla lani v založbi publicističnega odseka Zveze emigrantskih združenj v Beogradu in se prodaja v vseh knjigarnah.

z napredkom tehnike, z napredkom v hitrosti in obsegu prometnih sredstev pada vrednost geografske lege, toda — današnje stanje je v veliki meri produkt prejšnjih stoletij. Nič ni večnega, vse se izpreminja, »vse teče«, tudi geografska lega!

Jadransko morje se po svojevrstni podolgovati obliki ostro loči od ostalih morij Sredozemlja. Apeninska in dalmatinska obala potekata vzporedno, ne posebno oddaljeni druga od druge. Le prečesti so bili zato v zgodovini stiki med obema obalama. Prednost pa je moral imeti in jo je tudi v resnici imel tisti del, kjer se obe obali zlijeta v eno, kjer prehaja apeninski trup v balkanskega. In naša Julijska Krajina leži ob tem kočljivem delu Jadrana, tam, kjer se morje najgloblje zajeda v celino, tam, kjer se stikata slovanski vzhod ter romanski zapad in kjer se nemška srednja Evropa najbolj približa »oknu« v mediteranski svet. Razni narodi, razne kulture trčijo skupaj na tem majhnem koščku evropske zemlje in tako ni čudno, da se je povzpел H. Hochholzer do nekoliko nenavadne trditve, da predstavlja Julijska Krajina posebno kulturno področje, da ne rečem celo kulturno enoto, ki jo prav ta narodna in kulturna mnogovrstnost loči kot predel zase od sorodnih in obenem tako nesorodnih predelov. Mi bomo previdno in skeptično počakali ter se temu morfološkem diktatu ne bomo podredili. Izluščili pa bomo iz njega pozitivno jedro: Julijska Krajina je proti jugu edina mogoča prehodna zona med Alpami in Sredozemskim morjem, je torej evropska prehodna pokrajina, mejna zemlja prvega reda. Tu so se vedno križala politična hotenja štirih prirodnih predelov, Balkana in Srednje Evrope, Apeninskega polotoka in Jadranskega morja, tukaj in na sosednem slovanskem ozemlju so se ti prirodni in politični činitelji stikali.

Že pri prvem pogledu na reliefno karto nam pade v oči dualizem Julijske Krajine. Na eni strani njen pretežno slovenski del, solnčna Goriška, kraške planote severno od Čičarije, na drugi strani njen pretežno hrvaški del, Istra, zaprta po gorskih vrstah na severu in severovzhodu, osamela in krševita.

Jadransko morje je igralo v življenju obalnih prebivalcev skoro vedno večjo vlogo kot njegovo kontinentalno ozadje; to trditev smemo razširiti tudi na njegov najsevernejši, globoko v celino se zajedajoči del, Kvarner in Tržaški zaliv, kjer zadenemo že po kratkem in ozkem pasu mediteranske pokrajine ob srednjeevropski podnebni predel.

Tudi Istro je morje skoro vedno bolj vezalo kot ločilo in gorska vrsta na severu in severovzhodu se je le prečesto izkazala za večjo pregrado proti ostalemu svetu. Po morju so prišli Rimljani in Benečani in morje je ohranilo italijanski vpliv do naših dni. Vendar pa višine niso bile tako neprehodne, da tudi preko njih ne bi vdrle dinamične celinske sile v osrčje Istre in proti morju. Večkrat v zgodovini je prišlo do spopada in borb med celinskim in morskim elementom na istrskih tleh.

Istra je predel zase, geografska enota, strogo ločena od ostalega sveta, tako proti beneški kakor proti sosedni hrvaški obali. Geografska lega Istre, majhnega polotoka, ki osamljeno moli v Jadransko morje, je povzročila, da se v njej nikdar ni mogel dovolj trdno zasidrati celinski Habsburžan, pa tudi Benečan ne. Pa tudi sama je premajhna, preveč

osamljena se preriva skozi stoletja, predaleč, dasi tako blizu prometu in bogastvu je, da bi se kdaj zarodile v njej sile, ki bi jo uveljavile pred svetom in ustvarile iz nje bolj homogeno, v sebi utemeljeno in močno enoto. Čeprav se istrske doline odpirajo proti morju, ne zbira in ne usmerja nobena važnejših prometnih poti, ker so ustja rek večinoma zamočvirjena. Istri manjka središča, manjka ji vodečega elementa, ki bi jo mogel dvigniti iz krajevne neznatnosti in ki bi jo povedel v zgodovino. Pač pa so v okviru polotoka samega zarodile podzemeljske in izpodnebne sile majhen dualizem, ki deli Istro v višje, proti vzhodu pomaknjene predele in nižinski pas na zapadu in jugu.

Drugačno usodo je krojila geografska lega slovenskemu primorju in njegovemu zaledju. Izrastki Alp in kraških planot dinarskega sistema tvorijo prirodno mejo proti izginjajoči furlanski nižini na zapadu, preveliko oviro, da bi nižina kdaj odločilno nadvladala brda in gore na vzhodu, zlasti če je stalo za temi močno politično zaledje. Na drugi strani pa ta brda, te planote, te gore nikoli niso mogle biti dovolj trdno povezane s slovenskim ozadjem, kajti ne smemo pozabiti, da teče tod glavno razvodje med Jadranskim in Črnim morjem, moment, ki pride v južnem kraško-dinarskem delu sicer le malo do veljave, ki pa stopi toliko bolj v ospredje v severnem alpskem predelu. Visoki, težko prehodni masiv Julijskih Alp ustvarja oviro, ki loči Posavje od Posočja, prirodno osnovo za nastanek meje med dvema pokrajinskima enotama, ki tod tudi v resnici teče. Kot Julijske Alpe na vzhodu, tako ustvarjajo tudi Karnske Alpe na severu pogoje za ločitev v istem smislu, saj ločijo Koroško od Goriške, srednjo Evropo od južne. Ves predel zapadno od Julijskih in južno od Karnskih Alp gravitira z vsemi svojimi rečicami, dolinami in dolinicami, v vsem, k Soči in s Sočo na jug, proti morju. Poudariti pa moramo zopet zlasti na tem mestu, da se je danes, v dobi modernih prometnih sredstev, geografski položaj Goriške v marsičem spremenil in da ta moment oddaleč ne igra več tiste vloge kot svoje dni.

Potemtakem je dala priroda sama osnovo za nastanek precej samostojne in v nekih pogledih kolikor toliko v sebi utemeljene pokrajinske enote — Goriške v širšem pomenu besede. Ta enota se je pokazala v zgodovini preslabotno, da bi iz svojih moči nadaljevala prodiranje na zapad, v ravnino. Le tam, kjer se nižina globlje zajeda v alpsko-dinarsko gmoto, jo je strl pritisk gora in kraških planot. Tako je ob součinkovanju geografskih in kot bomo videli tudi historičnih činiteljev nastala ob prehodu v ravnino etnografska črta stalnica, ki je kljubovala stoletjem do današnjega dne.

Zgodovina slovenske in hrvatske poselitve.

Narode, njih kulturo, njih jezik, so ustvarjali in oblikovali faktorji, ki jih danes morda več ni, ali ki vsaj ne igrajo več važnejše vloge. Posezimo torej nekoliko v zgodovino, da spoznamo te činitelje, ki so poleg prirodno-geografskih vplivali na demografsko in etnografsko zgradbo naše Primorske. Spoznali bomo, da so se, v velikih obrisih seveda, historični, torej tudi etnografski činitelji razvijali v skladu s prirodno-geografskimi osnovami današnje Julijske Krajine, da so v

veliki meri vplivali na strukturo in način slovanske poselitve, da so torej ustvarili na eni strani hrvatsko, z romanskim elementom močno pomešano in narodno precej nezavedno Istro, na drugi strani pa skoraj kompaktno s Slovenci poseljene in narodno zelo zavedne predele severno od tod.

Poselitev Istre sega v najstarejšo dobo, v dobo jamskega človeka, ki so mu kraške votline nudile pripravno bivališče v boju za obstanek; številna najdišča to dokazujejo. Sicer nam je prazgodovina Istre malo znana, gotovo je le, da je bilo prazgodovinsko prebivalstvo v rimski dobi romanizirano. Vpadi barbarov in kolonizacije v novem veku so istrske etnografske razmere močno spremenili in komplicirali. Ni bilo torej težko prikazati Istro tako, kot v resnici ni bila, saj je tudi imela vsaj v novejši dobi slovansko večino, pa italijanske zgodovinarje in opisovalce.

Najstarejši znani prebivalci Istre so bili Histri in Liburni; severno od njih, okoli Jadranskega morja, so prebivali Veneti, dočim so na severovzhodu »pasli svoje črede«¹ Karni ali pa Japidi. Proti koncu 5. stoletja so pritiskali s severa galski Kelti, ki so se zasedrali vsaj v severnem delu polotoka. V 2. stoletju pred našim štetjem so zagospodovali končno Rimljani in z njimi se je začela romanizacija polotoka, predvsem v obmorskih in sploh lažje dostopnih predelih. Že vstane dualizem Istre v jasnih obrisih pred nami, razlika med hribovito, siromašno, zaostalo notranjostjo in bogato, kulturno, napredno obalo, razlika, ki se vleče skozi vso zgodovino kršne Istre. Razlika, ki je za vsa bodoča stoletja vtisnila velikemu delu istrskih Slovencev in Hrvatov v odnosu do Romanov pečat zaostalosti, barbarstva in hlapčevstva.

V prvih obdobjih preseljevanja narodov pomembnost Istre ni padla, celo narasla je zaradi bližine bizantinskega upravnega središča Ravene. S propadanjem le-te pa je zadela tudi Istro zla usoda propadlih rimskih provinc: nazadovati je začel promet, z njim gospodarstvo, blagostanje in kultura. Mediteranska razgibanost je presedlala na dotedaj nedotaknjeno Čičarijo in Učko, ob in čez katero so začeli butati valovi barbarskih ljudstev. V začetku 7. stoletja so se pojavili na severnih mejah istrskega trikotnika naši predniki, malo pozneje pa so začeli siliti z vzhoda v deželo Hrvati, ki so posedli deželo severno od Čepiškega jezera ter kvarnerske otoke, odkoder so se polagoma širili proti jugu in zapadu. Eni kot drugi, pastirski rodovi, so pustošili notranjost Istre, spreminjali polja v pašnike in potisnili Istro za mnogo kulturnih stopenj niže. Romansko prebivalstvo je zbežalo v utrjena obmorska mesta in v njih bližino, kjer je vztrajalo do naših dni.

Proti koncu 8. stoletja so si podvrgli Istro Franki; z njimi se je začel širiti in zajedati v deželo fevdalizem. Stara rimska uprava se je ohranila le ob morski obali, ki se je v obrambi pred vedno bolj slovansko in predvsem vedno bolj fevdalno notranjostjo oprla na Benetke, na mladega, a močnega in sorodnega soseda na bližnjih lagunah. Stara Istra je novo preizkušnjo prenesla; ob obali, zlasti na zapadu in v nižinskih predelih so se vsidrale Benetke in z njimi romanska mestna kultura, notranjost pa je razkrojil fevdalizem, ki so ga nosili potrpežljivi hrbti slovenskih

in hrvatskih kmetov in pastirjev. Mogočni fevdalni dinasti, v poznejši dobi zlasti Habsburžani, so često ravno na istrskih tleh križali svoje meče, prepirali in klali so se med seboj za posamezne kose siromašne kraške zemlje in jo poleg tega še pridno izžemali. Na obali so sekundirale Benetke s politiko previdnega, mirnega in izdatnega izžemanja, jemale so in nič dajale.

Bolj kot kdaj siromašna je stopila Istra v novi vek. S seboj je prinesla stare probleme, stare rane, ki so se jim pridružile še nove. Kužne bolezni, ki so se zaradi splošnega propadanja zelo razpasle, so pustošile zlasti gosto naseljena obalna mesta in naselja, gospodarstvo je propadalo ali vsaj stagniralo; od nikoder vzgona za nov polet. Benečani in Habsburžani so s strahom opazovali ta neprijetni razvoj; propadale so jim produktivne delovne sile, z njimi pa tudi dohodki. Tako so začele zlasti bolj podjetne Benetke s kolonizacijo siromašnih in opustelih istrskih predelov. Najprej so poizkusile s produktivnejšo panogo, s poljedelstvom, z italijanskimi kmeti, toda malarija, ki se je vgnezdila po zanemarjenih nižinah, in nepovoljne gospodarske razmere so preprečile to »domoljubno nakano«. Tako so se Benečani končno zatekli k Uskokom, začeli so naseljevati Istro s pisano zbirko pastirskih, pretežno slovanskih plemen iz obmejnih iz nemirnih balkanskih predelov.

To »preseljevanje narodov« je zelo ojačilo slovanski element, ki je imel v začetku druge polovice 17. stoletja ves vzhod in vso notranjo Istro v svojih rokah, pa tudi na zapadu, proti obali, so se številne slovanske vasi, številne slovanske kmetije vrinile med razredčene Romane, izogibajoč se pri tem večjih naselbin. V stoletju pred propadom beneške republike se je gospodarski položaj zopet izboljšal, z njim pa tudi romanske pozicije. Sploh je za etnografski razvoj v Istri značilno to menjavanje gospodarskih konjunktur in depresij; kultura mest in polj je imela izrazito romanski karakter, slovansko prebivalstvo se je bavilo večinoma z živinorejo. Gospodarski napredek, to je bolj intenzivno gospodarstvo, to je krčenje gozda in predvsem pašnikov in travnikov, je asimilacija slovenskih in hrvatskih pastirjev; gospodarska depresija, to je bolj ekstenzivno gospodarstvo, širjenje pašnikov in travnikov na račun polj, umik romanskih kmetov pred slovanskimi pastirji. Po propadu lagunske republike je prišla tudi beneška Istra, s kratkim presledkom za časa Francozov, v sestav habsburške monarhije. Toda prekletstvo geografske lege jo je še dalje pritiskalo k tlom, četudi sta se ji ob bokih začela razvijati Reka in Trst, na skrajnem južnem koncu, nekako izven Istre celo Pulj. Celo propadati je začela zopet, saj je zemljiška renta v desetletjih pred vojno ponovno padala, skromnejši slovanski element je začel zopet napredovati na škodo italijanskega. Pa tudi drugače so se italijanske pozicije nevarno zamajale. V urbanskih naseljih so se začeli pojavljati slovanski intelektualci, hrvatsko in slovensko meščanstvo, objektivni nosilec nacionalne misli; narodni prepored je zajel polagoma tudi istrsko vas, pozno sicer, pa vendar uspešno; le žal, da je vojna in povojna doba tako brutalno prekinila ta prirodni razvoj.

Take so bile metamorfoze njenega razvoja in tak je bil položaj Istre,

ko je stopila z italijansko okupacijo v novo razdobje svojega razvoja. Kateri in kakšni pa so bili historični činitelji, ki so vplivali na naselitev Slovencev in ustvarili ter oblikovali slovensko mejo na zapadu? Ali ne kaže že površen pogled na etnografsko karto, da so ti činitelji razvijali narodnostne razmere na slovenskem ozemlju v drugačno smer?

Za predzgodovinsko in rimsko dobo moremo reči za ta del Julijske Krajine približno isto kot za Istro; važno je, da je bil ves slovenski predel Julijske Krajine ob prehodu v srednji vek popolnoma romaniziran. V dobi selitev sta tvorila Posočje in Kras prehodno ozemlje, skozi katero so barbarska plemena vdirala v Italijo. Predzadnji so bili Langobardi, ki so nekaj časa celo gospodarili nad velikim delom slovenske zemlje, kot zadnji so se pa pojavili ob prelomu 6. v 7. stoletje Slovenci, vendar ne sami, temveč večinoma v zvezi z Obri, s katerih pomočjo so tudi naselili današnje slovensko primorje. M. Kos razlikuje šest glavnih tokov, ki so poselili naše dežele. Za nas prihajata v poštev dva: dolensko-kraški in posavsko-gorenjsko-obsoški tok. Privedla sta Slovence na tržaški Kras, ustavila sta se na zapadu ob langobardski vojaški granici, ob črti, kjer se stikajo skrajni izrastki Alp in Krasa s Furlansko ravnino, prišumela sta v dolino zgornje Soče in se povzpela na furlanske gore v čedadskem in tarčentskem zaledju; v istrsko Primorje so Slovenci prodrli šele dve sto let potem, ko so se že ustalili na visokem Krasu.

Bizantinska Istra, takrat je obsegala tudi tržaški Kras, je prišla 788. leta Frankom v roke; konec 8. stoletja so prišli pod nje tudi ostali Slovenci. Pokrajino ob Soči in Vipavi, vse do razvodja v Julijskih Alpah in na Hrušici, si je prilastila najprej Furlanska Krajina, pozneje pa mejna grofija Furlanska; z njo vred je prišla pod konec 11. stoletja pod svetno oblast oglejskega patriarha. Od druge polovice 12. stoletja so se pričeli uveljavljati v teh krajih goriški grofje; od druge polovice 15. stoletja so že prevladovali. Kot zadnji so se pojavili naši znanci Habsburžani, ki so začeli vztrajno in dosledno rušiti oglejsko-goriško ter beneško pregrado ob Kvarneru, na Krasu, v Istri in Furlaniji. Svoj cilj je ta skrajno brezobzirna družina do konca 16. stoletja tudi dosegla, zavladata je nad Goriško in Krasom. Skoraj vsi Slovenci smo bili tako združeni v zametku habsburške, pozneje tako mogočne politične tvorbe. Le del slovenskega ozemlja, hribovita pokrajina med Tarčentom in Čedadom, pozneje so ji vzdeli ime Beneška Slovenija, je prišel pod Benetke. S propadom republike sv. Marka je prišla tudi ta slovenska veja pod Avstrijo; toda pri plebiscitu 1866. leta so se beneški Slovenci izrekli za Italijo oziroma boljše, za Benetke.

Kaj pa razvoj slovenskih narodnostnih meja? Ali smo se tudi na Primorskem tako slabo odrezali kot na koroških in štajerskih mejah?

V Furlaniji so se Slovenci razširili preko mejnih črt, ki so jih dosegli že v prvih stoletjih po naselitvi. Od 10. stoletja dalje je pritiskal na ravno Furlanijo in jo naseljeval močan tok slovenskega kmetskega prebivalstva, napram kateremu je kazal furlanski kmet le majhno odporno silo — redek slučaj v zgodovini umikanja in porazov. Kot v Istri so tudi te kmete klicali v deželo in jih naseljevali fevdalni gospodje radi obnove gospodarskega stanja. Med Sočo in Taljamentom, pa še čez, je vzrastla

tako vrsta slovenskih vasi, od katerih nekatere s svojimi imeni še danes spominjajo na nekdanje stanovalce. Vendar, neskljenjene in ločene od glavnega narodnega telesa, te slovenske kolonije niso vzdržale sredi romanskega življa; najpozneje v srednjem veku so propadle in stalna ter sklenjena slovenska narodnostna meja se je pomaknila na črto, ki jo je usoda že od vseh početkov namenila Slovincem, in kjer poteka še danes, to je: ob robu med izrastki Krasa ter Alp po eni in furlansko nižino po drugi strani. Slovenci teritorialno torej napram svojemu furlanskemu sosеду nismo mnogo izgubili. Propadle so sicer slovenske vasi v Furlanski nižini, raztresene med romanskimi naselbinami, propadli so tudi redki slovenski kraji v dolini Bele med Možacem in Pontabljem ter v nekaterih stranskih dolinah, toda glavna meja med slovenstvom in romanstvom ob vratih v Italijo se je obdržala. Slovenci kažemo tod aktivno vztrajanje, v gorah in brdih nad Huminom, Tarčentom, Fojdo, Čedadom in Krminom se trdno držimo.

Nam v škodo pa se je razvijala narodnostna meja v Kanalski dolini; tukaj smo zadeli ob nemške doseljence in tem nasproti smo kazali Slovenci vedno majhno odporno silo. Spodnji del Kanalske doline je spadal pod oglejskega patriarha in redke slovenske vasi pod Pontabljem so zatorej že v srednjem veku, ko je na ozemlju oglejskega patriarhata čimdalje bolj rastel vpliv Benečanov, izginile v tujem morju, le Ravenca (Rezija) je ostala slovenska. Zgornji del Kanalske doline, domena bamberškega škofa, je pa do danes ohranil svoje slovensko prebivalstvo, kajpak z močnim dotokom nemških in italijanskih doseljencev. Naselitev Furlanov v Trbižu in Naborjetu, ki sega tja v 14. stoletje, nikoli ni imela značaja romanizacije, temveč le romanske kolonizacije. Šele pozni srednji vek, pritek številnih romanskih doseljencev, je pretrgal dotlej sklenjeno slovensko naselbinsko ozemlje v Kanalski dolini od Pontablja navzgor in ustvaril skupaj z nemškim pritokom za te kraje še danes tako značilno mešanico narodov.

Na jugu smo Slovenci tudi po naselitvi še vedno napredovali na račun avtohtonega romanskega prebivalstva, pač edini primer v slovenski zgodovini. Istrsko Primorje je dobilo svoje slovensko prebivalstvo namreč šele dve sto let potem, ko smo Slovenci že sedeli na visokem Krasu. Tu so bili fevdalni gospodje dobri duh pozitivnega premikanja slovenskih narodnostnih meja. S Franki je začela državna oblast na vse načine pospeševati doseljevanje Slovencev v puste istrske predele. Seveda se je romansko prebivalstvo slovenskih vsiljivcev in vsiljencev na vse kriplje otepalo, toda »višji interesi« so šli preko lokalnih »nergačev«. Okoli l. 800. so prodirali naši predniki preko prehodov, ki vodijo iz okolice Rodika in Korine v miljsko-kopersko zaledje, naselili so proti jugu rodovitno ozemlje ob obeh straneh ceste, ki pelje v Buzet, trčili pa ob njej na kolonizacijo Hrvatov, ki so se od Buzeta pomikali proti severu.

Pomudimo se sedaj še nekoliko pri glavnih mestih v Julijski Krajini, predvsem pri historiatu njihovega etnografskega razvoja, da se bomo tako lažje vživeli v povojno stanje, kar je potrebno, saj se zlasti v obmejnih mestih demografski in etnografski razvoj usmerja često v pravicah, ki se z razvojem na deželi ne dajo vzporediti. To pravilo je igralo na

slovenskem in hrvatskem ozemlju vedno važno vlogo, ker se je rekrutiralo prebivalstvo srednjeveških in tudi novoveških mest v veliki meri iz nemških in romanskih doseljencev, ali pa je vsaj stalo pod njihovim kulturnim vplivom. Slovenska kultura v srednjem, pa tudi v dobrem delu novega veka je bila izrazito kmečko-fevdalnega značaja in zato ni mogla asimilirati prebivalstva slovenskih mest. Tako so imela vsa ta mesta vsaj močno italijansko ali nemško manjšino, če že ne večine. Pravilno je torej, da si jih ogledamo v njihovi objektivni historični funkciji, ločena od okolice, sama zase.

»Slovenska vas« Gorica, tako se je še leta 1001. imenovala, je s prihodom in oblastjo goriških grofov vsesala mnogo neslovenskega elementa, nemškega in romanskega, toda s širjenjem naselbine ob Soči tudi slovenskega iz bližnje goriške okolice, v 14. in 15. stoletju tudi iz Kranjske. Nemški dotok so pospeševali predvsem goriški grofje, politični gospodarji Gorice v srednjem veku, romanski dotok pa se je povečal zlasti od 13. stoletja naprej, ko so se v kraju začeli naseljevati romanski plemiči, pa tudi obrtniki in trgovci iz Furlanije, Karnije, Toskane in drugih delov Italije. Kakor pri Trstu je tudi pri Gorici ostal proces narodnostnega mešanja in priseljevanja od srednjega veka pa do naših dni stalen, nam gotovo ne v korist.

Glavna luka stare Avstrije, »največje slovensko mesto«, največje mestno središče v Julijski Krajini je Trst. V smeri proti Trstu so se Slovenci naseljevali razmeroma počasi; šele pol tisočletja potem, ko je Slovenec že sedel na zgornjem Krasu, se je tržaško ozemlje s Trstom vred odprlo močnejši slovenski penetraciji. Posebno močan dotok slovenskega prebivalstva s Krasa, Kranjske in Vipavskega je doživel Trst od konca 14. stoletja dalje, ko je prišlo mesto pod tistega političnega gospodarja, ki mu je pripadal tedaj že večji del slovenske zemlje. Politični stiki s habsburškim zaledjem, močnejše gospodarske zveze z Istro, Krasom in Kranjsko so proti koncu srednjega veka pospeševali naseljevanje Slovencev v tržaškem mestu in njegovi bližnji okolici. Najgosteje so Slovenci naselili tako zvano zgornjo okolico, prodrli so pa polagoma tudi v spodnjo. Začel se je, posebno v zadnjih stoletjih srednjega veka, nam še iz polpretekle dobe znani proces: penetracija in absorbiranje slovenskega življa v mestu, obenem s čimdalje večjo afirmacijo slovenstva v ožji tržaški okolici.

Središče italijanstva ob Kvarneru je Reka. »Rika« se je pojavila v zgodovini prvič v 13. stoletju; prehajala je iz rok v roke, dokler je niso dokončno dobili v zadnji tretjini 15. stoletja Habsburžani v roke. Leta 1779. je bila Reka dodeljena Hrvatski in preko nje kroni sv. Štefana. Od revolucije 1848. pa do hrvatsko-ogrske nagodbe 1868. je bila pod neposredno hrvaško upravo; tedaj pa je bila s posebnim provizorijem kot »corpus separatum« dodeljena Pešti. Rapalska pogodba je ustvarila iz nje nezavisno državo s teritorijem 20 km² in s 50.000 prebivalci. Toda ta nezavisnost je bila le fiktivna, dejansko je zavladal na Reki d'Annunzio in z njim vplivi, ki so stremeli za »anšlusom«. Leta 1924. je prišlo končno do pogodbe z Jugoslavijo, ki je pristala na priključitev Reke k Italiji.

(Se nadaljuje.)

ODLOMEK ROMANA „MATIJA GORJAN“

JOŽE PAHOR

Vzlic vsem uspehom se je moral gospod Herberstain v Boštanju kmalu prepričati, da je na vročih tleh. Še tisto noč je bil oddelek njegovih vojakov, ki so po plenitvah popivali, nenadoma napaden in potolčen. Ko so zjutraj skušali preiskovati okolico, so naglo uvideli, da napadalcev v globelih in hudourniških jarkih gozdov ne bodo našli. Pomnožili so straže in napredovali previdneje. Gorjan je upal, da se bo posrečilo zadržati zmagovalce, njegovi ljudje so postajali drznejši.

Med tem ko je ljudstvo po vaseh trepetalo pred gospodom Herberstainom, je vikar Kalist na cesti pred Mirno ukazal ustaviti voz. Ranjenec je bil čedalje nemirnejši, vrgel je odejo raz se in je hotel vstati. Dvigal se je na rokah in hotel naprej, ves vročičen. Le s težavo ga je zadrževal duhovnik. Prigovarjal mu je, ponujal vode in vmes mrmral molitev. Bolnik ga je gledal, oči so mu žarele, vendar ni bilo več v njih prave zavesti. Govoril je, rad bi nekaj povedal, a besede niso imele nikake zveze. Kalist je razumel, saj je že tolikokrat videl človeka v težavah: bil je zadnji boj. Ukazal je vozniku, naj pridrži moža, ki je hotel planiti z voza, nato je umirajočega mazilil. Ni bilo lahko, življenjske sile krepkega človeka so bile ogromne in so se vzlic hromeči vročici upirale prezgodnji smrti.

Potegnili so voz v senco ob cesti, dolgo se bolnik ni mogel pomiriti. Dvigal se je in hotel bežati, vročica ga je stresala, včasih je bilo razločiti, da kliče Gorjana.

»Kaj mu hočeš?« je vpraševal vikar.

Čebulec si je vneto prizadeval, da bi nekaj povedal, a je le nejasno mrmral.

Ko je naposled omagal, je zaprl oči in je samo še stokal. Skušal je dvigniti oteklo nogo — silno ga je morala boleti — a ni šlo. Roke so se mu tresle, sopol je naglo in mučno.

Kalist je pokleknil, sklonil je glavo in molil. Od časa do časa je pogledal umirajočega. Sopenje je ponehalo, le komaj vidno so se še dvigale prsi; bili so zadnji trenutki moža, ki se je poslavljal.

Duhovnik je vstal, zrl je presunjen v spremenjeni obraz, nato ga je pokrižal in mu zatisnil oči, pred njim je ležal mrlič.

»Pelji človeka v mirensko mrtvašnico,« je ukazal vozniku, »ti sam pa izgini! Jutri bom prišel pokopat mrtvega!«

Vikar se je poslovil, odločil se je bil, da se vrne v Mokronog. Zavedal se je, da je to nevarna pot, a klical ga je nepremagljiv glas. Ženske, otroci in starci so ostali tam sami, nadnje je vršalo od Boštanja sem strašno neurje. V srce ga je bolela stiska zapuščenega ljudstva, pospešil je korak in laže mu je bilo.

Dospel je v Mokronog ob istem času kakor prve vrste Herberstainove vojske. Vsa cesta je bila polna zaprašenih konjenikov, na trgu se jih je natrpalo, vedno novi so prihajali, rezka povelja so jih urejala.

Vikar je bil zašel v vrtinec, vsak trenutek v nevarnosti, da pride pod kopita oblastnih ljudi. Opazoval je zagorele, bradate obraze, umikal se je na surove pozive in ugovarjal, resno in kratko, če so zbijali šale na račun njegove ponošene in posvaljkane duhovniške obleke.

Razen vojaštva ni bilo nikjer žive duše. Ljudje, ki so še ostali v Mokronogu, do smrti preplašeni od vesti, ki so vršale pred vojsko gospoda Herberstaina, so se zaprli v hiše, poskrili so se in čakali strahot. Tudi v župnišču, kamor se je bil napotil vikar, niso zaupali zmagovalcem. Vse je bilo zaprto, tudi oknice, in Kalist ni priklical nikogar, ne slovenski ne latinski.

Vrnil se je na glavno cesto in kmalu je bil priča stvari, ki so ga pretresle v dno duše. Soldateska je pričela s silo vdirati v hiše, vik in krik je odmeval iz njih. Videl je, kako so privlekli na cesto starega, sključenega moža. Kričali so vanj, kje je sin, suvali so ga, da se je opotekal, tolkli so ga po glavi. Starec je jokal, z vzdignjenimi rokami jih je rotil, naj mu prizanesejo, a zaman.

»Človek je, po božji podobi ustvarjen,« se je zavzel zanj vikar, »kaj vam je storil? Saj vidite, da je star in onemogel, ne ubijajte ga!«

Nasilno so vojaki odrinili duhovnika, zvezali so starca in so ga vlekli s seboj. Kalist je hotel za njimi, a vojak mu je nastavil sulico na prsi.

»Še en korak in te zabodem!« je zagrozil. »Kaj iščeš tod?«

Vikar je obstal. Nov oddelek konjenice je pridirjal mimo in ga je vrgel v stran. Stisnil se je k zidu in čakal. Novo trpljenje dirja z njimi, je pomislil, ali je res ni roke, ki bi ga mogla ustaviti?

Krčevito je pritisnil križ na prsi. »O Kriste, usmili se!« je molil. »O Bog, pošlji le eno izmed svojih neštetihi legij, naj stopi med nasilnike in trpine! Ubrani nesrečno ljudstvo s svojo silno roko in udari tistega, ki je kriv gorja!«

Izza vogala je pribežalo dekle, ki je kakor blazno kričalo na pomoč. Dvoje vojakov se je gnalo za njo. Vikarja je streslo, vstal je in tekkel, da bi obvaroval preganjanko. Zasedovalca sta jo ujela, trenutek in prvi ji je strgal obleko s prsi. Dekle se je zagnalo vanj, vojak jo je zgrabil in ji je stisnil roke na hrbtu. »Drži jo!« je ukazal tovariš, popadel dekletovo golo dojko in jo je odrezal z enim zamahom meča. Kri je brizgnila, mladenka je omahnila na tla. Vojaka sta odhitela iskat nove žrtve, vikar je kleknil k nesrečnici in ni vedel, kaj naj stori. Naposled jo je vzdignil in nesel v bližnjo hišo, da ne bi ležala na zemlji v krvi in da bi ji ljudje pomagali.

Sam pa je planil spet ven, ves iz sebe, prepričan, da mora braniti nesrečno ljudstvo, dasi sam ni vedel, kako. Kamorkoli se je obrnil, povsod jok in stok in divji lov. Kjer je skušal braniti, povsod je doživel isto, grozili so mu, da ga ubijejo, če se ne umakne. Zaman je rotil, vihra je šla svojo pot, sam je bil šibak in brez moči, da bi jo ustavil. Pokleknil je na cesto, dvignil roke in klical Boga. Videli so ga in so se mu krohotali, klicali so mu, da je blaznik. Kalist pa je vedel, da je to vse, kar je še mogel storiti.

Od nekoč je zadišalo po ognju, dim je potegnil čez cesto, z njim je zastrujil vroč zrak. Vikar je zagledal zublje, nekaj poslopij je zajel požar, ki ga je veter naglo razpihaval.

Ljudem nad glavo so zažgali! je spreletelo duhovnika. Vstal je in hitel tja, nekaj ožganih ljudi se je zadnji trenutek rešilo iz gorečih hiš.

»Bog vas bo sodil, nesrečniki!« je vpil vojakom. »Ne boste ušli njegovi pravici! On je pravica in maščevanje!«

Razburjen je poizvedoval, kdo je še neki v gorečih poslopjih. A ko se je skušal približati, je sprevidel, da ni mogoče. Požar je divjal vedno huje, silna vročina je potiskala ljudi nazaj.

Mokronog je obsojen, da zgori, je spoznal vikar, le poveljstvo bi ga moglo rešiti! Tudi divjanje vojaštva bi lahko ustavilo z enim samim ukazom! Kje je mož, ki gospodari nad usodo ljudi?

Vikar je šel iskat poveljnika, a nihče ga ni hotel poslušati. S posmehom so mu odgovarjali, odganjali ga surovo in tu in tam je ujel znake, ki so kazali, da ne more biti v njegovi glavi vse v redu. Med tem pa so že prihajali pešci v Mokronog. Vedno več jih je bilo in vseokrog so se utaborili po travnikih. Pričenjalo se je mračiti, taborski ognji so zagoreli. Vojaštvo je vrvelo ob njih, pilo je in popevalo, vojna proti tlačanom je bila lahka, brez nevarnosti in združena z obilnim plenom in uživanjem. Plemiška gospoda se je hotela maščevati nad kmeti, za vse večne čase je nameravala dokazati, da se ji nihče ne more nekaznovano upreti, ne da bi krvavo plačal. Zato je popustila vajeti vojaške discipline in vojaki so divjali brez skrbi, kakor sicer nikdar drugje v vojni.

Vikar Kalist je iskal gospoda Georga Herberstaina. Tudi on je že prispel v Mokronog, pokazali so mu ga sredi bleščečega častniškega spremstva. A ko se je skušal preriti bliže h gruči, so ga zapodili kakor žival, s kletvami, z grožnjami in udarci. Kalist je bil zbehan, njegova ponižnost se je prevračala v ogorčenje. Kakor ga je zadrževal, ga je vendar bolj in bolj premagovalo. Taval je okrog, v srcu ga je bolelo in priganjalo, naj bi vendar že spregovoril vojakom. Vsi ti divji ljudje, od Herberstaina doli do najbolj živalskega opričnika niso več poznali božje besede. Če bi jo poznali, ne bi stali tu krvavih rok, razbrzdani in vriskajoči, ne bi ubijali, ne bi ropali, prešuštovali, ne bi se vdajali vsem svojim divjim strastem.

V svetem ogorčenju je duhovnik zbiral besede, ki jih je hotel povedati tem podivjanim možem. Do košate lipe na koncu trga je prispel in se je zgrozil. Štirje obešenci so viseli z vej, med njimi tudi tisti starec, ki so ga bili pretepal v njegovi prisotnosti. Čisto nizko so viseli nesrečniki, psi pa so se zaganjali vanje ter jih trgali.

Kalist je vedel, kaj mu je storiti. V bližnji hiši je dobil stol in nož, nato je prerezal vrv in vzel obešenca, ki se mu je povetil čez ramo. Odnesti ga je mislil v mraku in pokopati v blagoslovljeno zemljo. A ni še bil streljaj daleč, ko so ga ustavili vojaki. Sprl se je z njimi, a niso ga pustili dalje, vlekli so ga s seboj, moral je z njimi z znakom krivde, z mrtvim obešencem na ramenih.

Peljali so ga k častniku, ki se je široko vstopil pred vikarja in ga rezko napadel.

»Kako si upaš proti našim ukazom? Osem in štirideset ur morajo mrhe viseti! In ti se drzneš snemati jih vpricho nas?«

»In nomine Domini!« je odgovoril vikar in uporno pogledal častniku v oči.

»Kdo si?« je vprašal plemič.

»Hlapec Gospodov,« je povedal duhovnik.

»Servus diaboli,« je odbil častnik. »S puntarji si šel!«

Vikarja je zadelo. Previdno se je nagnil, ujel je počasi mrtvo truplo na roke in ga položil na zemljo. Križ je napravil nad njim, nato se je odločno vzravnal.

»Da, z njimi sem šel,« je dejal, »z njimi, ki so lačni in žejni pravice, ki so preganjani in mučeni, z njimi, ki jih pobijate nedolžne!«

»Ali je Kristus pridigal punt?« je udaril častnik.

»Vaš Kristus ni moj Kristus!« je vrnil Kalist.

»Molči!« je zavpil častnik in je robato zaklel.

V vikarju se je vse uprlo.

»Česa je kriv tale, ki leži pred teboj? Govori, ki ne dovoliš, da bi vsaj mrtev našel svoj mir!«

»Sam dobro veš, kaj so počenjale zveri!« je vrelo iz plemiča.

»Ta ni kriv ničesar,« je branil Kalist. »Starec je in brez moči, pa ste padli po njem! Kristus ga je vzela k sebi, a vi ne dovolite, da bi vzela zemlja, kar je njenega!«

Z očmi, ki so gorele od ogorčenja, je gledal častnika, nato se je sklonil, dvignil mrliča in si ga hotel naložiti na ramo.

»Stoj!« je ukazal častnik. »Nesel ga boš, kjer si ga snel!«

»Nesel ga bom v blagoslovljeno zemljo,« je kljuboval vikar.

»Šest mož!« je ukazal plemič, in šest sulic se je naperilo proti duhovniku.

»Pojdi!« je ponovil častnik.

»Niti koraka! Zabodite me!« se je uprl vikar in se ni ganil z mesta.

Vojaki so čakali povelja, častnik je trepetal od jeze in razburjenja. Nato je zamahnil z roko, da so se umaknile sulice, ukazal je sneti mrtevca z vikarjevih ramen, vikarja pa zvezati in odgnati v tesno podzemeljsko klet, polno plesni in trohnohe.

Že drugo jutro so prignali nekaj tlačanov iz Boštanja, pokazali so jim vikarja Kalista ter jih izpraševali, ali je bil s puntarji. Kmetje so pritrdili in so še povedali, kako je govoril, da ne mara več videti vseh tistih, ki so jih uporniki stresli s svojih teles in se rešili njih muk za vse večne čase.

Vikar je zaman ugovarjal, da ni tako govoril. Dvanajst suličarjev ga je gnalo na travnik za hišami, s seboj so vlekli priče iz Boštanja.

»Nikdar več ne boš gledal tistih, ki jih sovražiš. Fiat voluntas tua!« je mrko dejal častnik in ukazal tlačanu iz Boštanja, naj z žlico izkoplje vikarju oči.

Tlačan se je zdrznil, ves se je tresel.

»Moraš!« je ukazoval častnik.

»Ne morem!« je kriknil tlačan.

Častnik je zganil z roko, štiri sulice so se bliskovito naperile kmetu v hrbet.

»Ubogaj, sicer boš plačal z glavo!«

Tlačan je stopil k vikarju in mu je zavrtil žlico v oko.

Duhovnik je zakričal, kmet se je krčevito zajokal in omahnil, vrgla ga je božjast.

Častnik se je obrnil k suličarju, ukazal mu je, naj izvrti duhovniku še drugo oko in zamaši luknjo s slamo. Vojak je izvršil, kar mu je plemič naročil. Vikar Kalist pa je od bolečine omedlel in se je zrušil v travo.

Kakor je padel, tako so ga pustili.

Počasi je krvavel in pod večer je v mukah izdihnil.

RISAR

BRANKO RUDOLF

*Molčijo mlinska kolesa, ob njih ozki slapi pršijo,
oblaki hite nad goro, razčehani v svilene so niti.
Zdaj hladne, gorske sape mi čelo hladijo —
še rad bi tukaj ostal, v nemiru pa moram oditi*

*— in rišem: iz plitve doline štrlijo zvoniki cerkva,
pod dimom iz hiš žarijo rdeče opeke,
med temnim vrbovjem nemirno se lesketa
na ovinku srebrna proga oddaljene reke.*

*Zdaj moji spomini so živi — razumem te svetle oblike
in čutim kretnje dreves, ko v vetru se gibljejo veje
in spet lovim konture deklet, ki velike
gredo iz temne in košate aleje.*

*Ah, v teh tihih dnevih, ko sanja pomlad
in v popkih vstajajo sokovi novega življenja,
iz dolgih, globokih ur mi raste obilo naslad
nemirnega dela in slasti izpolnjenja.*

*In ko bo zagrnila noč svoj škrlat
in truden spanec mi težko legel na veke,
bom v sanjah videl obraze, ki prišli oblik so iskat
— svojih lastnih oblik in svoje lastne obleke.*

*In vstajajo mi postave in pokrajine;
v polsnu jih čutim v vseh udih — prijazne more.
In ko zares zaspim, nalahno zdrsim kot z višine
v prozorne, modre in brezmejne prostore.*

DVORIŠČE

LOJZE ZUPANC

Ozka, temačna ulica. V njej starinske, enonadstropne hiše z vzdanimi podstrešnimi stanovanji. Z oken v frčadah vise umazane cunje, kuhinjske brisače, v kite spletena čebula, vmes se v malih, čadastih piskrčkih hladi bog ve kaj, brez česar pač gospodinje ne morejo prebiti. Najemniki teh podstrešnih stanovanj se ogovarjajo kar preko ulice. Drug drugemu si vidijo v stanovanja, na postelje, da, celo v lonce na štedilniku. Ni je skrivnosti med njimi. Pa saj je tudi treba ni! Vsi nosijo v sebi iste drobcene skrbi, vsi se enako otepajo z dnevom in nočjo, še celo prepiri v teh stanovanjih so si med seboj podobni kakor jajce jajcu. Eh, niti prisluškujejo jim več ne. Ni vredno. Saj vedo, da je le slaba hrana, siromašna obleka in beračija, s katero se zadnja leta otepajo, vzrok večnemu nerganju.

Med te hiše je vrinjena za spoznanje večja in lepša. V višini prvega nadstropja je že dokaj obledel in tu pa tam z ometom vred odluščen napis:

HINKO ŠKAFAR
trgovina s špecerijskim blagom.

Kriza je oplazila tudi trgovca Škafarja. V prvem nadstropju ima stanovanje, v pritličju trgovske prostore, za hišo pa je dvorišče, ki ga s treh strani oklepa pritlično skladišče. Še pred nekaj leti je bilo skladišče vedno polno Škafarjevega blaga. Časi so se preokrenili. Zdaj kupujejo prebivalci ulice le še na obroke in na mesečno knjižico. Nekateri so se preselili. Izgubili so delo, zaslužek, in vzela jih je noč. S seboj so odnesli kup dolgov. Med številnimi upniki je bil zmeraj tudi Škafar. Takšni dolgovi in pičila prodaja so trgovcu Škafarju izpraznili skladišče. Še zaloga v štacuni je postala počasi prebogaata za takšne beraške razmere. Prazno skladišče je trgovec Škafar preuredil v stanovanjske prostore. Sredi dvorišča, med trgovčevo hišo in skladiščem je dal izkopati jamo in jo pokril z železno rešetko: odtočni kanal za pomije. Najemnina za nove stanovanjske luknje ni bila previsoka. Že v prvem tednu po prezidavi se je na dvorišče vselilo vseh pet strank.

Prvi je prišel žagar Keber z ženo in devetnajstletno slaboumno hčerko Ano. Bilo mu je okrog šestdeset let. Med vojno je bil oslepel na italijanski fronti. Prej je bil zadirčen dedec. Ženo je pretepeval. Pijanec in ženskar pa je bil takšen, da mu zlepa ni bilo enakega. V deveti ofenzivi je dobil strel v glavo. Oslepel je na eno oko. Tri operacije je prestal — izgubil je vid še na drugem očesu.

Takšen se je povrnil k ženi. Zavedal se je svoje nebogljenosti in bal se je, da bi mu žena ne vračala milo za drago, zdaj, ko je sonce zanj ugasnilo. Popolnoma se je zguzil. Le delati je pričel z večjo vnemo ko v dneh, ko so mu oči služile. Pričel je žagati drva. Pri tem delu oči ni potreboval. Vsa okolica je poznala njegovo revu. Vsem se je smilil

in radi so mu dali zaslužiti. Žagal je in tiho, vdano trpel. Kadar pa mu je bilo le pretežko, je preklel ves svet. Ko se je izkričal, mu je odleglo. Kadar je bil najbolj vdan, je sam sebi govoril: »Nak, primoj-krščenduš, fehtal pa ne bom!«

Kar je prisluzil, je sproti prinašal domov. Vse. Polagoma je tudi žena pozabila na gorje, ki ga je predvojna leta trpela pri surovem možu. Tudi njej se je zasmilil oslepeli mož. Kadarkoli je bil zaslužek všečen, mu je rada kupila špirita, prilila v steklenico vode in namočila v to mešanico pelina. To pa je bil tudi edini priboljšek slepemu žagarju.

Žagal je venomer. Spanja ni potreboval in zlahka je v delu prebedel nekatero noč. Oči so mu itak spale, duša in srce pa sta že tudi bila razbičana, da jima ni bilo do spanja. Telo je bilo trmasto. Češče ga je žena že navsezgodaj privedla v klet, kamor so ga poklicali. Ko je prišla pod večer ponj, je vprašal: »Koliko je še?«

»Domala za eno klaftro.«

»Kar pusti me,« jo je odslovil. »Tole lahko do jutra prežagam.«

In je ostal v kleti. Sam. Vso noč je žagal; počasi, enakomerno kakor nihalo pri uri.

Potlej je neko jesen žagal v vlažni, mrzli kleti in ga je namah zazeblo, da ga je pričel po hrbtu polivati srh. Še tisti teden ga je pobrala pljučnica.

Takrat je bilo hčerki Ani že dvajset let. Žagarska obrt je bila lepo vpeljana, dela nikjer, pa je prišel človek, ki je vrgel oči po Ani, samo da je lahko zastavil tam, kjer je bil nehal slepi Keber.

In nekega jutra je dvorišče oživel:

»Kebrova Ana se bo omožila.«

»Lejte si no! Kaj takega?« so babe stale na pragih in ploskale z rokami od začudenja.

Nekdo je le podvomil: »No, lep osel mora že biti, da si bo za vse življenje nakopal neumno babnico na glavo...«

»Ah, to bo še hec in pol!«

In že jih je pogovor zbližal, da so se znašli v gruči sredi dvorišča. Stisnili so glave skupaj in opravljali:

»Pa menda ni ženin tisti dolgin, ki že nekaj časa zahaja h Kebrovki?«

»Prav tisti. Ampak požvižga se on na Ano, hm,« je pomežiknila Klešnica.

»Uh, pojte se no solit,« je zašepetala stara Johana. »Kaj mislite, da smo na prežganki priplavali na svet, he? Saj vemo, kako je s tako rečjo. In Kebrovki je komaj nekaj čez pet in štirideset.«

»Te, te, te, te...«

Gospod Mihelitsch pa je važno potegnil iz svoje viržinke in odrezal: »Alston, to se pravi, da bo Ana pri vsem tem samo dekmantel. Na, sehr schön, sapralot. Tfej!«

Vsa nadaljnja ugibanja so morali zaključiti in oditi vsaksebi, ker je tisti čas Ana planila na prag Kebrovega stanovanja:

»Viš jih, hudičke! Saj sem vedela, da spet stegujejo svoje opravljive rilce. Ampak, če mi ne izginete kar precej, vas bom vse po vrsti polila.«

Res se je s posodo napolnila h kanalu sredi dvorišča in izlila. Tega pa ji še ni bilo dovolj. Ujela jih je pri razgovoru in strahovito jo je jezilo, da so izvohali njeno skrivnost. Pa ker si drugače ni mogla pomagati, se je nazaj grede ustavila na pragu, porinila posodo skozi priprta vrata v temačen prostor, potlej pa si je brž privihala kijkljo. Pokazala jim je zadnjico, se čofnila po njej in zarjula: »Tale vas gleda, mrhe postopaške!«

In zaloputnila je vrata za seboj.

Oni so obstali od začudenja z odprtimi usti. Šele čez čas je Johana vzkliknila: »Kaj takšnega!«

Klešnico pa je lomil smeh, da se je z obema rokama grabila za obilni trebuh. »Ste jo videli, cipo? Hahaha!« je hlipala med dušečim smehom. »Ih, lejte si jo no! Gotovo si misli, da smo radovedni na njeno umazano...«

»Tfej!«

Gospod Mihelitsch je bil ogorčen. Toda kljub temu se je komaj opazno smehljaj. »Na, sapralot,« je godrnjal, »takšnega cirkusa pa še ne, kar sem živ. So eine Schweinerei!«

Smeh je privabil na prag njenega stanovanja Bojtevko, ki se je bila tisti čas izkobacala iz tople postelje. Od spanja ji je bilo še vse lice oteklo, lase si je površno zvila v svitek, v naglici pa si je bluzo slabo spela, ker se ji je videla skoraj vsa leva dojka. Zazehala je na vsa usta in navidez brezbrizno vprašala:

»Kakšen hec pa že spet imate?«

»Le poslušaj, vse po vrsti boš izvedela,« je proti njej odracala debela Klešnica.

»Marička pomagaj, škoda, da si zamudila!« je Johana plosnila in zavila oči proti nebu.

»No, gospod Mihelitsch,« je zdajci spregovorila Bojtevka s sladkim glasom. »Pridite še vi bliže. Ga boste pokusili iz nove zelenke.«

Tej skušnjavi se gospod Mihelitsch ni mogel še nadalje upirati. Pogladi se je po dolgi, sivi bradi in počasi odstopicljaj za ženskama.

Bojtevka pa je kar naprej vabila: »Kaj bi se branili? Kar k meni stopite na kozarček brinjevčka, da se vam ne bo kolcalo od smeha.«

»Ampak, če si že tako dobra, samo en kozarček bi ga, več pa ne, ker se mi mudi,« se je še med vrati obotavljala Johana.

»Tak, stopi no noter, nikamor se ti še ne mudi. Naši pankrti še tudi vsi spe,« je dejala kakor v opravičilo in zaprla vrata za seboj.

To pa je bil šele začetek zavisti, ki je naslednjo nedeljo dosegla vrhunec. Pred trgovčevo hišo se je pripeljala kočija. Nenavaden dogodek. Vsa otročad z ulice se je zbrala okoli voza. Na dvorišču se je pasla zelena zavist:

»Kaj? Ste videli? Kdo bi si mislil, da se bosta kar s fijakerjem peljala!«

»Pa takšna beračija, hm!« — »Samo, da bi se postavili pred nami!« — »Kajpak, jutri si bodo pa lahko zadnjice zamašili!« — »Ali pa spet samo čebulo otepali!« — »Smrduhi!« — »In, kajpa, lajdrice se boji, da bi si nog ne izlizala...« — »In da bi bila še manjša kakor je!« —

»Hehehehe!« — »Ali ni to greh?« — »Tako boga izkušati!« »Hehehehe!«
»Hehehehe!«

Takrat pa so se že odprla vrata pri Kebrovih. Izstopili so. Ana se je obešala na roko dolgemu ženinu. Bila je skoro za polovico manjša od njega. Preplašenost, ki jo je vso zajela, jo je delala smešno. Pred ženinom in nevesto pa je stopicala samcata in rdeča v lica in z rožo v laseh stara Kebrovka. Če bi je ljudje ne poznali, bi mislili, da je ona nevesta, tako je bila načičkana. Zunaj, na ulici se je nekdo glasno zasmel, ko je ona prva sedla v kočijo. In že so vsi naokoli bruhnili v krohote, kakor da so čakali znamenja za začetek. Kočijaž je brž pognal. Do cerkve je bilo komaj kakšnih tri sto korakov. Kebrovka pa je zakazala voziti dvakrat mimo cerkve in nazaj po ulici, da je bila vožnja daljša. Za kočijo se je vsula gruča nagajivih paglavcev. Drli so se za vozom, se obešali nanj in kričali: »Holaj, Kebrova Ana se pelje k poroki!«

Bil je vsesplošen smeh. Tudi v cerkvi šum ni pojenjal. Otroci so se glasno hahljali, babnice pa so zavijale oči in vneto šušljale. Končno je bilo tudi župniku dovolj tega direndaja, da je kar izpred oltarja zaklical v cerkev:

»Tukaj je hram božji! Bo mir ali ne!«

Priči sta bila cerkovnik in neki ženinov znanec.

Tako se je tri mesece po očetovi smrti poročila Kebrova Ana. Pod jesen tistega leta je spovala otroka. Ženske na dvorišču so jo obiskale: »Kako je bilo, Ana?«

»Madonica, še psu bi ne privoščila teh bolečin.«

Ko je bilo otroku pol leta, ji je pri pestovanju zdrknil iz rok in se pobil.

»Ana, zakaj pa ne paziš? Še ubil se ti bo,« so jo opominjali.

»Kar naj se, če je tako neroden,« se je obregnila.

Njen mož je žagal drva. Časih ga po cele tedne ni bilo domov. Potepal se je okoli; kadar se je povsem zlakotil, se je povrnil na dvorišče. Nekje je iztaknil trd klobuk. Poveznil si ga je na glavo in ga poslej nosil na petek in svetek.

»Ja, ja, moj Žane je gospod, on melono nosi!« se je hvalila Ana.

»Saj mu tudi pristoji,« so se ji nasmihali.

»Kaj pa je tvoj Žane, Ana?« so jo časih, kadar jim je bilo le preveč dolgčas in se jim je zahotelo smeha, spraševali.

»Fanancmanister!«

Gospod Mihelitsch je bil upokojenec. S pičlo pokojnino, kajpa. Vajen boljših časov, se ni mogel odreči »krščanski hrani«, kakor je rad poudarjal, in »preljubim viržinkam«. In tako mu je za stanarino že nedostajalo denarja. Skoro na pol zastonj mu je trgovec Škafar odstopil sobico na dvorišču, kamor se je bil vselil s črvivo omaro, majavo posteljo, umivalnikom in gašperčkom.

Zadnje poletje mu je bilo sedemdeset let. A še vedno je veder, prožen in podjeten kakor pred dvajsetimi leti kot c. in kr. kancelist.

Oženjen ni bil nikoli. A po vsem tem, kar je časih pripovedoval so-sedam, so na dvorišču uganili, da ni menda nikoli gojil prehudlega sovraštva do ženskega spola.

V svojem puritanskem pojmovanju življenja je dočakal razpad avstro-ogrske monarhije, ne da bi bil sam le z mezincem mignil za ali proti njeni smrti. Malopomembnega, kakršen je v tistih časih rad bil, so ga prezrli in prišteli med tako zvane kronske upokojece. Ko so mu to sporočili, se je razhudil in žal mu je bilo, da niso v deželo zares pridrli boljšeвики, kakor se je govorilo. Polagoma se je le umiril. Usmeril si je življenje v razmerju s pičlimi prejemki pokojnine, na zunaj pa ni več kazal kakšnega posebnega zanimanja za dogajanja v svetu. Časopise je še vedno bral. Potihem se je sem in tja le še pozanimal za politiko. Toda vse svoje misli je zaklepal vase, le časih je zinil kakšno tudi o politiki. Toda samo na dvorišču. Drugje ne. Bil je preveč previden. V gostilni, kamor je zahajal na kosilo in večerjo, ni o politiki govoril z nikomer. Bal se je ovaduhov, ki povsod prisluškujejo. Navsezadnje bi ga še kdo napačno razumel in ga razkričal za protidržavnega.

Posedal je na dvorišču pred pragom svojega stanovanja in govoril z Bojtevkinimi otroki, pa tudi z ženskami ali pa sam s seboj. Ustvaril si je celo nekakšen »filozofski sistem« o bogu.

»Bog je,« je govoril po navadi sam s seboj. »Vprašanje pa je, alston, če je bog res zgoraj, kakor nas uči vesoljna katoliška cerkev. Ja, prosim, kaj pa je zgoraj? Nebesa? In v njih bog? Šmarn! Zgoraj je zrak, nad njim pa prazna figa. Alston, prosim vas, vesoljstvo je vendar prazen prostor, ki nima začetka ne konca, tako rekoč. Vsi svetovi, vsi planeti imajo svojega boga. Če je le kaj življenja na njih. Kajti vesoljna katoliška cerkev vendar uči, da je bog povsod pričuječ. In zakaj bi, alston, ne bil bog spodaj? Prosim vas, kaj pa pride dobrega od zgoraj? Dež? Prav, če ga je malo. Ali pridejo takšne nesreče od boga, prosim vas? Ali ne pravi vesoljna katoliška cerkev, da je bog neskončno usmiljen? No, pa recimo, zum Beispiel, veter. Spet je z njim isti šmarn ko z dežjem. Če ga je malo — prav. Majčkeno močnejše potegne — ná, pa je vihar tukaj. Zakaj bi ne bil bog, alston, spodaj? Prosim vas, ali ne izhaja vse življenje od zdolaj? Iz zemlje, tako rekoč? Vsa rast: človeška, živalska, pa flora? Alston...«

Poslušali so ga nekaj časa, potlej pa jim je bilo zadosti in so ga prekinili z glasnim krohotom. Če so bili pri volji, kajpa. Zmerom pa mu je kakšen zabrusil v obraz psovko: »Šema sprenevedasta!«

Bojtevkin šestletni Franci ga je rad vlekel za brado, kadar je, sedeč tako samcat, zadremal na toplem soncu. Pobič je bil neugnan, on pa mu je zažugal s palico:

»He, le počakaj! Takšne rdečelasce, kakršen si ti, lovijo in jih v lekarnah zmeljejo ter prodajajo za zdravila!«

To je zmerom zaleglo. Fanté je prestrašeno odtulilo k mami, ki ga je s težavo potolažila, njemu pa tudi ni ostala dolžna. Skočila je na dvorišče in zavpila: »Osel, stari!«

Nekega dne je gospod Mihelitsch čital v časopisu o uporuh mehi-

kanskih kmetov proti duhovščini. Pričel se je na glas razburjati: »Na, sapralot, to so tiči! Le po njih. Ná, tukaj berem, kako vsiljena vera zaslužnjuje Mehikance, ker so tuji zlorabili vero za gospodarsko zaslužjenje ljudi. Prosim, ali z nami ni bilo tako? Prosim, kar povejte mi, kako je bilo z bavarskimi in frankovskimi prihajači v črnih kutah. Četudi je bilo to pred tisoč leti, ampak to je, alston, mislim, zadosten dokaz — — —«

Vrag vedi, kaj vse bi bil še skvasil, da ga ni tisti čas nagnala Klešnica. Vrata njene sobe so bila le priprta; in tako ga je slišala, kako je »čez vero šimfal«. Pograbila je iz prežganja še vročo kuhalnico in se vstopila predenj z dvignjeno roko:

»Ti, dedec nemarni! Če mi ne boš precej tiho, te bom oplazila po gobcu, da ga ne boš nikdar več otresal. Glejte si ga no! Ta je pa lepa! Star je ko svetopisemski Noe, pa namesto da bi roženkranc vzel v roke in se na zadnjo uro pripravljaj, šimfa čez vero, boga in duhovne!«

»Baba je hudič. Zmerom sem to dejal,« je zasmrkal in se umaknil.

Ampak ni ji ostal dolžan!

Pod mrak se je Klešnica opila, potlej pa je prepevala in tarnala ko vsak večer. On pa je vedel, da veruje v strahove in copernice in da jo opito obhajajo halucinacije. Počepnil je, odprl vratca pri gašperčku in kar skozi peč zavpil v sosednjo sobo s prenevedastim glasom:

»Prekleta baba, če ne boš tiho, te bo vzel hudič!«

(Se nadaljuje.)

CESTA 1934

JERN LEDINA

Ceste so polne brezdelnih.

Na vrata ob potih vsi trkajo

in skromne popotnice čakajo.

Križpot... Pred križem se ustavljajo;

z nasmehom in bolečino

Krista pozdravljajo:

»Že stoletja na križih lesenih visiš!

pravijo, da moč imaš, pa se ne zmodriš,

svetá iz slabega ne spremeniš.

Dela in jesti nam daj!

Sveta nam tvoja podoba ni več

in kmeta, ki strehe in kruha nam dá

bomo na križe pribili,

njega kot tebe častili,

da veš...«

Krist pa žalostno in ljubo

na tiste gleda,

ki brezupni od njega gredo.

EXPOSITION INTERNATIONALE

TONE SELIŠKAR

PO ZEMLJI NAŠEGA RODU

N oč se je bila razpustila ob železniškem tiru in skozi nevidno sito neba se je spuščalo nad pokrajino rahlo svetlikanje prvih utripov mladega jutra. Naslanjam čelo na šipo, da bi razbral še zagonetne obrise gričev in kotanj, dreves, vasi, hiš in cerkva, ki sem jih bolj slutil, kakor videl, kajti sinje meglice so kakor jezerca visela nad kraji, katere sem nekoč poznal od blizu. Pa je že sonce zajahalo hrbet Nanosa, ki se je vgnezdil zadaj za Postojno, kakor da je bil strašen arhitekt postavil te kamenite sklade nalašč za okvir kraševiti zemlji, ki leži pred nami razgaljena, razkopana, posuta s kamenjem in spet kamenjem, da se neusmiljeno vedno oziraš nazaj proti Javorniškim hostam, ki se s temnim zelenjem oholo zapirajo v veličastvo svojega skrivnostnega razkošja.

Nekoč je stal sredi Postojne spomenik Miroslava Vilharja, sem pomislil, in Kraigher je od tod prinesel »Školjko«. Tamle pod mestecem teče Pivka, ki je polna rakov...

Kako je prav za prav z vsem tem? Je slovenska zemlja, ni slovenska zemlja? Je naše ljudstvo, ni naše ljudstvo? Med pečinami bobnijo kolesa, siva skala teče mimo okna, sonce je že na nebu, tam so polja, vasice, drevesa, grm, kmet na polju, otroci v travi, govedo se pase ob progi, in spet kamenje in kamenje. Čutim bolečino v srcu. Kako je prav za prav z vsem tem?

V nasprotnem kotu oddelka se drami ženska srednjih let. Zunaj na hodniku topot vznemirjenih korakov, vlak zavira, tuji glasovi zvene, nekje v tujini smo. Postumia! Postumia —?

— Gospod, kako se je reklo temu kraju po naše včasih? me vpraša ženska, ki se je predramila in stopila k oknu.

— Postojna. Čez mejo smo!

— Ah! ... Tod sem prvikrat pričela služiti.

In se razgleduje skozi okno. Zadaj ob progi stoji miličnik s puško na rami. Četita vojakov s peresi na klobukih prikoraka skozi vhod postaje in zavije k praznemu vozu. Dva stražnika z belo šerpo čez pleča si prižigata cigareto. Gruča častnikov se vneto razgovarja. Lahkotno in naglo govore, smeji se. Nekdo nosi sveženj potnih listov. Velikanska električna lokomotiva se vpreže pred vlak. Med vrvovjem žic, stebričkov in izolacij zdrvim po Krasu in ostro občutim, kako se preliva gigantska sila visoke napetosti v motorje lokomotive.

Meja ... Naj se še tako vneto vživljam v to novo dognanje, da se vozim skozi kraje, ki zvene po tuje, da slišim imena, ki se upirajo zvoku moje rodne besede — venomer se žge skozi zavest in še dlje skozi srce ta hudičeva beseda, zaradi katere je bilo prelito toliko krvi in pokončanih toliko življenj. Saj bi lahko zgradili plot iz samih človeških kosti od meje do meje in še preostalo bi teh kosti, če izmerimo vse čase in vse zemlje, za katere so umirali vojščaki vseh časov in vseh narodov. Beseda, zaradi katere so gorele domačije in so bila pokončana polja in so škripale

vislice! Mar ni videti spet prividov, ki smo jih sami že v resnici doživljali in ki bodo kri in meso postali, ker so neizbežni? Seveda, saj bodo spet meje premikali! Spet in spet in vsepovsod. Milijon ljudi se bo zakopal v zemljo in bodo premikali meje zdaj na sever, zdaj na jug in na vse strani, človek pa nikoli ne ve, kje in kako bo končal zaradi mej; ali v strelskih jarkih, ali ga bo podrlo bodalo, ali ga bodo pokopale ruševine? Predme vstaja Pietra Bruegla slika »Triumf smrti«: množica oživelih okostnjakov, oboroženih, peš in na konjih se zaganja v človeštvo ter kolje, seka, kosi, drobi, žaga, obeša, strelja; hiše se rušijo, zemlja se odpira, vode so obstale, ladje na morju se pogrezajo... Privid v bodočnost! Zdrznem se. Dva sina imam. Utečeta? Ne utečeta?

Človeško srce je silno neogljenjeno, majceno in plašno. Pred mnogimi leti, ko so bili mejniki te zemlje postavljeni onkraj Tržaškega zaliva, sem hodil po cestah in stezah teh kraševitih polj in tudi zdaj bi rad, prav tako po domače kakor poprej, pozdravljal človeka na sivi gmajni. Pa ne moreš! Nekje po sredi srca čutiš, da si žalosten kakor je obraz te pokrajine žalosten, razbit in tog. Obleka Kraševke je temna, skromna kakor njena njiva; okoli in okoli je sivina, pregrade, brinje, bori in krivenčaste murve, prst pa ožgana kakor njeno obličje, ki zre vate izpod rute kakor simbol trpljenja.

Moja sopotnica se je spet stisnila v kot. Vidim, kako ji bleščava spominov lega na obraz; zdaj se veselo nasmehne, zdaj zatrepeče pogled od skrite bolečine.

— Zdaj pa čez mejo k sorodnikom na oddih? jo vprašam, ker si je pričela urejati prtljago, ko smo se bližali Trstu.

— V Genovo! dé nekako zanosito. Spremljam milostivo, ki se vozi v prvem razredu. Njen mož je tamkaj diplomat. Iz Beograda sta doma.

Zadovoljno mi je razlagala vse do Trsta to svojo srečo, ki se ji tako hlabro pelje nasproti.

V Divači stopi v naš voz nekaj kmetic. Starki s košaro jajc pomagam v naš oddelek, da sede. Pozdravi po laško, pa ji po naše odzdravim. Pogleda na hodnik, nezaupno premotri mojo sopotnico, potem se ji obraz razjasni in mi pripoveduje zvočno, kakor je glas naše besede v teh krajih. Toda njene oči so vedno na preži. Ko vstopijo na prihodnji postaji orožniki, obmolkne žena in molči. Njen obraz se pogrezne v molk, obraz ji je kakor nema skala, na kateri se je rodila. Nemo strmi skozi okno vse dotlej, dokler ne plane izza pečevja ploščad sinjine, ki je vsa posuta z drobcenimi jadri.

— Morje! vzklikne sopotnica, ki je prvokrat v življenju videla vodno planjavo. Poglejte ladjo!

Da, od beneške strani sem plava in siv dim se v brezvetru griva za njo. Posamezne jase morja so rahlo nakodrane, velika skupina bark s spušenimi jadri leži negibno zunaj zaliva. Ponekod je morje sinje kakor nebo, pod nabrežjem je rdeče, ob Miramaru vijoličasto. Ko se odlepi pogled od ogromnih skladov kamenja, po katerem ti je šla pot vse doslej, si v hipu, ko se razgrne pred tabo ta opalasto se spreminjajoča bleščava, ves omamljen. Toda že škrtajo zavore. Z Opčin drvimo v nove sklade

belih zidov, hiš in palač, prehodov in spet mimo jarbolov ribiških bark v senco tržaške postaje.

Tu ni nikjer več slišati naše besede. Toda, ko gledam črne obraze delavcev, ki čistijo železniške vozove, in ženske, ki brišejo šipe in pometajo, se mi le zazdi, da mnogi od teh najnižjih le tako postavljajo besede ko jaz. Izpod vagona se vzpenja mož ves sajast in omaščen. Oprezno pobere s tal zmečkan list našega časopisa, ga stlači v pest in porine globoko v žep. In jadrno krene na drugo stran voza, da ga ne zapelje skušnjava rodne besede. In si mislim in čutim, da je črni kruh, ki ga koplje izpod vagona, kupljen s krvavo težo samozatajevanja, kajti kdo ve, koliko lačnih kljunov ga pričakuje v tesni uličici starega mesta?

Malo dlje izven Trsta mi je pobeljena resnica živo zadela v zavest: pod tujim napisom kraja, se je skozi belež prav razločno še bralo, da je bila le-tu nekoč Nabrežina. Pomislil sem na našo dobričino Grudna, ki poje: »O kamnolomci iz Nabrežine, kraški ruvarji iz Šempolaja... kaj bo iz vas, kaj bo iz vas?« Človek bi nikoli ne mislil, kako se vse to veže eno v drugo. Čeprav sediš poleg okna in ne treneš niti z očmi, pa se vendarle prebujata v tebi tista silna zavest, da pripadaš neki skupnosti, ki je nikoli ne moreš zatajiti: Narod!

Vse od Postojne do Trsta in dalje proti beneški ravnini je zadobila pokrajina povsem novo lice. Ogromna bela poslopja za vojaštvo strme vate iznad kraške zemlje, ceste so kakor črne, ozke in vitke črte zarisane po vsej zemlji, so čiste in lepe, gladke, najbolj očitna dediščina podjetnosti starega Rima. Legije in kohorte bodo tod korakale. Ne, vozile se bodo! Nepregledna vrsta topov pravkar drči po cesti. Motorji brne, cesta je prožna, široka. Ob ceveh sede snažni in mladi vojaki in nikjer ni videti oblacka prahu. Nad vso pokrajino pa vrhovje električne žice. Jekleni nosilci se dvigajo nad gmajne, jekleni nosilci vsepovsod, tu visoki, tam nizki, in se pomikajo vse od meje na vse strani kakor jeklena pajčevina, kakor nemi, grozni vojščaki z žicami speti drug na drugega, skozi katere dere nenehoma milijon voltov. Na vsakem stebru je svarilo: mrtvaška lobanja! Smrtna nevarnost! Tisoč in tisoč mrtvaških lobanj. Okoli stebrov bodeča žica. Pokrajina je v tem železju izpačena in odurna. Ne morem se in ne morem iznebiti občutka, da se vozim po vulkanskih tleh. Morda bo podtalni ogenj kedaj ugasnil, zdaj še ni. Tesno mi je. Sedim ob oknu in gledam na morje, na ono drugo stran je bolje, da ne vidim.

SKOZI RENESANSO

Sele ko smo onstran Soče, začutim, da sem v tujini. Oglej, Piava in Tagliamento, tod nekako... Iz Ogleja je šel križ v nas, tod nekako se pričinja pisati naša zgodovina, potem ko smo se razlili barbari po naših krajih. Da, le-tu so horde naših divjih pradedov butale ob zrahljane zidove nažrtega, ohromelega, življenja presitega Rima, tod nekako se pričinja kronika suženjskega rodu, tod so se pričela lomiti krila naše svobode. Rimska civilizacija je bila za nas barbare kakor volčja jama. Pustili smo se pogoltniti od njene slabosti. Vse je relativno! Tudi zgodovina... Kje smo? Zdaj smo na tej strani Soče... Ne, Soče niti ni več, smo zadaj za Triglavom. Mar se zares vse bolj odmikamo od žive zgodovine?

vine? Triglav še stoji, še ga vidim s furlanske strani in čim bolj tonemo v gornjeitalijansko nižino, bolj občutim, da sem neznamenit tujec v razkošju te rodovitne planjave.

Morje je pri Benetkah umazano, plitvo. Telegrafski drogi štrle iz blatnih lagun, v zraku je duh po ribah, školjkah, bencinu in nafti. Čolnarji leno veslarijo, sonce žge neusmiljeno in vsi potniki se razvesele, ko zavijemo proti Padovi. Ravnina je vsa v žgočem zelenju, rodovitnost zemlje kar kipi. Breskve pravkar zore in vse naokoli prekipeva izobilje. Masiv Benetk in bleščava morja počasi toneta v ozadje.

Enolična je pokrajina. Naše oči niso vajene ravnine. Hoče se nam gora, opore v ozadju, da se pogled usidra v okviru. Vitki stolpi cerkva se dvigajo nad nepregledna polja. Kmet stoji razkoračen na polju, zdrav in veder; tod ni lakote, tod ne nosijo gnoja v koših na hrbtih. Morda pa so tudi tu nekateri ljudje lačni? Saj bi skoraj verjel, kajti bogatije ne more biti brez revščine.

Poleg mene sedi sedaj mlada Benečanka. Služkinja je v Trstu prestopila v drug vlak. Takrat sem videl njeno milostivo. V naročju je imela foksterierja, bila je mlada in debelušasta in polna veselega zdravja. No, zdaj sedi poleg mene lepa Benečanka z detetom v naročju. Tudi star Anglež prisede. S hodnika slišim trde nemške in madžarske besede.

Toda svet se pričinja dvigati iz svoje enoličnosti. Ravan se zožuje in raste v zrak, vasi stopajo na gričke in holme in v tem svojevrstnem obrazu zgornje Italije zaslutiš v madonskih obličjih žena čudovito ubranost, ki si jo podedoval z del renesanskih slikarjev. Pokrajino zaključuje na severu obroč alpskih predgo-ij, ki vežejo celoto te lepote v en sam nepretrgan pas skladnih pokrajinskih slik. Vedro, mlado, sončno nebo, žive, temnozelenke reke, potoki, romantična naselja, gradovi, samostani in rodovitnost, ki izzivajoče dehti iz vsake kepe prsti, iz vsakega drevesa, te osvaja neprestano in oči, četudi izmučene po nočni vožnji, se ne morejo zlepa nagledati vsega tega. Oči, vajene skromnosti in ponižnosti slovenske zemlje, se širijo, padaš v nekakšno pijanost, ki jo povzroča prelest te krasote, vsa tvoja čutnost zamira od naslade pogleda, ko se voziš po klasičnih tleh italijanske renesanse. Čar Gardskega jezera te slepi, njegovi fjordoviti zalivi v skalovite zaseke se skrivnostno spajajo s čermi adamelskih planin, ki imajo vršace najbolj fantastičnih oblik, da kar vidiš zdaj pred sabo vso tisto zagonetko ozadja Leonardove Mone Lise in vsa ozadja, pred katere so postavljali mojstri renesanse svoje madone in angele, Diane in Venere, faune in bakantinje. Rodovitna in očarujoča zemlja je dala obilo žetev: Rafaela, Tiziana, Leonarda da Vinci, Michellangela, Tintoretta . . . Nič ni bolj naravnega, kakor vsa ta platna in freske z množico teh nadzemskih likov, saj je ljudstvo tod prebogato modelov, pokrajinske razkošnosti in prepolno mistike v temnih, hladnih gajih pod zasanjanim nebom, saj je vsa ta zemlja en sam velik vrt cvetočih rož, zrak pijan duha mirt in slavčevega petja, zorečega grozdja in vsega zemeljskega razkošja. Kako je dejal Pieter Bruegel, ko je pešočil po sladki deželi pomaranč? »Italija so prsa umetnosti, torej sesajmo zdaj!«

Ko sem v Milanu gledal oznojene kurjače na lokomotivah in zagorele

kmete, ki so se vračali na svoje domove, in se mi je pogled spet obrnil na železo in žuljave roke, mi je bilo jasno, da je za vso to množico, ki je dvigala na svojih ramah vse tirane gornjeitalskih mest, Tizian prav tako mrtev kakor sta naša Šubica mrtva in nema za naše rudarje in kamenolomce in za naše kmete in kočarje. Saj je bilo z umetnostjo vse čase enako. Vedno je bila privilegij fevdalcev, gradov, samostanov in bogatih mest. Vse te lepote je bila deležna le najvišja plast političnih in gospodarskih samozancev. Da so mojstri navzlic samopašni volji okusa, mode in ozkosrčne mistike predrli s svojim umetniškim zanosom do tolikšne razgibanosti svoje fantazije in da so navzlic vsej okrutnosti tedanjega časa ustvarili toliko silnih del, nam dovolj zgovorno dokazuje veličino teh velikih obvladovalcev barve in oblik.

Mimo Verone skozi Milan in Novaro proti Švici. Čez bistro planinsko Adigo in vedno bolj na sever še mimo jezera Maggiore. Večerilo se je že. Tik ob jezerski gladini cveto vrtovi in zelene palme. Ozadje te čiste vode se spaja s sinjimi skladi pečin. Starodavna naselja tonejo v somraku, ciprese na otoku so vijoličasto temne.

Pozabil sem bil na Benečanko in Angleža, preveč je imelo opraviti oko. Zdaj ko se bliža noč in ko se spet vozimo v naročje Alp čez deroče hudo urnike in skozi smrekove hoste, ko nam že veje hladen dih z ledenikov, ko začutim povsem drug svet, ki me spominja naše Gorenjske, slišim poleg sebe nekako domač glas, prikupen in mehak. Mati in sin sta vstopila v Milanu. Sveženj ameriških listov sta prinesla s seboj — med seboj pa govorita po bolgarsko. Hitro smo si znanci in domači. Noči se. Nikamor ne vidiš. Vlak sope v hrib, bobni skozi predore, potniki spet pripravljamo potne liste, vsak čas bomo v Švici. Seveda izvem, da sta bila moja nova sopotnika na obisku v domovini. Zdaj, ko se vozita domov in ko se bosta spotoma za nekaj dni ustavila ob Ženevskem jezeru, mi mati pripoveduje:

— Nič se ni doma izpremenilo. Naš kmet je prav takšen siromak ko poprej, delavec slabše plačan ko kdaj koli. Nobenega napredka nisem opazila. Kar žalostna se vračam. Moj sin ni mogel razumeti tega, dolgčas mu je bilo. Zanj je ta zemlja primitivna in barbarska.

Kajpak, kako bo mogel sin razumeti Balkan, če se je rodil in rasel poleg Fordovih tovarn? Zanj je Bolgarija isto doživetje, kakor če bi potoval na Havajske otoke.

Na levi od okna slutimo masiv Mt. Blanca, odsvit bleščave snega na daljnem snežišču nas je pozdravil, potem nas je zagrnila noč. Kolesa rohne skozi vijuge simplonskega predora. Od daleč svetlikanje lučic ob Ženevskem jezeru. Skozi noč slutiš razkošje te obale, zdrzneš se, ko veš, da se voziš tik ob palači Društva narodov in se bridko nasmehneš tej propadli, blazirani sentimentalnosti dvajsetega stoletja. Američana že spita v mehki postelji v Lausanni. Mirna zavest, da sem v Švici, v tej klasični deželici reda, vljudnosti, snage in udobnosti, v tem pribežališču vseh političnih pustolovcev, odstavljenih vladarjev, sultanov in predsednikov, me je navdala z velikim zadovoljstvom. Še enkrat pogledam skozi okno. Vršaci se bleste v mesečini. Pod nami se srebri Rona. Potem ležem in se pokrijem s plaščem.

(Se nadaljuje)

PESEM O DVEH VELIKIH GREŠNIKIH

IZ EPA »KOMU SE V RUSIJI DOBRO GODI?«

N. A. NEKRASOV

Bogu Gospodu skažimo čast,
staro vam zgodbo povem;
pravil jo meni je samemu
oče menih Nikodem.

Bilo je dvanajst razbojnikov,
Kudejar njih ataman.
Bil je oropan od njih in ubit
marsikateri kristjan.

Mnogo so plena naropali,
skrival jih gozdni je svet.
V Kijevu zase je Kudejar
vgrabil najlepšo deklet.

Z ljubico to si je krajšal dan,
ropat je hodil na noč;
a iznenada v razbojniku
vest prebudi se nekoč.

Bil je ob spanje; moril ni več,
ropal ni več, niti pil.
Prikazovali so se mu vsi,
vsi, kar jih kdaj je pobil.

Dolgo boril se je človek-zver,
dolgo se z Bogom dajal.
Glavo odsekal je ljubici,
z nožem pajdaša zaklal.

Vest ga je vendar premagala,
tolpo razgnal je skesan,
nož pod rakito v zemljó zaril,
plen svoj razdal je cerkvam.

Romal je grešnik na božji grob,
da se mu duša vmiri.
Móli, posti se, časti Boga —
vest kakor prej ga teži.

Starec, v obleki puščavniški,
vrne se grešnik domov.
Tu se umaknil je v temen gozd,
hrast si izbral je za krov.

Molil h Gospodu je noč in dan,
prosil obupan, ubog:
»Muči, trpinči telo, Gospod,
dušo le reši mi, Bog!«

Bog se usmilil je grešnika,
rešno pokazal mu pot;
ko je puščavnik v molitvi bdel,
sila mu poslal je Gospod.

Rekel je: »Da si ta hrast izbral,
hotel sam Bog je tako.
Z nožem, s katerim si prej moril,
réži, podri to drevo!

Težko ti delo izbral je Bog,
dobro boš zanj nagrajen:
ko se bo zrušil ta stari hrast,
grehov boš osvobojen!«

Zmeril je deblo naš samotar,
z dvema ga ne bi objel.
Še je pomolil in nož je vzel,
rezati hrast je začel.

Reže in reže, a trd je hrast,
milosten, dober je Bog.
Leta tekó — a spokorniku
delo težkó gre spod rok.

Bog ve, če kdaj bo podrl hrast,
star je, bolan, komaj živ.
Tu je potreba železnih sil,
on pa je sključen in siv.

Reže — v srce se mu plazi dvom;
takrat nekdo zakriči:
»Starec, hej slišiš, kaj delaš tu?« —
V strahu brž križ naredi,

pótlej pogleda — pred njim stoji
v sedlu Gluhovski, graščak,
bógat, mogočen, da vsenaokrog
njemu nihčè ni enak.

Starec pogosto je čul o njem,
da ima trdo srce.
Da spreobrnil bi grešnika,
svojo mu zgodbo pove.

Takrat graščak se zakrohota:
»Kaj odrešenje mi mar!
Ženske, le to je užitek moj,
vino in čast in denar!

Živi, moj starček, kot jaz živim:
mučim, obešam, morim
kmete tlačane, a vse noči
trdno in mirno prespim!«

Čudež zgodi se s puščavnikom,
v besnosti kri mu vzkipi,
plane h graščaku Gluhovskemu,
nož mu v srce zasadi.

V hipu, ko pan je s krvjo oblit
padel na sedlo z glavó,
padel je s hruščem in truščem hrast,
padlo je silno drevo.

Padel je hrast in puščavniku
grehi so padli s srca! ...
Da bi odrešil nekoč še nas,
vdano molimo Boga!

(Ob šestdesetletnici smrti N. A. Nekrasova prevedel Mile Klopčič.)

SLOVENSKA GLASBENA AKADEMIJA

MARIJAN LIPOVŠEK

Leta 1936. je meseca junija slavil državni konservatorij v Ljubljani 10letnico obstoja. Že sledečo jesen se je začelo v glasbenih in izven-glasbenih krogih gibanje, ki je šlo za tem, da bi se ustanovila v Ljubljani glasbena akademija. Ker je ta želja in zahteva tako važna za slovensko glasbeno kulturo, hočem na kratko podati osnovne misli tega gibanja.

Šolsko-administrativni ustroj ljubljanskega konservatorija je v glavnem povzet po zagrebški glasbeni šoli in akademiji. Država je prevzela konservatorij tako, da je izprva poddržavila nekatere učne moči, katerih število znaša sedaj okrog 15. Sčasoma je začela država plačevati tudi najemnino za prostore, za kurjavo, razsvetljavo i.t.d., torej vse tiste izdatke, ki jih ima itak vsaka šola predvidene v svojem proračunu. Razlika med normalno ustanovljeno šolo in med našim konservatorijem je pa ta, da je vsaka šola z a k o n o m postavljena, kar naš konservatorij ni. Glasbena Matica, ki je konservatorij ves čas upravljala, je z diplomatsko spretnostjo dosegla v Beogradu vsaj proračunsko poddržavljenje, kajti zavedala se je, da bi zahteva po zakonsko utemeljenem zadostnem proračunu naletela v Beogradu, kjer niso hoteli

nikdar razumeti slovenskih potreb, na velik odpor. Toda med obstoječimi srednjimi ali strokovnimi šolami in med konservatorijem ni samo te razlike! Glavna razlika, ki jo slovenski narod praktično občuti, je ta, da je proračun našega konservatorija naravnost beraški. Da obdelamo najprej personalno vprašanje: velika večina učnih moči na zavodu je bila nameščena v sedanjo 9. položajno skupino, to se pravi, da so dobivali pedagogi, med katerimi so znana imena kakor Ravnik, Šlais, Škerjanc, od države manjšo plačo, kakor ljudskošolski učitelji, ker na konservatoriju iz neznanih razlogov država ni izplačevala stanarine. Toda ne samo, da jih je država tako sramotno nastavila, iz nerazumljive malomarnosti je pustila nekatere vseh 10 let brez vsakega napredovanja v teh nizkih položajih. Torej jim je po krivici vzela in si po krivici prisvojila to, kar jim gre po zakonu. Kajti če bi danes kdorkoli izmed teh učnih moči šel v pokoj, bi mu država izplačevala samo tisto pokojnino, ki ustreza 9. položajni skupini. Ne pozabimo, da so to ljudje, stari okrog 40 let in da je teh zamujenih deset let, če ostane pri tem stanju, za vedno izgubljenih za pokojnino!

Nato so na vrsti tako zvana materialna vprašanja. Vse, kar spada v šolskem proračunu pod ta naslov, je na državnem konservatoriju nezadostno. Nimamo lastnih klavirjev, nimamo v zadostni meri lastnih učil, imamo le majhen arhivček, nimamo niti ene primerne učne sobe — vsi prostori so nehygienični in za glasbeni pouk nezadostno opremljeni — kaj šele, da bi imeli lastno poslopje! Da pa se je zavod sploh lahko vzdržal, je moral plačevati slovenski narod letno velike vsote, da so učitelji sploh lahko primerno živeli in da se je na zavodu lahko ohranila možnost poučevanja.

Ta čas pa se je v Beogradu ustanovila glasbena akademija, ki je dobila okrog poldrugí milijon letnega proračuna, novo poslopje, novo opremo v učnih sobah, okrog enajst tovarniško novih klavirjev najboljših svetovnih znamk (Stanway, Foerster, Bechstein) in (v proračunu vključena) sijajna nameščenja učnih moči: redne in izredne profesorje in docente na visoki in zadostno število profesorjev na svoji srednji šoli. V Zagrebu je akademija sicer že prej obstajala, njen proračun je bil večji kakor ljubljanski, učencem tudi ni bilo potreba plačevati ukovine, toda niti personalna niti materialna vprašanja niso bila zadostno urejena. Zato sta ljubljanski konservatorij in zagrebška akademija danes v glavnem na istem: oba se borita za dosego in priznanje tistih pravic, ki jih ima Beograd.

Ker je Glasbena Matica iz neznanih razlogov molčala in ni dala vedeti, ali kdo za to v Beogradu posreduje, se je ustanovilo v Ljubljani društvo »Glasbena akademija«, ki je z nazivom označilo svoj glavni cilj: z raznimi političnimi in nepolitičnimi zvezami doseči v Beogradu zakonsko utemeljitev popolne glasbene akademije z istimi pravicami kakor jih ima Beograd. Med tem je tudi Glasbena Matica v Beogradu posredovala in glavni uspeh tega je bil, da se je uredba za beograjsko akademijo pripravila tudi za ljubljansko in zagrebško akademijo. Uredba razpravlja o vseh vprašanjih, o šolski administraciji (razdelitev letnikov in razredov), o personalnih zadevah in o materialnih izdatkih. Vodji ljubljan-

skega konservatorija in zagrebške akademije ter gospodje iz prosvetnega ministrstva so lani okrog 1. decembra po večdnevem delu sestavili sporazumno svoje predloge, ki se naj uvedejo v že obstoječo uredbo o glasbenih akademijah, v kolikor zahtevajo to posebne razmere v Zagrebu in Ljubljani. Odvisno je sedaj od ministrskega sveta in od parlamenta, če to uredbo sprejmeta, da postane zakon. Prej pa mora še prodrati v finančnem odboru, kar je najkočljivejša točka na vsej njeni dolgi poti. Nikakor ne tajimo, da nimamo mnogo upanja, da bi predlog omenjene pripravljalne komisije prodril neizpremenjen. V beograjskih uradih znajo dobro okrcati take predloge! Tudi doživljamo preveč razočaranj z drugimi javnimi zadevami, kakor z ljubljansko bolnico, s kemičnim inštitutom, s postajnim poslopjem i.t.d. Beograjčanom prav radi privoščimo njihovo akademijo, toda morajo nam dati tudi našo. Nevarnost je namreč, da zaradi grozeče centralizacije, ki se javlja zadnje čase v državni upravi, reče Beograd: »Ni vam treba posebnega zavoda za glasbeno vzgojo, dovolj sta eden ali dva v državi.« Hrvati bodo dobili svojo akademijo že zaradi izjemnega političnega položaja in zaradi močne sloge, s katero branijo v Beogradu svoje interese. Toda tudi Slovenci moramo izvojevati lastni glasbeni zavod! Zakaj bi moral slovenski študent hoditi iskat pouka drugam, kjer mu ga ne morejo nuditi tako specifičnega kakor doma? Glasbena umetnost je tako svojevrstna narodova last, izraz njegovih najglobljih posebnosti in lastnosti! Nihče ne more na tujem dojemati tistega, kar mu lahko svojstvenega nudi domovina. Kajpak je lahko vsakdo vesel, če si gre v tujino tehniko opilit, obzorje si razširit in slog ugledit. Toda domovina mu mora prej dati toliko znanja in podlage, da postane nosilec naše kulture, da jo zagovarja in ji služi. Naj ne bo nikomur v spodtiko, če izpovem tu svoje mnenje, da smo Slovenci toliko različni od južnejših Slovanov, da moramo zaradi svoje posebne glasbene kulture zahtevati tudi svoje glasbene šole, če se nočemo izgubiti v neki mlačni mešanici srbsko-hrvatsko-slovenskega konglomerata. Naše načelo naj bo spoštovanje do ustvarjanja južnih sosedov v državi, a oni naj nam puste naše posebnosti.

Ne glede na to bi centralizacija glasbenih šol zahtevala od našega itak siromašnega naroda zopet le denarne žrtve. Bogati Beograjčani si smejo privoščiti šole doma, Slovenci, izmzgani od gospodarskih neprilik v vseh stanovih, pa naj trošijo denar za študente v Beogradu ali v Zagrebu!

Uganka nam ostane, zakaj Glasbena Matica ni dala tega vprašanja v javnost. Zakaj se o tem ni razpravljalo v dnevnem časopisju? Zakaj je Glasbena Matica dopustila, da je morala priti privatna pobuda, da se je to vprašanje sprožilo med zainteresiranimi krogi? Zakaj ni Glasbena Matica začela sama močnega javnega gibanja za dosego slovenske glasbene akademije, mu stopila na čelo in ga vodila?

Popolna glasbena akademija naj nam ohrani vse oddelke že obstoječe šole, visoki šoli naj da značaj in pravico univerz, uredi naj personalna vprašanja z nastavitvijo zadostnega števila rednih in izrednih profesorjev, docentov in srednješolskih profesorjev, popravi naj krivice, ki so se godile večini učiteljskega osebja na zavodu, uredi naj vsa materialna

vprašanja, zlasti vprašanje primernih instrumentov za pouk, in končno bo treba misliti tudi na zgradbo lastnega poslopja. Beograd nam mora dati tudi to! Slovenija se svoje vloge kot davke plačujoča dežela vse premalo zaveda!

In če akademije ne dobimo? Potem preti državnemu konservatoriju propad. Ne verjamem, da bo mogel narod še dalj časa vzdržati žrtve, ki jih zahteva od njega glasbeni pouk v teh okoliščinah kakor sedaj. Dotok učencev bo usahnil. Pouk postane popolnoma nesocialen, ker ga zmorejo plačevati samo premožni sloji, ki jih niti ni dosti, niti se ne rode iz njih posebni talenti. (Plenus venter . . .) Izbira gojencev postane tako prepičla in preenostranska, navezana le na ene in iste stanove.

Za zaključek naj še povem, da bi Slovenci taka kulturna vprašanja lažje reševali z enotnim nastopom kakor pa z neslogo. To prekletstvo nad nami, ki grize nas vse, ki ga vidimo, nas lahko pogubi ne samo kulturno, temveč tudi politično. Kriv pa je temu vsak, ki je ali zaradi samoljubja ali zaradi nediscipliniranosti sejal med svoj krog razdor. Žal se mora za to pokoriti ves narod, vsak posameznik, dober ali slab.

BRATA ŠUBICA

(Ob njuni spominski razstavi.)

K. DOBIDA

Pred Janezom in Jurijem Šubicem v slovenski upodabljaljoči umetnosti minulega stoletja ni bilo prav za prav nobenega res velikega mojstra, ki bi se bil mogel uveljaviti tudi zunaj naših mejâ. Posamezniki so se razvili v iskane portretiste ali spretne pokrajinarje, toda njihov sloves ni segel daleč izven slovenskih dežel. Šubica sta bila prva, ki sta dosegla priznanje doma, hkrati pa se uveljavila kot enakovredna sodobnikom tudi v tujini. Zato ni čudno, da veljata brata Šubica za začetnika novega, zavestno slovenskega slikarstva, ki je prekoračilo ozke domače meje in se začelo bogateje in živahneje razvijati prav za prav šele od njunega nastopa naprej.

Izšla sta, potomca podeželske podobarske in slikarske rodovine svobodnih kmetov iz Poljan, oba iz Wolfove delavnice. Ta njun učitelj, ki se je sam imel za poslednjega dediča velikih naših baročnih slikarjev, jima je skušal vliti vsaj spoštovanje pred to dediščino, če je že njima žive ni mogel popolnoma zapustiti. In res — oba brata sta se vselej s ponosom in navdušenostjo spominjala svojega prvega vzornika, kjer sta dobila temeljne napotke v deželo umetnosti. Wolf, skoro izključno cerkven slikar, ki je bil prav za prav zakasnel nazareneec, je skušal ohraniti živo izročilo baročnega slikarstva in ga prilagoditi dobi, v kateri je delal. Kot freskant je res dosegel znatno višino in dostojno nadaljeval izročilo starih, bil pa ni ne iskalec novih potov, ne velika stvariteljska osebnost. Vendar v tistih letih razen Wolfa v Sloveniji ni bilo nobenega resničnega mojstra, zunaj je pa v nemški soseščini vladala romantika, ki je zaman

klicala nazaj v življenje renesanso in barok. Zgodovinsko slikarstvo, v katerem se je romantični realizem razbohotil do največjega sijaja, je na Nemškem rodilo Pilotyja in njegove učence Makarta, Brožika, Munkaczyja. Poleg teh so delovali še Feuerbach, Marées in Böcklin, na Francoskem so pa že začeli nastopati Manet, Monet, Renoir in tovariši.

V ta umetniški svet sta prišla Šubica, Janez (1850—1889) v Benetkah, Rimu in kasneje na Dunaju, Jurij (1855—1890) na Dunaju in v Parizu. Oba sta se iz prvotnih plahih baročnih posnemalcev razvila preko romantičnega realizma in si skušala ustvariti osebni slog. Jurij je došel že blizu impresionizma. Treba je pa, če hočemo pravilno vrednotiti njuno ustvarjanje, skrbno razločevati v njunem delu cerkveno in posvetno plat. Prvo sta, kakor je pokazala razstava, ki je bila novembra in decembra 1937 v Ljubljani, gojila ne iz notranje potrebe, temveč zaradi trde, vsakdanje nujnosti. Tudi sicer so bila trezna naročila, ki so izpolnila pretežen del njunega dela. Zato je ostalo tako nenavadno malo slik, katerim bi se bilo poznalo, da so bile izvršene iz notranje potrebe umetnikov.

V cerkvenih delih, zlasti prve dobe, skoro ni razlike med bratoma. Vsa so precej neosebna, ker so eklektično zasnovana, brez posebne želje po izvornosti ali osebni izrazitosti. V bistvu so ta dela moderniziran barok, prirejen za okus tedanje dobe, ki je zahtevala idealizirano »lepoto«, točno določeno in preizkušeno barvno lestvico in nekam klasicistično umirjen slog. Prave religioznosti pa v teh delih ni, zlasti ne v Jurijevih (primerjaj na pr. sv. Jurija iz Šenčurja). Pa tudi zgolj umetniško tako dognano in res odlično delo kot je postavim Janezov zgodnji, a zato nič manj pomembni sv. Martin iz Smartna pod Šmarno goro, je v resnici čisto posvetna slika, ki bi prav tako kot v altar — ali še bolje spadala v muzej. To so naročniki večkrat nezavedno popolnoma pravilno občutili in odtod izvira tudi nenaklonjenost, ob katero so nekatera teh cerkvenih del zadela ob ustvaritvi. Toda to ni nič čudnega, saj recimo Tizianove, Rubenove ali Van Dykove religiozne kompozicije niso prav nič bolj versko občutene, temveč so bili le naročniki in občinstvo širokogrudnejši in pravi umetnosti zaradi nje same dostopnejši. — Vendar je tudi tod značaj obeh bratov v barvni obdelavi verno ohranjen in so Janezova dela barvno nekam trpkejša in strožja, zlasti pa v njih prevladujejo risarske prvine, Jurijeva paleta je pa sočnejša, njegov izraz milejši, tudi je več čustvenosti v njegovih svobodnejših kompozicijah.

Če primerjamo s temi številčno in tudi po obsegu prevladujočimi deli, ki sta jih prevzemala prisiljena zaradi neprestane borbe za življenjski obstanek, njuno posvetno ustvarjanje, opazimo veliko razliko. Tam se že iz početka pojavljajo poskusi svojstvenega izražanja, kolikor tega niso ovirale zahteve mnogokrat hudo malenkostnih naročnikov. Zato je tudi v tem čudovita različnost med osnutki in načrti, ki sta jih delala zase in nameravala kedaj pozneje za lastno potrebo izvršiti, in recimo portreti. Saj so zlasti Jurijevi po svoji barvni svežosti in svojskem podajanju res odlična dela, ki tudi danes še niso zgubila nekdanjega čara, vendar se vidi, kako je bil slikar omejen in vezan. Janezovi portreti so treznejši, manj osebno pojmovani. Izjeme so lastni portretni poskusi. Če primerjamo

sveže in življenjsko neposredne pokrajinske in druge studije z njimi, kakšna razlika! Najboljše stvari obeh bratov so tiste majhne, neznatne oljne skice, naglo vržene na platno, sveže, a tako bogate, kakor kipeče od preobilnega bogastva. Redke večje kompozicije (na pr. Jurijeve »Sama«, »Pred lovom«) se prav tako kar vidno ločijo od navadnih naročil, tako osebne in globoko doživljene so, koloristično že kažejo v novo dobo slikarskega izražanja. Seveda — neposredno doživetih pleinairskih krajskih impresij še ne dosežejo. Jurijevi že tako osebno sveži vtiski iz Normandije spadajo med najboljše, kar je ustvaril.

Ker je bilo tudi naročeno delo pri nas doma vselej kar sramotno plačano, sta morala ostati brata Šubica v tujini in prevzemati tam naročila iz drugih, celo tretjih rok, samó da se je za silo živelo. Šele kasneje sta dobila večja javna dela, zlasti dekorativne stenske kompozicije. Do dela zase pa skoro nista prišla, zato je bera tako skromna. Ker so pa tudi mnoge oljne slike ostale v tujini, je le malo necerkvenih del ohranjenih doma.

Čeprav sta živela skoro do svoje prerane smrti izven Slovenije, sta bila ves čas tesno povezana z domovino, bolj kot katerikoli umetnik njune dobe, ki je živel na domačih tleh. Vse naše duhovno življenje je oplajalo tudi njiju, njuno delo pa je spet dajalo sokov dómu. Treba se je pa vprašati, kaj sta Šubica v življenju prav za prav pomenila za našo umetnost in kaj pomenita danes, kakšen je njihov vpliv na sodobnike in potomce. Prav zaradi njune trajne odsotnosti iz domovine nista v bistvu za razvoj našega slikarstva neposredno nič pripomogla. Res je sicer, da se je z njima nadaljevala veriga, ki vodi naše slikarstvo od baroka do naših dni, vendar neposrednega stika z vrstniki doma in nasledniki nista imela. Navzlic svoji nenavadni darovitosti, ki je omogočila, da sta tako mlada dosegla tolikanj uspehov v tujem, nevoščljivem svetu, ki ju je spoznal za enaka svojim možem iz prvih vrst, navzlic nenavadni plodovitosti, ki je njuno ime ponesla med najširše plasti, je ostal njun pojav notranje skoro brez odmeva v slovenskem slikarstvu. Šele ta razstava, ki je bila po Groharjevi res prva in vzorno pripravljena umetnostna prireditev, je pokazala vse njuno bogastvo, odkrila mnogoštevilna že skoro pozabljena in malo znana dela, odgrnila pa tudi zakladnico osnutkov in zasnov, ki so pokazali, kako resno in skrbno sta pojmovala svoj umetniški poklic. Šele po ti razstavi je mogoče pravično ceniti njuno osebno pomembnost, vpliv na naše slikarstvo bodo pa mogli ugotoviti šele prihodnji iz daljše, manj neposredne razdalje.

Končala sta Šubica še mlada, preden sta mogla doseči vrhunec, Janez, ki je bil sploh konservativnejši, se je šele oblikoval v neodvisnega tvorca, Jurij, ki je bil od obeh nemirnejši in naprej stremeči duh, se je že skoro dotaknil novega slikarskega izraza in malone našel pot do impresionizma, ki je obetal osvoboditi okostenelo slikarstvo atelijskih in akademskih vezi. Kakor popotnika in vodnika v deželo nove umetnosti sta prezgodaj omahnila, prav na pragu našega umetniškega preporoda. V deželo, kamor sta hotela povesti slovensko slikarstvo, pa nista vstopila; komaj da sta jo videla od daleč.

Usoda sinov malega naroda se je tudi pri obeh Šubicah pokazala

kot neizprosna moč, ki ovira prost razvoj še tako nadarjenih genijev. Če bi ne bilo vsega tega boja z vsakdanjostjo, vseh teh poniževanj, ki so jima grenila življenje do konca, če ne bi bilo vseh zaprek, ki so ju ovirale pri studiju, koliko laže in koliko hitreje bi se bil izvršil vzpon obeh umetnikov. Tako je pa v bistvu njuno delo navzlic vsi veličini le silen, v svoji tragičnosti še posebno mogočen fragment, ki daje slutiti, kakšne nenavadne sposobnosti so bile v obeh, pa so v veliki meri ostale neizrabljene. Borba za vsakdanji kruh je zamorila v obeh neštete visoko leteče načrte in zasnove. Tako imamo od obeh le posamezna redka dovršena dela, največja so pa ostala zunaj in tujina se diči z deli njihovih rok...

Razstava Janeza in Jurija Šubice je dosegla svoj namen. Ko bomo s podobnimi, enako vestno in skrbno zbranimi pregledi dela in pomena posameznih umetnikov podrobno osvetlili in si ogledali še druge strani naše umetniške zgodovine, bomo mogli šele odgovoriti na tisto vprašanje, ki nas zdaj tako hudo vznemirja, pa mu ne vemo pravega odgovora. Na vprašanje namreč: Kaj je v naši upodabljaški umetnosti slovenskega? Za enkrat ga sicer čutimo, ne moremo pa razumsko orisati tega netehtljivega bistva. Da je bilo v razstavljenem življenjskem delu bratov Šubicev navzlic vsi tuji učenosti in umetelnosti toliko zares slovenskega duha, to je pokazala prav ta razstava z vso jasnostjo in prepričevalnostjo.

PARADOKS „KULTURNEGA“ „SODELOVANJA“

IVO BRNČIČ

Avanti, avanti, o messaggere armate
Di fede e di valore!

Puguate voi contro ogni iniqua possa,
Contro tutti i tiranni!

(Giosue Carducci, »A Certi Censori«)

Kulturno ustvarjanje je vselej nekaj spontanega. Res je sicer pogoj slesherne uspešne kulturne delavnosti bolj ali manj popolna organizacija. Tudi je kulturno ustvarjanje zmerom deležno neke premišljene, načrtno nege — kakor so njegovi rezultati izraz bolj ali manj izoblikovane zavesti in miselnih tendenc ter so tako tudi predmet razumskega raziskovanja; še več: prav nanje se sklicujejo ljudje že od vekomaj ne samo v sporih o idejnih in načelnih vprašanjih, ampak jih uporabljajo (in zlorabljajo) kot odločilen argument celó v bojih okoli povsem neposrednih, konkretnih življenjskih reči, med katerimi tudi politika ni izključena. Res, kulturno ustvarjanje določajo v bistvu isti osnovni zakoni, iste determinante, ki omogočajo in usmerjajo vse človeško dejanje in nehanje. Ali v vsej urejeni hierarhiji človeških poslov, v vsej neločljivi medsebojni povezanosti neštevilnih panog človeškega udejstvovanja veljajo za kulturno ustvarjanje že od vsega začetka tudi neki avtonomni življenjski pogoji, neki posebni zakoni, neke izvirne pravice, ki so hkrati tudi posebne dolžnosti in ki bi jih bilo mogoče zajeti s skupnim pojmom: s v o b o d a. Kulturno udejstvovanje rase iz človeške težnje po osamosvojitvi, po samoodločbi, po svobodi, je izraz nenehnega, neugonobljivi-

vega stremljenja človeškega rodu, slediti vsem razvojnim nujnostim, ki mu zagotavljajo čedalje večjo svobodo na zemlji — kakor je na drugi strani hkrati izraz večnega upora zoper sleherno prisilnost, ki ima namen, zadržati ga na veke na eni in isti razvojni stopnji ali ga celó pahiniti navzdol po strmini, ki jo je bil nekoč že premagal. Rojstvo slednje resnične kulturne vrednote je neskončno subtilen pojav. Ta žlahtni, delikatni, pa vendar tako trdoživi sad rase tudi v puščavi, a uspeva izključno le v takem ozračju, v kakršnem mu je dana možnost, izpolnjevati njegovo osnovno življenjsko nalogo, to je: osvobajati človeka. To dejstvo potrjuje bridka izkušnja poslednjih let na naravnost brutalen način. Kakor ima kultura v mejah splošnih življenjskih zakonitosti še svojo posebno, lastno biologijo, tako ima tudi svojo posebno heliotropijo, tako stremi in se dejansko usmerja samo tja, kjer ji je dana priložnost spontanega izživetja. Ne, seme vendar ne rase iz kamna; iz takih tal ne rase niti tako čudežno seme, kakor sta kultura in kulturno bratstvo ljudi in narodov. Kulturnih simpatij ni mogoče ne zaukazati ne naročiti; prisilne simpatije so lahko kvečjemu ponaredbe čustev in kulturnih stremljenj.

Po vsem tem smo si ta trenutek bržkone že precej na jasnem, da je edini dejanski rezultat italijansko-jugoslovanske kulturne konvencije doslej ta, da si ni ne ena ne druga stran pridobila nobenih koristi v smislu upov in načrtov, ki so izprožili to prizadevanje. V najboljšem primeru nam je torej ostala tolažba, da smo navsezadnje vendar obogateli za poučno izkušnjo, ki bi nas v prihodnje morda utegnila obvarovati podobnih presenečenj. Različni hrvaški in srbski listi, med njimi »Hrvatski dnevnik«, »Nova riječ«, »Obzor«, »Javnost« in »Istra«, so to svojevrstno kulturno »zblíževanje« že v povsem zgodnji meri ocenili. Tako sprašuje »Istra« (12. nov. 1937), na katere »določene nacionalne pravice« misli gospod Giuseppe Gerini, urednik reške revije »Termini«, ki govori v njenem italijansko-hrvatskem zvezku o »generozni popustljivosti Italije« in o naših manjšinah v Italiji, dalje »katere so konkretno tiste „neoporečne koristi“, ki jih uživajo Hrvati in Slovenci v Italiji, in tretjič, »kateri praški časopis je pisal o „hvaležnosti in zvestobi slovenske manjšine do italijanske države in njenega Voditelja?“« (kar je vse trdil g. Gerini v omenjeni številki svoje revije.) »Istra« pristavlja: »Ponavljamo: niti z besedico ne napadamo, ampak prosimo samo za odgovor na ta tri vprašanja.« — V »Novi riječi« je pisal dr. P. Markovac (1937, št. 55.) o zagrebškem gostovanju namišljenih članov milanske Scale (»Pouke iz jednog fijaska«). V istem listu (l. 1938, št. 63) je dr. Markovac ocenil tudi enega izmed hrvaških prispevkov italijansko-hrvatskega zvezka »Terminov«, članek o hrvaški glasbi, ki ga je napisal L. Šafranek-Kavić; dr. Markovac označuje to delo kot diletantsko in celó svojemu informativnemu namenu nedoraslo; značilno je, poudarja hrvaški kritik, avtorjevo napihovanje relativno malopomembnih italijanskih vplivov na hrvaško glasbo in popolno zamlčevanje vplivov ruske in češke glasbe in hrvaške folklore. Nepodpisani poročevalec pa je v dveh zaporednih številkah (56., 57.) ocenil italijansko-hrvaški zvezek »Terminov« v celoti, dognal, da je bilo to podjetje skrajno površno pripravljeno ter v italijanskih prevodih hrvaških tekstov naštel cele 4 stolpce grobih smiselnih napak, in še trdi, da je ta strašni seznam rezultat prvega površnega pregleda. Vrhu tega bolehalo vsi prevodi — bodisi hrvaški bodisi italijanski — na poraznem pomanjkanju umetniške ambicije in kvalitete.

A kogar niso mogli preveriti ti abstraktni razlogi, je moral spregledati ob fiasku zagrebškega gostovanja ponarejenih veličin milanske Scale, ob fiasku, ki se je razrasel do pravega javnega škandala ter je bil tako v gmot-

nem kakor v umetniškem in moralnem oziru dovolj nazoren in nedvoumen praktičen opomin. Nam Slovencem se je podobna preizkušnja šele obetala. Zdaj, ko je izdaja italijansko-srbske in italijansko-slovenske številke reške revije »Termini« odgodena na nedoločen čas, zdaj bi problem za Slovence ne bil več tako hudo aktualen. Najnovejše novice pa pričajo, da vsa akcija vendarle ni zaspala; da bi torej kdaj pozneje ne stali osupli pred izvršenimi dejstvi, še bolj pa zavoljo nekaterih čisto načelnih ugotovitev gotovo ne bo odveč pričujoča slovenska glosa k tej mučni zadevi.

Omenjeni zastoj italijansko-jugoslovanskega kulturnega zблиževanja, kakor ga je načrtno začela izvajati reška revija »Termini«¹, je v nekem oziru simptomatičen. Znabiti si ga je namreč mogoče tolmačiti z domnevo, da so zaradi splošnega odpora, ki ga je v hrvaških kulturnih krogih (z izjemo katoliškega kroga okoli »Hrvatske straže«) vzbudilo uresničevanje t a k o pojmovanega kulturnega sodelovanja, onstran meje vendarle sprevideli, da so metode te vrste le v malce prebrutalnem in preočitnem nasprotju z določenimi navadami, normami in občevelnimi pravili, ki urejajo razmerja med ljudmi in narodi v imenu tiste kulture, ki je bila baje vzvišeni namen teh izjalovljenih poskusov — skratka, da z nekulturnimi sredstvi ni mogoče služiti kulturnim interesom, celo tedaj ne, če jih samo simuliraš.² Kajti dogodki so postavili na laž besede, ki jih je v »Terminih« po hrvaški prislovcici »što se babi htilo, to se babi snilo« zapisal gospod Giuseppe Gerini, ki meni nič tebi nič ugotavlja, »da se zbiva jedan preokret pozicija: jugoslovenski intelektualci, koji su ranije gledali prema Pragu i Parizu, teže da se odvoje, da bi prihvatili put Rima.«

Iz obeh primerov — zagrebškega gostovanja ponarejenih prvakov milanske Scale in italijansko-hrvaške številke »Terminov« — se nudita dva sklepa, iz katerih izhaja eno sámo vprašanje, ki ni nič več in nič manj kakor vprašanje o upravičenosti tega in takšnega »kulturnega sodelovanja«. Nastop italijanskih pevcev v zagrebški operi priča, da nas imajo naši mejaši še zmerom za nekakšno manjvredno človeško pasmo, za nekakšne »barbare«, za katere mora biti razodetje očitno tudi tretja in četrta garnitura milanske Scale. Spričo tega dejstva je dokaj razumljiva mična značilnost, da so gostje voditeljem zagrebške opere utajili dejstvo, da niso pričakovaši prvaki italijanske pevske kulture. Na ta način so jih kajpada kratko in malo povlekli za nos, kar se vsekakor zelo malo sklada s kulturnim bon-tonom in — če natanko presodimo — sploh z nobenim bon-tonom ne. Ali tudi če odštejemo to podrobnost, ne izgubi veljave velevažno vprašanje, kako je možno in ali je prav za prav sploh možno »kulturno« »sodelovanje« med dvema partnerjema, med katerima prvi odreka drugemu kulturno kvaliteto?

Drugič: kakor so v zagrebško opero namesto prvakov italijanske pevske kulture vtihotapili nekakšne njihove namestnike, ki v resnici niti to niso

¹ Omenjeni hrvaško-italijanski zvezek te revije je prejelo tudi uredništvo »Ljubljanskega zvona«.

² Zanimiva so poročila italijanskih listov o uspehu te hrvaško-italijanske številke »Terminov«. Da pišejo o tem zvezku v samih superlativih, to dejstvo je samo po sebi umevno. Značilnejša pa postane stvar spričo trditve, da so »Termini« naleteli na ugoden sprejem tudi pri nas, a nadvse značilno je ravnanje nekega reškega dnevnika, ki navaja hrvaške liste, ki so pisali o tej številki »Terminov«, pa docela zamolči, da so bile te kritike v navedenih časopisih (z edino izjemo »Hrvatske straže«, t. j. v »Hrvatskem dnevniku« in »Obzoru« — vseskozi negativne in odklonilne.

bili, tako je skušala revija »Termini« — kar so podrobno že dokazali zgoraj omenjeni listi — pod krinko medsebojnega kulturnega spoznavanja vtihotapiti k nam neko docela politično ideologijo. Na tem mestu namenoma nočemo razpravljati o tezi, da je odnos te ideologije do resničnih kulturnih vrednot sila kočljiv in v najmilejšem primeru vsaj na moč zamotan. Toda že golo dejstvo, da pri nas niso redki ljudje, ki menijo, da je prizadeta ideologija akulturna in kar antikulturna — že to dejstvo bi moralo ne glede na pravilnost ali nepravilnost takega mnenja narekovati izdajateljem »Terminov« celó v interesu njihovih lastnih stremljenj prav posebno obzirnost in opreznost. Kajti kljub vsemu respektu, s katerim po vsem videzu sprejemamo ponudeno prijateljsko roko (in kdo je še kdaj s ponižnejšo hvaležnostjo in s pristrčnejšo udanostjo sprejemal take ponudbe kakor mi?), kljub naši priznani ukaželjnosti bi bilo vendarle treba preudariti, ali bi iz povsem pedagoških razlogov morebiti ne bilo prikladneje, začeti šolanje za spoznanje previdneje in z malce manj drastično učno snovjo, kakor so na pr. besede znane politične osebnosti, ki jih »Termini« navajajo v hrvaškem prevodu: »Priznajem fašističku inteligencijo, pa sam stoga bio naklon osnivanju časopisa i intelektualnih borbenih novina, ali želim, da ovi izoštre svoj um, da bi s fašističkog gledišta nepoškodno kritizirali socializam, liberalizam i demokraciju. Ako naprotiv ovi moraju iskoristiti progutanu univerzitetSKU kulturu, kod čega ih savjetujem da je što brže asimiliraju i još brže probave, ako ovi samo dosadjuju i hiperkritiziraju sve, što se daje kritizirati u ovako složenom pokretu, kao što je fašistički, onda vam ja otvoreno kažem, da više volim aktivnog četnika, nego čuvenog mislioca.« — Osnovno pedagoško načelo je prastara izkušnja, da učenec ne sme opaziti didaktične tendence, ki se skriva v učnem gradivu in ki mu je vzgojitelj ne sme siloma vtupati v glavo. Tako pa nas je ta napačna metoda že takoj skrajja ogoljufala za didaktični uspeh tega šolanja. Brez lastne krivde smo morali dognati, da gre prav za prav za neko propagando, in ta nasilna propagandistična nestrpnost nas tako vnovič postavlja pred vprašanje, kako si je sploh mogoče predstavljati k kulturno sodelovanje, če je eni izmed soudeleženi strani kulturna vsebina akcije edinole pretveza za uveljavljanje čisto drugačnih namenov...

Zelo verjeten bi bil odgovor, da je omenjena ideologija pač tipična in neločljiva sestavina sodobne italijanske kulture in da je potemtakem nemogoče predstaviti nekomu to kulturo, hkrati pa zamašiti usta ideologiji. Ali kako, da ta izgovor ni obveljal tudi za Hrvate? Kako je mogoče, da si ena stran prilašča neomejeno pravico do izražanja načel, o katerih trdi, da so njeno bistvo, drugi strani pa je ekvivalentna pravica prikrajšana? Če so misli iz političnih govorov znane politične osebnosti tako nepogrešljiv del sodobne italijanske kulture, da so jim »Termini« morali žrtvovati celih pet uvodnih strani, če je taka tudi s skoraj izključno političnimi članki »Mussolinijev stil i problem veličine« (iz dela »Mussolini fondatore dell'Impero«), »Italija i Jugoslavija«, »K narodu« (»Verso il popolo«), s slikami črnosrajčnikov, fašističnih propagandnih letakov, na afriško fronto odhajajočih bataljonov in slednjič s pesmijo »Mladi fašisti pjevaju« — bi si človek po čisto preprosti logiki predstavljal, da bi ne smeli in ne mogli na drugi strani izostati tako tipični reprezentanti sodobnega hrvaškega kulturnega življenja kakor so na pr. Radić, kmečki pisatelj Miškina, Šimunović, Vilović, Cesarec ali Krleža, ki so jih »Termini« brez vsakega pojasnila postavili pod kap. Dvomljivo je kajpak, kako bi se v »Terminih« počutil kakšen Krleža in ali bi sploh mogel s svojim sodelovanjem potrjevati svojevrstno kulturno koncepcijo, ki se izraža na pr. v zgoraj navedenem citatu (kakor je zanimivo

vprašanje, kako je zabredel v to revijo Hegedušić — hoté in vedé ali nemara celó nehoté in nevedé?). A če je bil potemtakem vodilnim hrvaškim kulturnim delavcem vstop v antologijo sodobnega hrvaškega kulturnega ustvarjanja, ki jo je hotel podati ta hrvaško-italijanski zvezek »Terminov«, iz takih ali drugačnih razlogov sploh nemogoč — potem stojimo že tretjič pred uganko, kako neki naj govorimo o kulturnem »sodelovanju«, čigar pogoj je cenzura hrvaškega kulturnega ustvarjanja in ki a priori izključuje soudeležbo najvidnejših kulturnih kvalitet na hrvaški strani?

Vse to so navsezadnje precej samoumevne reči in v hrvaškem tisku je bilo že poudarjeno, da je popolna reciprociteta pravic prvi pogoj vsakega resničnega in iskrenega kulturnega zблиžanja in sodelovanja. Tako je na pr. pisal v »Hrvatskem dnevniku« Stanislav Šimić: »Kako je moguće, da dvobroj jednog časopisa bude posebno posvećen hrvatskoj književnosti, pa da se u njemu nadalje ističe i slavi politika — talijanski fašizam, a da se, kada se radi o pretavljanju hrvatskog kulturnog duha, nigdje ni jednom riječju ne spominje politika — hrvatski demokratizam?« — Ali na tem mestu gre še za nekaj drugega; za ugotovitev namreč, da je takšno »kulturno sodelovanje« dejansko samó zakrito nasilje, ki ga je eden izmed obeh partnerjev izvršil nad drugim. In še je treba poudariti, da vse to nikakor ni posledica kake nerodnosti, malomarnosti, nezadostne pripravljenosti ali kake podobne odpustljive napake; ne, to je docela nujna in neogibna konsekvence, to je edini način in edina metoda, ki je je zmožen eden izmed obeh soudeležencev te naročene »kulturne« manifestacije. Vprašanje, ali je pod takimi pogoji možno kulturno sodelovanje, ali je bilo to, kar smo doživeli, »kulturno«, in ali je bilo »sodelovanje« — to vprašanje se tako pojavlja že četrtič.

Dosedanje izkušnje s tem »kulturnim sodelovanjem«, »zблиžanjem«, »spoznavanjem« (in kar smo še slišali podobnih izrazov) so jasno izpričale, da nas imajo novi kulturni sobratje na skrivaj zgolj za odjemalce, se pravi, za svoje interesno območje, kamor naj bi poleg drugih blagrov izvažali tudi svoje »duhovne« in »kulturne« proizvode ter nam jih, če bi ne šlo zlepa, po preizkušeni in tradicionalni imperialistični praksi tudi na drugačen način prodali. To dejstvo pa že ni več samó kulturne narave. Treba je pripomniti — ne, treba je neutrudno, s kar moči krepkim poudarkom vedno znova in znova naglašati, kako naivno bi bilo pričakovati, da je stvar opravljena že s tem »duhovnim« eksportom. Vsa ta prijateljska postrežljivost ni nič drugega, kakor priprava za vse drugačno, vse konkretnije »sodelovanje« in »zблиžanje«. V tem kotu Evrope zaenkrat še veljajo evropske manire in šeje in zato nas zasedaj še prihajajo civilizirani ter nas prepričevati o potrebnosti tega civiliziranja z bolj ali manj »kulturnimi« argumenti; ali osnovna strateška doktrina ni tako platonična. Kaj pa, če je takšno govorjenje zlohotno in pesimistično pretiravanje? In vendar ni: saj tega ne skriva niti sama revija »Termini«! Med odlomki iz političnih izpovedi znane politične osebnosti sta tam na strani 194 natisnjena izvlečka iz dveh govorov, nastalih ob pričetku in ob koncu afriške vojne. Ne bila bi le brezmejna kratkovidnost, bila bi samomorilska slepota, spregledati okoliščino, da prinaša ta revija take izjave ravno v prvi izmed svojih dvojezičnih italijansko-jugoslovanskih števil. Izredno značilna je naravnost žaljiva lahkomišelnost izdajateljev, ki niso niti pomislili, da bi kakšen »jugoslovanski intelektualec« (ki zapušča Prago in Pariz ter koraka proti Rimu) utegnil le z majčkeno korekturo zemljepisnih imen sprejeti omenjena govora v smislu, ki bi niti malo ne ustrezal namenu te številke, namreč kulturnemu zблиžanju; to čudno brezobzirnost, to čudovito pomanjkanje takta si je mogoče razlagati izključno

le z dejstvom, da se skriva za tem ravnanjem nekaj, kar meji že skoraj na občutek lastninske pravice. V tem patetičnem, nam tako tujem, gladkem mediteranskem verbalizmu se skrivajo kakor mrzla rezila bajonetov stvarne konsekvence, na katere moremo tostran meje misliti le s krvavo skrbjo.

Pri nas smo imeli in še imamo nekaj kilavih, epigonskih fašističnih poskusov. Toda to so bila skorajda brez izjeme zgolj politična gibanja brez izoblikovane kulturne koncepcije ali pa enodnevnne, po večini literarne kulturne koncepcije, za katerimi ni bilo političnih gibanj. Taka ali vsaj sorodna je bila pri Srbih svoj čas Dučićeva ideologija o srbsko-pravoslavnem mesijanizmu, taki so bili nazori, ki jih je razkladal ex-umetnik in antipacifist Crnjanski v svojih »Idejah« otožnega spomina; med Hrvati orje to ledino don Filip Lukas, predsednik »Matice hrvatske«. Med Slovenci ima kulturna fašizacija še manj uspehov. Bilanca kulturne zmogljivosti naših fašizmov je nadvse klavrna in kaže porazno nemoč, ustvariti si neko »kulturno« nadstavbo, pa naj bi bila po svojih miselnih in znanstvenih argumentih še tako šušmarska, najti nek zaključen idejni in »moralni« kompleks, ki naj bi dajal gibanju vsaj videz neke višje nadpolitične upravičenosti. V skladu z našo stoletno tradicijo so si hodili tudi naši fašizmi še to bedno potvorbo kulturne koncepcije izposojat na tuje in to netalentirano paberkovanje je kajpak moralo roditi ničeve rezultate. Dejstvo je, da svoje lastne, domače, izvirne fašistične kulturne filozofije še nimamo. Kultura, s katero so nam tako radodarno postregli »Termini«, ni kakršnasibodi kultura, to je povsem opredeljena, disciplinirana kultura. Pri nas ta kultura ni našla enakovredne, to je: dograjene zgradbe istega stila. Tako se je nenavadno hitro pokazalo, da se kultura »Terminov« bistveno razlikuje od kulture, kakor jo po večini še zmeraj pojmuje pri nas. Ta razloček ni samó teoretičen, načelen, ideološki, ta razloček je tudi dejanski, se kaže v vsej metodologiji, v vseh navadah in načinih, ki jih ti dve kulturi uporabljata, jih dovolujeta ali zavračata in v katerih se izražata. Dve kulturi? Da, upravičeni smo govoriti o dveh kulturah. Zakaj kultura, ki nam jo nudijo uslužni »Termini«, ima svoje posebne, specifične metode; ugotovili smo, da spadajo mednje tudi nasilje, zvižaja in podobni pripomočki, ki se zdijo vsega upoštevanja vredni množici ljudi po vsem svetu in tudi pri nas načelno in dejansko nezdržljivi s pojmom kulture. Morebiti sicer teh stvari ni mogoče dokazati s popolno gotovostjo; ali dejstvo je, da si obe kulturni koncepciji prisvajata izključno pravico do dostojanstva edine legitimne kulture ter druga drugi to pravico prav tako dosledno zanikujeta; dilema je torej tako drastična in brezupna, da ne dopušča kompromisne rzsodbe in mora priversti do tragičnega sklepa, da ena izmed obeh kultur pač ne more biti prava kultura. Katera? Odgovoriti na to vprašanje bi bilo nemara malce tvegano; ne sicer zategadelj, ker bi bila odločitev sama dvomljiva, temveč zavoljo veliko otipljivejših nevarnosti. Sicer pa v tem trenutku tudi ni nujne potrebe, da bi si belili glave nad tem problemom. Zakaj če smo dognali, da si ena med obema kulturnima koncepcijama po krivici lasti častni naslov edine resnične kulture — obstanemo še petič in poslednjič pred osnovnim, najvažnejšim vprašanjem: ali je možno in kako je možno »kulturno« sodelovanje, če ena izmed prizadetih kultur sploh ni — kultura.

V celoti je stvar taka, da predstavlja že ta prvi, italijansko-hrvaški zvezek »Terminov«, ki nas Slovencev neposredno niti ne zadeva, vendarle tudi za nas nekaj, kar je s poskusom kulturnega zblizanja popolnoma nezdržljivo — namreč težko žalitev. Takšno »kulturno« »sodelovanje« moremo Slovenci že vnaprej edinole odkloniti.

KNJIŽNI TRG IN POMIŠLJAJI

Ivan Matičič: *Živi izviri*. Samozaložba. Ljubljana 1937. Vse večje Matičičevo delo, kolikor ga je pred nami (Na krvavih poljanah, V robstvu, Na mrtvi straži, Živi izviri...), opozarja nase s sodobno problematiko, ki pa je dostikrat prenešana v odmišljeni svet alegorije in simbola in prehaja po svoji formalni strani skoro vedno v nabrekel, neresničen patos, ki zamenjuje čustvo ter jemlje perečim vprašanjem njih stvarno vrednost. V tem smislu je romantik, ki ima res (za romantika dosti redelt) čut za sedanjost; je pa že od nekdaj zvest do nerazumljivosti pritiranemu simboliziranju in alegoriziranju, pa ne samo v opisovanju znanih pokrajin, ampak tudi v razvoju dejanja, posameznih situacijah in jeziku. Te lastnosti so v največji meri razvidne iz »Živih izvirov« (najobširnejšega romana l. 1937), ki je zamišljen dokaj monumentalno. V podolžnem prerezu opisuje avtor življenje Pogorjanov (= primorskih Slovencev) v desetem, dvajsetem, tridesetem, dva in tridesetem pokolenju. Vsakega teh pokaže v enem poglavju, samo zadnjemu jih je odmeril devet in tako razodel, da je ta roman končno zopet variacija motivov iz »Robstva«. Ima pa stvarnejši in res pravilen zaključek, da bodo naši ljudje zdržali silo »ligurskih krdelarjev« (prozorna, torej nepotrebna alegorija imena), če bodo gospodarsko trdni in samostojni. Obenem pa avtor z delom dokumentira pravico Pogorjanov do svoje zemlje, ki je bila nekdaj pod vrhovno oblastjo Brjanov (= Slovencev?). Zraven tega pa je ponovni dokument o nasiljih »krdelarjev«. Razni svetopisemski uvodi in naslovi poglavij kažejo na monumentalnost, ki bi bila gotovo večja, če bi imel pisatelj o njej globlji pojem in je ne bi obdelal z njene najbolj zunanje strani, namreč široke alegorične kretnje. Ne morem trditi, da nekatere strani niso napisane zanimivo in napeto, toda prisiljenih in neokusnih prijemov je v delu le preveč. Med te spada predvsem dialog v praslovenščini in dialektih, raba brižinskih spomenikov, dialog omenjenih »krdelarjev« v nekem neraztolmačenem jeziku, Branov govor pred sodniki in končno ves patos vseslovenskih izrazov, osebnih in krajevni imen. Nič ne de, da kaže dialog v praslovenščini na resnično pomanjkanje znanja, važno je, da izraža raba takih sredstev zgrešeno mnenje o naturalističnem jeziku in končno tudi o literaturi, ki jo Matičič močno približuje rebusu in uganki. Matičič ni hotel risati usod posameznih ljudi, ampak izraziti kolektivno življenje dolgih dob; kdor se dvigne nad okolico, je samo glasnik njenih teženj in potemtakem so razumljive in tudi opravičljive postave moških in ženskih oseb, ki so v vseh pokolenjih ustvarjene po enih in istih korenjaških predlogah. Zunanjo vez pa podajajo enaka imena pri desetem kakor pri tri in tridesetem rodu, a teh imen je toliko, da bralec zlepa ne prodre vanje, kakor ga tudi ne prevzame nedoživljeni, nakopičeni in preobloženi slog. Za tako obširno delo (čez 400 strani), ki mu je avtor marsikaj žrtvoval in ga tudi sam založil, je resnična škoda; da ima toliko slabih stvari in so zato »živi izviri« tako mrtvo seme. Tone Šiferer.

Francè Bevč: *Človek proti človeku*. Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani, 1937. Tiskarna sv. Cirila in Metoda v Mariboru. S tretjim zvezkom Bevčevih spisov je dobilo Cerčno na Goriškem svojo epopejo. Sicer je dolga vrsta njegovih del v svoji celoti obširno opevanje cerkljanskih tal, a ta knjiga je posvečena posebej srednjeveškemu gradu, cerkvi in naselju v Cerknem.

K poročilu o prvi izdaji romana pri Goriški Matici (LZ 1930, str. 756) naj ob tej drugi izdaji dodamo nekaj pripomb. Osrednja postava, ob kateri se pripovedne niti razpletajo in znova združijo, je Jerko, junak ali nejunak Črtomirovega kova. Jerkov problem je v Slovencih bolešno živ od prve

krščanske dobe do dandanašnjega dne. Z rimskim krščanstvom ali zoper njega? Visoka notranja cena krščanstva se Slovincem že trinajst stoletij ponuja od zapada v tako izpreminjasti obliki, da neprestano kolebajo med sprejemanjem in odklanjanjem. Komaj se mu preveč vdajo, že začutijo, da jih več ne dviga in odrešuje, temveč žuli in ugonablja, odeta v posvetne oblike očitnega ali prikritega nasilja. Njih najvišji predstavniki so od Črtomira mimo Jerka do Trubarja in v novejši čase prava podoba tega kolebanja. Prešeren, Levstik, Stritar, Aškerc, Gregorčič, Cankar, Župančič, Finžgar, Meško, Bevk in dr. — koliko različnih orientacij do tega osnovnega problema, različnih v raznih dobah tudi v isti osebi!

Vesti glavnih oseb v romanu so vse kalne in blodne, od tlačana do plemiča, od Jerka do obeh patriarhov. Zlasti na višinah vlada le zaupanje v sirovo silo. Dana beseda se zlahka prelomi, nepremostljiva nasprotja se rešujejo s hlimbo, maščevanjem in izdajstvom. Ta sredina štirinajstega stoletja kaže človeštvo precej podivjano. Krščanska lupina zakriva pohlep, krvoiočnost, nasladno gaženje po krvi. Kot nalašč ustvarjena snov za Bevkov dar. Toliko in tako krutih prizorov ni najbrže v nobeni naši knjigi nagrmedenih kakor v tej. Razgibanost in pestrost dejanja je občudovanja vredna, živahnost pripovedovanja ne uplahne do zadnje vrstice, sočnost je neoporečna, zanimanje do konca napeto. Človek se spomni Sienkiewiczzevega romana »Z ognjem in mečem«, le da je Bevkova knjiga dušeslovno globlja,

Knjiga je zelo krvava, a tudi zelo lepa. Spreten dramatik bi iz nje lahko zajel učinkovito odsko delo, slovenski filmar, če bi ga imeli, pa filmsko umetnino. Če kdo vidi v njej pregledne motive in pregledno zgodovinsko oblikovanje, bo to prej samovoljnost kakor resnica. Res da Cerčno ni daleč od Tolmina, a Cerkljan Bevk in Tolminec Pregelj sta si kot umetnika precej narazen.

Andrej Budal.

Francè Bevk v italijanščini. (Francesco Bevk: I fuochi di S. Giovanni. Versione dallo sloveno e prefazione di Umberto Urbani. Edizioni Le Lingue Estere — Milano. Tipografia Consorziale, Trieste, 1937. Strani 176.) Govorec v rimskem dvomesečniku »L'Europa Orientale« (1936, str. 505—508) o Androvičevem italijansko-slovenskem slovarju, se je Umberto Urbani takole izrazil o usodah Slovincem in njihovega jezika: »Lepa usoda, da je našel strastnega zbiralca in razumnega založnika, je zadela predvsem slovenski jezik, ki ga govoriti komaj dva milijona ljudi, ki pa se ponaša z večstoletno kulturno in slovstveno zgodovino, morda tudi zato, ker ni znal noben drug narod, zagozden med dva velika naroda drugega plemena, tako tekrovati v delavnosti in vztrajnosti z nemškim narodom, v genijalnosti in v ljubezni do umetnosti pa z italijanskim. Da, trditi bi se moglo celo, da so Italijani sami vzeli ta narod v svoje varstvo in so naravnost prispevali k podvigu njegove kulture.« V podkrepitev svoje trditve navaja Alasio da Sommaripa in druge Italijane, ki so kaj storili za povzdigo slovenščine. Brž po vojni se je Italija odločno zavzela za to zaščito, obetajoč Slovincem v Italiji po vseh oglih »več šol v vašem jeziku, kakor vam jih je dala Avstrija«. Pozneje je to varstvo malo uplahnilo, a zdaj se zdi, da bi se v prijateljskem ozračju lahko obnovilo. Delo italijanskih slavistov, posebno Urbanijevo, stoji marsikdaj v znamenju tega varstva.

Vse Bevkovo literarno delo je nastalo v senci tega varstva. Bila so sicer včasih nespornost, ki pa bolj in bolj padajo pozabi. Urbani, ki že vsa povojna leta seznanja italijansko javnost s slovenskimi in srbskohrvatskimi pisci v člankih, knjigah in prevodih, je s prevodom »Kresne noči« predstavil svojim rojakom Franceta Bevka in utemeljil to med drugim takole: »Mislimo,

da je pisatelj izmed najvrednejših predstavnikov mladega slovenskega slovstva, najznačilnejši, najresničnejši, najstrastnejši pevec o življenju, šegah, izročilih slovenskega naroda, sestavljenega večidel iz pobožnih, vraževernih, ubogih, na zemljo in žensko navezanih kmetov — in ti dve strasti jih lahko pritrata v katerokoli skrajnost. On je tudi najbolj poklican, da izven Slovenije uveljavlja slovstveno delavnost ozke domovine, kot naslednik Ivana Cankarja, edinega slovenskega pisatelja, ki se je vredno povzpел do mednarodne veljave in je očitno vplival na Bevkove prve spise.

Na petih straneh uvoda podaja Urbani točno označbo Bevkovih glavnih del in njegove umetnosti; omenja, da je začelo občinstvo Bevka prej ceniti kakor kritika, in opravičuje prevod »Kresne noči« takole: »Že z izborom samim smo povedali, katerega Bevka imamo najrajši: tistega, ki opeva svoje gore, ki natančno opazuje svoje najubožnejše, najpreprostejše ljudi, z njih vražami in strastmi, z njih borbami med pravdom in meseno slo, med spoštovanjem lastnine in nepremagljivim pohlepom po posesti — vse to ne brez dobre, vvedušja, zvestobe; Bog in zlodej sta skupaj v srcu teh preprostih duš.« Prevod kaže veliko spretnost in zvestobo in bi mu bilo težko kje kaj prirekati. Prof. Antonio De Micheli pripravlja baje italijanski prevod Bevkovega romana »Človek proti človeku«. Kakor kaže, bo Italija prehitela celo Slovane, ki imajo premalo Bevka med svojimi prevodi. Andrej Budal.

Slovenski pesniki v ruskem prevodu: Aleksej Surkov: Putem pesni. Četvertaja kniga stihov: 1935—1936. Moskva 1937. Sovjetskij pisatel'. Cena 4.50 rub. S to pesniško zbirko nas je Aleksej Surkov res prijetno iznenadil. Sicer smo po štirih prevodih iz slovenske poezije v »Literaturni gazet« (gl. »Ljubljanski zvon« 1937, štev. 7—8) upali, da ne bodo zadnji, vendar le nismo vedeli, da se bodo pojavili v tisku tako kmalu. Tudi tokrat je ostal pri štirih zastopnikih naše moderne socialne pesmi, iz katerih je objavil v »Literaturni gazet« po eno pesem, in sicer pri Otonu Zupančiču, Tonetu Seliškarju, Srečku Kosovelu in Miletu Klopčiču, le da je poleg tistih pesmi priobčil vrsto novih. Poleg pesmi »Glad« so tu Zupančičeve še »Žebljarska« in »Kovaška«, dalje Seliškarjeve »Rudnik«, »Plačilni dan«, »Sedmororojenčki«, »Mati«, »Dete«, »Otroci brez mladosti«, »Otroška pesem« in »Minca«, Kosovelove »Rad bi povedal ljudem...«, »Balada« (Prišel je pevec slovenske dežele), »Kdo je hodil po teh poljih...«, »Glad«, »Predkosilni sonet«, »Starka za vasjo«, »Joj, kako dolgo...«, »Kakor naraščanje...« in Klopčičeve »Moj oče je rudar«, »Drežnik Andrej govori«, »Povest o sekiri«, »Blazni France« in »Pogreb«. Na novo prevedenih je torej dvajset pesmi.

Že zadnjič smo na nekaj primerih pokazali, da prevaja Surkov dokaj svobodno, često res presvobodno. Tudi na novih prevodih opazimo, da se močno oddaljujejo od originalov in često na njihovo škodo. Poglejmo n. pr. Zupančičevo »Žebljarsko«. Seveda, to je gotovo eden najtežjih prevodov že zaradi ritma in rime, vendarle nas moti taka predelava začetka pesmi. »Od štirih do ene, — od štirih do ene — so zarje rumene, — so trate zelene itd. v: »Do poldnja s rassveta, — do poldnja s rassveta, — pod zorjama leta, — pod zelen'ju vetok, — gremjaščaja kuznica dymom odeta.« Ali n. pr.: »Pol treh, pol treh, — spet puha nam meh:« »Vzdoh-vzmah, vzdoh-vzmah, — voj buri v mehah.« Verz »O, kakor da delam ves božji dan greh« je Surkov povsem spremenil: »kak budto prokljat'ja rvalis' nad ljudmi«. Lahko bi navedli skoraj v vsakem prevodu podobne primere predelave izvirnika, često tudi dokaze, da je prevajalcu ostal skrit pomen pesniškega izraza, ali pa celo nekatera mesta, ki so v prevodu od sile nepesniška. Prvotno sem nameraval

zapovrstjo navesti vse svoje beležke k prevodom, ker je brez dvoma potreben podroben razbor, ko se poroča o prevodih, toda preveč jih je in ne bi bilo prav, ko bi zapustil v čitatelju vtis, da je Surkov slab prevajalec. Ne, mladoemu ruskemu poetu moramo kljub vsemu priznati, da se je resnično potrudil in da je v glavnem svoje delo dobro opravil. Seveda, župančič in Kosovel sta mu mnogo bolj tuja kot Klopčič in Seliškar. S prvima dvema, zlasti z župančičem, je imel velike težave, medtem ko je n. pr. Klopčiča prevajal z lahkoto: držal se je izvirnika in vendar sploh ne čutimo, da čitamo prevod. Klopčičev preprosti, realistični pesniški izraz je veliko bližji sodobnemu ruskiemu čitatelju, zato se ne smemo čuditi, da prav Klopčičeve pesmi žanjejo v Rusiji takša priznanja, da jih ponatiskujejo revije in dnevniki, da jih čitajo na kulturnih prireditvah, v radiu, da se oglašajo iz vseh krajev Sovjetske zveze klic: več Klopčiča — in da je naš pesnik danes v Sovjetski zvezi bolj popularen kot marsikateri domač poet.

Zbirka »Putem pesni« je lično opremljena. Dasi je izšla v 10.000 izvodih, je bila v treh dneh po izidu razprodana in zato se pripravlja nova izdaja. Mogoče bo v njej že tudi župančičeva »Duma«, ki jo je — kakor smo pred kratkim čitali — prevedel A. Surkov in ki je ob priliki župančičeve 60letnice izšla v češkem prevodu Josefa Hore v »Lidových novinách«. Zadnji dve leti je izšlo v ruščini še več prevodov iz naše poezije od A. Bezimenskega¹, Leva Dligača in N. Bahtina, ki bi kar zadostovali za celo antologijo naše moderne lirike. Poleg Novičeve knjige »Slovenskie poety« (1904) bi bila to že druga zbirka naše poezije v ruščini.

Slehernega Slovenca mora kljub raznim predsodkom veseliti, da je našla naša moderna poezija pot v rusko književnost. Ti-le prevodi in njihov odmev pomenijo krasno priznanje naši liriki. Hvaležni smo za res posrečen izbor in ne dvomimo o tem, da predstavlja le začetek. Po njem pride na vrsto slovenska proza in dramatika. Naši pisatelji Ivan Cankar, Miško Kranjec, Anton Ingolič vzbujajo pozornost ruskih publicistov in prej ali slej bomo dobili v ruskem prevodu nekatera izmed njihovih del. Oton Berkopec.

Kant in novokantovstvo. Slovenska matica je izdala med svojimi knjigami l. 1937 v prevodu dr. Izidorja Cankarja tudi »Dve razpravi«, ki jih je napisal veliki nemški klasični filozof Immanuel Kant. Vprašujemo se, čemu je Matica izdala od vseh Kantovih stvari prav ti dve razpravi. Razprava o »večnem miru« je še do neke mere aktualna, je pa za Kanta prav tako malo značilna kakor njegova »Razmišljanja o čustvu lepega in vzvišenega«.

Dr. Boris Furlan, ki je napisal precej obsežen uvod k prevodu, pravi, da so »Razmišljanja« iz tiste dobe, ko se je bavil Kant z vprašanji empiričnih znanosti in da skuša tudi v tem delu odkriti v empirični pestrosti človeške narave globlji smisel človeškega življenja. Za to dobo v Kantovem življenju pa ni bolj značilnega dela od njegovega »Splošnega naravoslovja in teorije reba« in bi zato človek pričakoval, da nas bo s Kantom seznanil prevod tega očilnega Kantovega spisa. »Splošno naravoslovje« je sicer Kantovo mlado

¹ Ze preden sem objavil poročilo v 7—8 štev. »Ljubljanskega zvana«, sem imel pripravljeno gradivo o ruskih prevodih iz slovenščine, ki ga — kot sem že omenil — nameravam samostojno obdelati in kjer imam zabeležene vse tiste prevode, ki jih navaja N. Bahtin v 9—10 štev. »Ljubljanskega zvana«. G. Bahtin, ki je pohitel z dodatkom, bi bil lahko omenil še druge najnovejše prevode Klopčiča (v »Pravdi«, v »Rezu« in dr.), pa menda tudi njemu ni šlo za popolnost.

dosno delo, pa pomeni v zgodovini znanosti morda večji dogodek od njegove »Kritike čistega uma«, ker je s tem »Splošnim naravoslovjem« Kant pokazal, da vesoljstvo ni večno mirno in nespremenljivo, temveč da nastaja, živi in umira. Jezik ni v tem delu nič manj voljan in življenjsko svež kakor v »Razmišljanjih« in bi torej »Splošno naravoslovje« vsekakor bolj zaslužilo, da bi ga kdo prevedel, kakor »Razmišljanja«.

Tudi ni verjetno, da je za označitev Kanta-filozofa srečno izbrana razprava »K večnemu miru«. Kdor bi imel ta namen, bi rajši posegel po nekaterih drugih manjših Kantovih spisih, n. pr. po »Prolegomenih k vsaki bodoči metafiziki, ki bo mogla nastopiti kot znanost« ali pa po »Osnovah k metafiziki naravstva«. »Prolegomena« so jedrnata razlaga Kantove velike »Kritike čistega uma«, »Osnove« pa uvod k njegovi »Kritiki praktične pameti«, torej dela, ki se bavijo s tistimi vprašanji, katerim je Kant posvetil vse svoje življenje. Če pa je prevajalec hotel z »Večnim mirom« načeti vprašanje miru, ki je v današnjih nemirnih dneh usodno vprašanje za vse človeštvo, tedaj bi si bil lahko izbral vsekakor kako boljše delo.

Po Furlanovem uvodu pa bi človek sklepal, da hoče Slovenska matica s to izdajo zbuditi med Slovenci zanimanje za Kantovo filozofijo. Bil bi to nekak pozen odmev na klic »Nazaj h Kantu!«, ki se je širil konec prejšnjega in v začetku sedanjega stoletja med nazadnjaškimi plastmi evropskega meščanstva in tistimi delavskimi sloji, ki so imeli meščanstvo za svojega naravnega voditelja. Zanimivo je, da se Kantu v Furlanovih rokah ne godi nič boljše kakor se mu je godilo v rokah nemških novokantovcev (Cohen, Natorp, Adler, Bauer itd.), ki so pometali iz Kantove filozofije, kar jim ni ugajalo.

Na str. XV svojega uvoda označuje dr. Furlan Kanta kot čistega idealista. Zakonitosti so v našem razumu samem. Dr. Furlan govori sicer o izkustvu, toda niti z besedico se ne dotakne vprašanja, ali misli pri tem na spoznavanje resničnega zunanjega sveta, ki biva nezavisno od človeškega duha, ali pa misli samo na podatke v človeški zavesti, na občutke in predstave. Zgodovinski, resnični Kant pa je bil v filozofiji nedosledna mešanica materializma in idealizma, kompromis med tema dvema osnovnima strujama filozofskega mišljenja. Znamenita Kantova »stvar sama na sebi« je materialistični »madež« na njegovi filozofiji, ki ga je že Kant sam v precejšnji meri zbrisal s trditvijo, da te »stvari same na sebi« ni mogoče spoznati. Zunanji, objektivni svet sicer je, toda prostora in časa, vzročnosti in zakonitosti itd. v tem zunanjem svetu ni. Prostor, čas, vzročnost itd. vnaša v zunanji svet naš razum, tako da ustvarja ves svet končno le človek s svojim razumom. Naj se Kant še tako otepa očitka idealizma, vendar je zares subjektivni idealist, čeprav ni dosleden.

Kako je mogel dr. Furlan označiti Kanta tako enostransko, nam postane razumljivo, če premislimo, s kakega stališča ga je presojal. Izhodišče Furlanovega uvoda je misel francoskega filozofa Bergsona, da moremo prodreti v jedro filozofskega sistema najlaže, če ga oprostimo bolj ali manj slučajne povezanosti s časom in prostorom (str. V.). Res pravi dr. Furlan nekaj strani pozneje, da je najgloblji vzgon vsega gibanja v sami tvarnosti socialnega življenja, in res skuša s to tvarnostjo socialnega življenja razložiti tudi francosko prosvetljenstvo, toda na živem Kantovem primeru pa ne zna uporabiti tega drugega, pravilnejšega gledanja, ob Kantu mu ostane »tvarnost socialnega življenja« prazna beseda. In vendar je prav Kant značilen dokaz za trditev, da zavise ideologije v poslednji instanci od produkcijskih odnosov, če je tudi dr. Furlan mislil to s svojim zgornjim izrazom.

Kantova filozofija je tipičen proizvod nemških razmer konec 18. stoletja. Nemčija je gospodarsko silno zaostala za drugimi evropskimi državami.

Nemci so začeli tkati lan z ročnimi statvami, ko so Angleži že uvajali tkalne stroje in razvijali veliko industrijo. Francozi so izvršili svojo veliko revolucijo, v kateri se je meščanstvo polastilo oblasti. Nemško poljedelstvo ni bilo niti veliki obrat niti majhno parcelno gospodarstvo. Kljub tlaki in desetini se kmetom ni rodila misel o osvoboditvi. Propali plemiči so služili v majhnih armadah in pisarnah. Gospodarski razdrobljenosti je ustrezala politična razkosanost. Nemčija je razpadala na tucate majhnih kneževin in svobodnih državnih mest. Noben sloj prebivalstva ni mogel vladati sam. Zato je postala država nenormalno samostojna. Neizmerno se je pomnožila birokracija. V teh razmerah je mogel francoski liberalizem, ki je izražal resnične razredne interese francoskega meščanstva, dobiti svojo značilno, posebno obliko. To obliko mu je dal Kant. Kant je bil glasnik nemške buržoazije. Toda Kant je odtrgal teoretični izraz od živih interesov, ki so se skrivali za njim, spremenil je snovne motive, ki so določali voljo francoskega buržuja, v čiste motive »svobodne volje«. Čim pa se je francoski liberalizem pokazal v obliki strahovlade ali odkritega, brezobzirnega buržoaznega izkoriščanja, se je zaostali nemški meščan prestrašil in umaknil v oblake čistih ideologij in moralnih zahtev.

Kantova filozofija torej ni filozofija nad filozofijami, temveč je samo znamenit člen na človekovi poti od neznanja k znanju. Dvomljivo uslugo so napravili Kantovi filozofiji oni (kolikor je niso zavestno izrabljali v nazadnjaške namene), ki so jo hvalili kot večno filozofijo. Zato bi bilo želeto, da bi se tudi pri nas širila njegova slava z večjim zgodovinskim realizmom in manjšimi slavospevi. Kantova slava zato ne bo nič manjša. F. K l e m u c.

M a k s i m S e d e j. Knjižne izdaje z izvorno grafiko so sploh redke, nele pri nas, kjer je celo izvorno ilustrirana knjiga že pravo razkošje. Kjer pa opremljajo knjigo z izvorno grafiko, vlagajo navadno med besedilo posebe odtisnjene liste, pa naj so to že ujedenske, litografije ali lesorezi. Da bi hkrati s knjižnim stavkom tiskali na istem papirju tudi izvorne lesoreze, je precejšnja redkost in zelo tvegano početje. Zlasti pri velikih nakladah je mogoče doseči zaželeni učinek le, če so lesorezi že po svojem slogu in tehnični izvedbi posebe za tak namen in tolikšno naklado izdelani in če je tiskar izredno pazljiv in pozoren.

Maksim Sedej se je pred petimi leti prvič samostojno predstavil kot grafik z izrazito socialno usmerjenostjo, ko je izdal mapo linorezov »Predmestje«. Poslej se je razen z oljnim slikarstvom pogostoma in z uspehom bavil z grafiko. Ilustriral je več knjig, tako da mu naloga, k L. Mrzelovi knjigi »Bog v Trbovljah«* ustvariti venec lesorezov, ni mogla biti ne tuja, ne težka.

Te naloge se je očitno lotil z veseljem, saj sta mu snov in okolje po čustvenem odnošaju zelo blizu, čeprav kot izrazito lirična natura ni posebno dostopen za satiro in ironijo, ki se skrivata za pravljico obleko teh šestih »pravljic«. Zato so ti listi zasnovani precej samostojno in bi tudi brez besedila mogli obstati z uspehom. Prav ta temeljna različnost značaja obeh tvorcev te knjige je povzročila, da je med besedilom in ilustracijami (saj to naj pač ti lesorezi so) ostala vrzel, da sta ustvarjala prav za prav le vzporedno, vsak zase.

Medtem ko pisec zavija ironijo v nejasno pravljico, in satiro zagrinja s stilizirano patetičnostjo, je pri Sedeju vse čisto določno, jasno, skoro trezno.

* V literarno oceno smo prejeli knjigo šele po zaključku redakcije. (Op. ur.)

Kakor da oblikuje predmete in ljudi, ki jih pozna iz življenja samega, tako trdno so postavljeni na zemeljska — ali nebeška tla, kar otipljivo telesni in polni težnosti so. Še bolj je pa ilustrator samosvoj v dojemanju podanega. Ni ne sodnik, ne kritik, le objektivni poročevalec — predvsem pa srčno dober človek, ki gleda na vso to široko razgrnjeno revščino s sočutnim očesom usmiljenega bližnjika. Zato so njegovi lesorezi brez tendenčnosti, brez socialne programatičnosti, zlasti brez jedkosti in ostrine. Skoro do sentimentalnosti gre njegovo čustveno poglobljanje v žalostno usodo ljudi, ki o njih piše ta knjiga.

Sedej je v bistvu nežen, skoro plah in prirodno preprost ter v ti iskreni naivnosti res sugestiven. Udarnosti njegovo delo ne pozna, ker je vselej v njem ves sam, z vso svojo simpatijo na strani zatiranih. Ni ne upornik — klicar množic, kot recimo Masereel, nima prav nič Groszovega satiričnega žela, niti tragične veličine Käthe Kollwitzve, da niti ne mislimo na politično tendenčnost kakega Rivere. Preko vsega njegovega dela je razgrnjena globoko osebno občutena melanholija, ki prehaja ponekod že skoro v resignacijo. Zato so tudi tod najboljši listi, kjer upodablja prizore, ki mu nudijo priliko podati svoje bistvo kar najbolj neovirano. To so na primer Križani (tudi ikonografsko zanimiva rešitev), Bog in mesec, Pometač v predmestju, Rudar pripoveduje, Odhod rudarjev v jamo ali Trinajstič. Ti listi in še nekaj drugih so kakor čisto realistično upodobljeni doživljaji neke zelo trezne pravljčnosti. Zlasti prvi je izvirno in močno delo, kakor so tudi še nekateri prizori oblikovno in miselno polno zajeti. So pa tudi posamezni, ki se zde le bolj slučajno dodani, kjer čutiš že malce šablone, ki grozi ponekod zatemniti neposredno svežost.

Kjer ustvarja Sedej popolnoma svobodno in se da voditi le domišljiji, je učinek močan in prepričevalen. Njegovo bistvo je na dnu izrazito idealistično. Gre mu le za čustveni izraz, samo zanj — formalist ni. To gre tako daleč, da mu je ubran izraz nad oblikovno gladkost in učinkovito kretajo. Tako se zde tudi izmed teh lesorezov mnogi kar težki, skoro okorni. Videti je, da se naporno bori za pravilen izraz in da je umetnik mnogo studiral.

Ta zbirka dvajsetih lesorezov kaže, da se Sedej pogloblja, da postaja vse bolj samosvoj in zaokrožen umetniški pojav. Zdi se tudi mnogo svobodnejši, kot je bil še v Predmestju. Takrat je bil uglašen še močno na en sam otožen liričen napev, precej dekorativno podčrtan, zraven socialno vplivan. Zdaj je globlji in širši, tudi tehnično bolj dovršen. Škoda, da so lesorezi tako slabo odtisnjeni. Značaj izvornikov skoraj ne pride do veljave. Vendar tudi take kot so, te ilustracije pričajo, da jih je ustvaril resničen in danes tako redek umetnik iz čutečega srca in iz tople krvi.

K. Dobida.

Vrednost duševnega dela. Konec leta 1936. je umrl sloveči ljubljanski kirurg dr. Edo Šlajmer. Zaslužnemu zdravniku, ki je rešil življenje množičnim bolnikom, in velikemu človekoljubu postavijo v malem nasadu pred nekdanjim njegovim domom na Zaloški cesti javen likovni spomenik. Sestavil se je odbor iz zastopnikov zdravnikov in prijateljev pokojnega kirurga in mestne občine, z nalogo, da zbere prispevke za izvršitev načrta. Odbor je odločil, da razpiše omejen natečaj za osnutke in povabil nanj tri kiparje.

Iz razpisa je bilo videti, da so določene tri nagrade, prva v znesku 2000 din, druga 1500 din, tretja 1000 din. Odbor je zahteval v natečaju ne morda miniaturnih osnutkov pokojnikovega doprsnega kipa iz gline ali zgolj risane idejne skice, temveč že izgotovljene odlitke v mavcu in to v velikosti, kakor bo spomenik kasneje odlit v bronu. Da je ta »nagrada« v bistvu tudi kupnina, kaže določba, da za to nagrado pride mavčev odlitek v odborovo last.

Tako se je zgodilo, da sta dva od povabljenih kiparjev posiala zahtevana mavčeva odlitka v nadživljenjski velikosti. Po besedilu razpisa je za nagradi, ki sta ju kiparja prejela, postal odbor lastnik obeh poprsij, ki bi, če bi ju naročil zasebnik pri katerem koli srednje dobrem kiparju, veljali vsaj še enkrat toliko, kolikor je znašala prva nagrada. Ker je pa za vse stroške postavitve spomenika, ki naj bo s kamnitim podstavkom tri metre visok, določenih komaj 20.000 din, je očitno, da bo ves, že tako ne posebno veliki dobiček pripadel obrtnikom, umetnik-tvorec bo pa ostal praznih rok. Kamnoseška, zidarska in livarska dela bodo ves razpoložljivi denar izčrpala do dobrega, tako da za avtorja samega ne bo ostalo nič.

Gotovo je, da so imeli vsi, ki so sklenili postaviti spomenik, najboljše namene, vendar je žalostno, da je mogoče še danes tako zapostavljanje umetnikovega dela. Najhuje pri tem je, da kažejo take javne korporacije, kakor so bile zastopane v tem spomeniškem odboru, tako žaljivo neupoštevavanje in podcenjevanje duševnega dela. Naša materialistična doba ima takó že malo smisla za duhovne vrednote, táko ravnanje pa daje slab vzgled in potuho drugim. Zato in da v bodoče ne bi bilo več tako, in ker je dolžnost javnosti, da daje umetnikovemu delu, kar mu gre, je bilo treba napisati to ugotovitev.

K. Dobida.

IZ FRANCIJE

VITO KRAIGHER

Paris, konec decembra 1937.

Petega maja l. 1936. je večina Francozov izročila vodstvo Francije v roke Front Populaire-u. Ta večina je sprejela program Ljudske fronte in ko so v juniju, takoj po nastopu Blumove vlade, nastale prve ovire za izvajanje tega programa — sklenjeni odpor strnjenege velekapitala — je najnaprednejši del volivcev Ljudske fronte, francosko delavstvo, z ogromnim stavkovnim valom, ki je zajel vse glavne industrije, podprlo svojo vlado in prisililo velekapital, da je moral popustiti v svojem odporu proti socialnim reformam. V nekaj dneh so bili francoskemu delavstvu zakonito zajamčeni: 40urni tednik, plačani dopusti, povišane mezde, kolektivne pogodbe. V nekaj mesecih je vlada Ljudske fronte te zakone tudi povsem uveljavila, da niso ostali mrtva črka, kakor se to često dogaja z delavskimi zakoni drugod.

Minilo je poldrugo leto od nastopa vlade Ljudske fronte, katere vodstvo je medtem prešlo iz socialističnih (Blum) v radikalske (Chautemps) roke. To izpremembo je velekapital imel za oslabitev Ljudske fronte in jo obenem izrabil za ponoven napad na socialne reforme Blumove vlade, ki da izpodjedajo francosko gospodarstvo pri korenini, mu jemljejo vsako konkurenčno sposobnost ter ženejo Francijo predčasno v novo neozdravljivo gospodarsko krizo.

Vlada Ljudske fronte je na to gonjo zoper socialne reforme izvedla na izrecno zahtevo delodajalskih organizacij anketo o učinkih teh reform na francosko narodno gospodarstvo in zlasti na razvoj francoske produkcije. Rezultati ankete so v glavnem znani ter v ničemer ne potrjujejo temnih predstav desničarskega tiska o obupnem položaju francoskega gospodarstva.

Predvsem niti francoski industrijci sami ne napadajo reform samih, za katere menijo, da so za delavstvo pravične in potrebne. To velja seveda le za srednje podjetnike, ne pa za velekapital, ki ni nikoli toliko uvideven, da bi

sprejel gornje stališče. Toda če že te reforme niti srednjih podjetnikov niso smrtno prizadele, se toliko manj upravičeno pritožuje nad njimi velekapital.

Srednji industrijci grajajo le način uvajanja teh reform. Predvsem opozarjajo, da so se reforme začele uvajati v času, ko se industrija še ni povsem opomogla od zadnje gospodarske krize, kakor tudi, da izrabljajo te reforme, katerih smoter je bilo ravno pomirjenje med nasprotnima poloma kapitalistične družbe, kapitalom in delovno silo, najbolj leve stranke v svoje revolucionarne namene in jih imajo po mnenju podjetnikov le za prvi korak k popolni odpravi obstoječega družbenega reda, s čimer se nasprotno prepad med obema omenjenima poloma še pogloblja.

Z gospodarskega vidika opredeljujejo francoski podjetniki, kakor izhaja iz zbranih izjav zastopnikov kovinske, električne, živilske, papirne in tekstilne industrije¹, učinke povišanja mezd, skrajšanja delovnika in plačanega dopusta skoro soglasno v sledečem okviru:

Junija 1. 1936. so se delavske mezde dvignile po njihovih računih za 35%. Producerski stroški so pa v vseh industrijah neprimerno bolj poskočili in se zvišali za 65—90% po posameznih industrijah. Kajti zaradi skrajšanega delovnika za 8 ur tedensko velja vsaka delovna ura podjetnika za nadaljnjih 20% več kakor prej; za 2% so se pa povišale tudi socialne dajatve. Ker so se reforme izvršile naenkrat in ne postopoma, so junija 1. 1936. morale vse industrije poseči po kreditih, za katere plačujejo bankam 7% obresti. Tako pridejo do gornjega povprečnega poviška producerskih stroškov za 65%.

Ta proračun francoskih podjetnikov predvsem pretirano ocenjuje skok mezd po nastopu Blumove vlade. Dejansko so se takrat mezde dvignile le za 12%, dočim so cene produktom malo nato poskočile za 30%. Zato v Franciji še danes obstoji vprašanje povišanja mezd (sedaj so to dosegli drž. uradniki in delavci pri drž. podjetjih) in vprašanje, kako preprečiti nadaljnje skakanje cen, ki je posledica devalvacij in špekulacij. Zlasti pri življenjskih potrebščinah ima to skakanje cen čisto politično ozadje, da bi se diskreditirala vlada Ljudske fronte pred njenimi volivci in pristaši.

Nikakor pa ni v nevarnosti nadaljnji razvoj industrije, ki je nasprotno z dvema devalvacijama franka dobila dva močna pozitivna sunka. Statistike o francoski produkciji, ki obsegajo dobo zadnjih dveh let, dokazujejo najprepričevalneje, kako za lase so privlečeni računi francoskega kapitala in njegove trditve o nezmogljivih bremenih, ki jih baje zanj predstavljajo povišane mezde, 40urni tednik in plačani dopusti.

Indeks francoske produkcije se je v zadnjih dveh letih gibal kakor kaže sledeča tabela²:

	1 9 3 6												1 9 3 7						
	m e s e c i												m e s e c i						
1935	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	1	2	3	4	5	6	7
100	103	105	107	108	108	104	104	98	101	103	105	106	107	109	110	111	110	108	107

Proti dejstvu, da je produkcija v Franciji narasla kljub uvedbi 40urnega tednika, ugovarjajo francoski industrijalci, da je ta dvig v primeri z drugimi deželami malenkosten in navajajo za primer sosedno švico, kjer se je produkcija dvignila od 100 v l. 1935. na 223 v maju l. 1937. Krivdo, da se je

¹ Te izjave objavlja L'Europe Nouvelle, dne 16. X. 1937, Paris.

² Objavljena po L'Europe Nouvelle, cit. dat.

produkcija v Franciji tako malo dvignila, vali francoski kapital izključno na socialne reforme in povišanje mezd.

Proti temu napadu na socialne reforme in njegovi utemeljitvi pa navajajo zastopniki Ljudske fronte sledeče: Ni dvoma, da je imela uvedba 40urnega tednika določen učinek na francosko produkcijo, kar jasno izhaja tudi iz zgoraj objavljene tabele, ki kaže v mesecih po juniju 1936 kratek upad produkcije, dokler ni po prvi devalvaciji prešla v nov polet. Da ta polet ni večji in da je tako neznamen v primeri z razvojem v sosednih industrijskih državah, pa ni kriva uvedba 40urnika, marveč — stavka kapitala, beg kapitala v inozemstvo, odtegnitev kapitala produkciji.

Bistvene in odločilne za prehod iz depresije v novo razdobje gospodarskega poleta v kapitalistični družbi so nove investicije kapitala v nova produkcijska sredstva. Prehod iz depresije v prosperiteto se začne z obnovo produkcijskih sredstev, kar ima za posledico večjo zaposlitev delavstva v industrijah strojev in v industrijah, ki le-tem dobavljajo polfabrikate in surovine (rudniki). Večja zaposlitev v teh industrijah ima za posledico povečanje povpraševanja po življenjskih potrebščinah, s čimer začne oživljati tudi produkcija potrošnih dobrin, poveča se zaposlitev v teh industrijah (živilska, usnjarska, tekstilna, oblačilna in dr.), s čimer je že nov val prosperitete tu.

Beg kapitala iz Francije, ki mu je edini namen, da bi čim bolj omajal Ljudsko fronto in onemogočil njeno finančno in socialno politiko s padcem vrednostnih papirjev, rent in franka ter jo s tem diskreditiral pred lastnimi volivci, je imel za posledico predvsem to, da Francija ni obnovila v zadostni meri svojega produkcijskega aparata. Zato je ostal njen prosperitetni val tako daleč za sosednimi deželami, s katerimi sedaj seveda tudi težko konkurira na svetovnem trgu. Odtod izvira tudi padec francoske zunanje trgovine v zadnjem letu:

		1 9 3 6												1 9 3 7							
		m e s e c i												m e s e c i							
1935		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	1	2	3	4	5	6	7	8
100		106	108	105	109	103	98	97	97	100	107	102	107	117	124	116	118	107	126	96	94

Krivdo, ki jo vali kapital na uvedbo 40urnika, nosi ravno kapital sam, ker se je iz povsem političnih razlogov abstiniral od obnove produkcijskih sredstev v lastni industriji ter s tem zavrl gospodarski polet lastne dežele, ki mu pod vlado Ljudske fronte ne gre v račun.

Protiljudska in protifrancoska politika francoskega velekapitala se je zopet enkrat razkrinkala pred francoskim narodom tudi s čisto gospodarske strani. Zadnja odkrita desničarska zarota in njene zveze z obema totalitarnima sosednima državama so politiko velekapitala razkrinkale kot veleizdajalsko tudi s čisto politične plati. Francoski velekapital se zaveda, da je na parlamentarnih tleh doživel maja 1936 popoln poraz. Na oblast ga sedaj lahko privedeta le še dve poti: bodisi da z večnimi napadi na frank in s panikami, ki sledijo padcu franka, odcepi od Ljudske fronte njene omahljive pripadnike med radikali in da ž njimi ustvari novo desničarsko večino — ali pa da po španskem vzgledu poseže po odkritem uporju zoper republikansko vlado. Z odkritjem zarote »Cagoulardov« mu je druga pot vsaj začasno zaprta. Pričakovati je, da bo s tem večjo silo skušal priti na oblast po prvi poti. Od trdnosti Ljudske fronte med francoskim ljudstvom zavisi, ali bo te napade vzdržala.

Paris, januarja 1938.

Francoski senat je v Silvestrovi noči 37/38 presenetil Pariz, Francijo in francoski narod s presenetljivim novoletnim darilom: z 230 proti 70 glasovom je odklonil vladi Ljudske fronte kredite, potrebne za ponovno odprtje pariške svetovne razstave »L'Art et Technique« v l. 1938., ki jih je parlament že z ogromno večino izglasoval. Socialistični »Populaire«, ki stoji od padca Blumove vlade v začetku julija 1937. na čelu borbe proti senatu, je ta sklep senata v svoji novoletni številki objavil pod debelim naslovom: »Delo barbarov« — označba, ki si jo je najvišja francoska ustavna institucija s svojim sklepom več kot zaslužila.

Pariški »Expo 1937«, podaljšan letos v »Expo 1938«, bi ne pomenil za Francijo in Pariz samo za nadaljnje tri milijarde frankov povečanega donosa v tujskem prometu, nadaljnje zaposlitve 30.000 uslužbencev na tej razstavi, ki so sedaj končno veljavno pahnjeni v brezposelnost, marveč bi tudi nadaljnjim 30 milijonom obiskovalcev, katero število je razstava dosegla v l. 1937., pokazal veličino francoskega duha na umetniškem in znanstvenem področju. Še eno leto bi fontane pod Trocaderojem in ob bajno razsvetljenih bregovih Seine privlačevale milijone tujcev v Pariz, v osrčje Francije in sveta, ki bi ga po ogledu razstave zapuščali utrjeni v veri v mir in v potrebi po miru, v katerem je edino mogoče ustvarjati taka čuda in doseči tak napredek, kot ga predstavlja pariška razstava, pred katere vhodom je stala soha miru, obdana z zastavami vseh narodov sveta, ki so sodelovali na razstavi.

Vse to je sedaj s svojim sklepom onemogočil senat, in sicer v brk volji večine Francozov, izraženi po svobodno izvoljenih zastopnikih v parlamentu, da se razstava podaljša, v brk 50 državam, ki so že pristale na sodelovanje na razstavi tudi v l. 1938. Svoj sklep so gospodje senatorji utemeljevali z gospodarskimi razlogi, češ da je veljala razstava državno blagajno že pol-drugo milijardo, pri čemer so prezrli, da je od tega pol milijarde frankov bilo zazidanih v spomenike in zgradbe stalnega značaja, ki bodo ostale in služile javnim namenom tudi še po razstavi; dalje, da bi ponovna otvoritev razstave in vzdrževanje paviljonov do maja veljalo državo nadaljnjih 400 milijonov, ki jih je vlada sedaj res tudi zahtevala in od parlamenta prejela; niso pa ti stari gospodje hoteli misliti na to, da podiranje razstave, ki bo trajalo tudi tja do maja, in 30.000 brezposelnih države ne bo veljalo skoro nič manj. Odkod ta kratkovidnost francoskega senata, ki bi moral biti poseebljena modrost francoskega naroda?

Prireditve »Expo 1937« je bila sklenjena še pod vlado desnice pred zmago Ljudske fronte maja 1936. Z zmago Ljudske fronte je organizacija razstave prešla v roke vladne večine in s tem je razstava postala trn v peti francoske reakcije, ki ji je delala ovire, kjer je le mogla, ter je zavrla popolno odprtje razstave do konca avgusta 1937., ko so bili šele zgrajeni vsi paviljoni. Tisk francoske reakcije je vse do tega časa trobil v svet laži o popolnem polomu razstave, ki je pod organizacijo strank Ljudske fronte dobila popolnoma ljudski značaj (trikrat na teden polovična vstopnina itd.), dočim je bila v prvotnem načrtu še za časa vladanja desnice zamišljena kot razstava, dostopna le gornjim desetstisočem in njim ustrezajočemu okusu.

Francoski senat je zadnja ustavna postojanka te francoske reakcije. Za njegovim hrbtom se skriva vsa neustavno organizirana reakcija »Cagou-lardov«, oboroženih z italijanskim in nemškim orožjem, povezanih z Berlinom in Rimom, s katerima složno konspirirajo proti francoski demokraciji kot najmočnejši postojanki svetovnega miru. S svojim zadnjim sklepom, ki je le zadnji člen v verigi podobnih protiljudskih sklepov (n. pr. v vprašanju zaščite najemnikov, obdavčenja posameznih narodnih plasti v proračunskem

letu 1938 in dr.) je senat, ki komaj še zasluži naziv francoski, zopet eukrat jasno pokazal, da je orodje te izdajalske reakcije, in je potisnil vprašanje ustavne reforme glede druge zbornice bolj kot kdaj v ospredje. S takimi sklepi si senat koplje le samemu sebi grob, ki bi ga tako rad pripravil demokratski večini Ljudske fronte.

DIEGO RIVERA

D. STRAŠEK

Slikar Kruse je napravil l. 1932. Riverov portret v pastelu. Rivera se je z mesnato desnico oprl na mizo, z levico ob bok. Belo srajco napenja precej obilen trebuh, ki sili preko pasu pri hlačah. Črni suknič, ki je pretesen za tolsto telo, skriva okrogle komolce, okrogle mišice in okrogla pleča. Na čokatem telesu je široka okrogla glava z dvojnimi podbradkom, z okroglimi, bistrimi očmi, s širokim nosom in širokimi usti. Gladko čelo obdaja črna griva. Slikar je naslikal Rivero med govorom. Tolsta lica so se mu razlezla v zadovoljen smehljaj, usta so se toliko odprla, da se vidita dve vrsti zdravih zob. Vse vzbokline — na licih, na bradi, na podbradku, na nosu, na čelu — sijejo v maščobnem sijaju. Iz vsega moža izžarevajo moč, zdravje in zadovoljstvo.

Diego Rivera je Mehikanec. Ze doma v Mehiki je poslikal velike stene državnih poslopij s svojimi freskami. Freske so po njegovem mnenju edini resnično moderni način slikarstva. Leta 1921. se je vrnil iz Francije in je začel iskati stene, ki bi jih lahko poslikal. Zadovoljiti se je moral s tem, kar mu je prišlo pod roko. Zato mu je mnogo fresk uničil soliter, ki ga je izločalo staro zidovje. Buržoazija je bila tega silno vesela. Posebno všeč je bila ta škoda pobožnim Spancem, ker so na ta način naravne sile uničile pohujšanje, ki se je naselilo po vernih mehikanskih dolinah.

V čem pa je bilo to pohujšanje?

Rivera je naslikal mehikanskega delavca, kmeta in vojaka, kako složno grade svojo domovino. Vojak ne uničuje sadov človeškega dela, temveč sanj pomaga graditi in varuje vse, kar so delavci in kmetje ustvarili. Delavec in kmet se ne prepirata zaradi cen; kmetje zadovoljni sprejemajo zemljo, ki jim jo deli njihova vlada brezplačno. Riverov čopič povečuje delo, blagoslavlja kmetice, rudarje, traktoriste, opisuje pogrebe, pri katerih zakopavajo tovariši trpina, ki je dotrpel.

Ali ni mar taka umetnost zločin, ki ga je treba zatreti? Mehikanski delavci in kmetje niso bili tega mnenja. Občudovali so Riverove freske. Videli so v njih svojo umetnost, umetnost zase.

Rivera je hrepenel po bolj delavski okolici, kakor je bila v pretežno poljedelski Mehiki. Želel je, da bi lahko delal v Združenih državah. Kipar Ralph Stackpole iz San Franciscu mu je preskrbel delo v San Franciscu. Rivera se ga je lotil šele po treh letih. L. 1927. je odšel za deseto obletnico oktobrske revolucije v Sovjetsko zvezo in se je vrnil l. 1930.

V San Franciscu je poslikal Rivera steno na borzi, in sicer v obednici. Freska je značilna za Riverovo umetnost. Mlada žena s sanjavimi očmi, zaverovanimi v daljavo, dviga z desnico zemeljske plasti, v levici pa nosi kalifornijsko sadje in žito; v njenem naročju so delavci in tehnik, Marshall, ki je odkril kalifornijske zlate zaklade, in Luther Burbank, ki je s svojo čudo-

vito roko ustvarjal vedno nove plodove; v globinah, ki jih je žena razkrila, vrtajo rudarji in izkopavajo rude. Za ženo, ki predstavlja Kalifornijo, se dvigajo železni stolpi na petrolejskih poljih in tovarne z ogromnimi žerjavi.

Posameznosti je izdelal slikar dovršeno. Luther Burbank se je ves vtopil v rastline, ki jih bo s svojimi operacijami predelal v nekaj popolnoma novega; v ljubezni do ustvarjanja je pokleknil pred rastline. Toda že Marshall, ki je s svojim drznim, pohlepnim pogledom popolno nasprotje mirnega, dostojanstvenega Burbanka, moti kompozicijo in razbija enotnost. Med podrobnostmi, ki jih je slikar nakopičil v freski, ni tesne notranje povezanosti, zato postane slika nepregledna in utruja oko. Vsak delec zase je umetnina, vsi delci združeni pa niso umetniška celota. To je glavna pomanjkljivost vseh Riverovih fresk.

Posebno nazorno kaže to pomanjkljivost knjiga, ki sta jo izdala Diego Rivera in njegov tolmač Bertram D. Wolfe l. 1934. Dala sta ji naslov »Portret Amerike«. V njej so posnetki glavnih Riverovih del.

Že Rivera mora razlagati vsebino svojih fresk. B. D. Wolfe pa je dodal dolgi vrsti podob iz ameriške zgodovine toliko razlage, da se z boljo zaveš, kako bi bile freske gledalcu drugače nerazumljive. Ni čuda, če se je zaradi te knjige vnel prepir med Wolfeom in kritiki. Kritizirali so jo kritiki z desne in leve.

Desnica je očitala Riveri, da si je pokvaril svojo umetnost s propagando, kateri služi. Popolnoma upravičeno je Wolfe odgovoril tem in takim kritikom, da bi bili prav gotovo zadovoljni in da bi pohvalili Rivero, če bi s svojimi slikami hvalil bogataše, obdajal duhovščino z gloriolo, povzdigoval v nebo vero, delal propagando za ljubezen dvomljive vrste, toda prepovedano pa je, razkrivati današnjo družbo.

Drugi kritiki z desne so očitali Riveri, da vidi v ameriški zgodovini samo temne strani, svetlim pa se izogiba. Zato so mu svetovali, naj izgine nazaj v Mehiko, kajti Amerika je zanj tuj svet, prav kakor je tudi on tujec Ameriki.

Med kritiki z leve se je oglasil tudi mehiški slikar Siqueros. Nadel je ubogemu Riveri toliko negativnih oznak, da si človek res ne more misliti drugega, kakor da je vodila kritika pri ocenjevanju tekmecca strokovna nevoščljivost.

Wolfe odgovarja tudi delavskemu kritiku, ki se je čudil razlagi k Riverovi sliki, predstavljajoči enotnost v delavskih vrstah. Njegov odgovor ni prav nič prepričevalen. Videli bomo, da ni mogel odgovoriti drugače kakor s sofizmom.

Boj na dve strani je pripeljal Wolfea v naročje nazadnjaških kritikov. Vesel je, da hvalijo Rivero odkriti konservativci. Drugam ga njegova pot pač ni mogla privedi. Rivera sam pa je bil mnogo bolj zadovoljen, ker so ga spet pohvalili delavci in kmetje, ne pa stari konservativci.

V San Franciscu je izdelal Rivera tudi svojo najbolj enotno fresko. V umetniški šoli je poslikal steno s podobo, ki kaže, kako nastane stavba. Leseno zidarsko ogrodje deli steno popolnoma naravno v polja. Težišče vsega prizora je v srednjem delu. Arhitekt in inženir razpravljata o načrtu za celotno stavbo. Nad njimi in za njimi pa slikajo slikarji ogromno podobo delavca, ki sega preko vse stene. Delavčev strogi pogled zre trdno v bodočnost. Z desnico in levico vodi proletarec-velikan poslušne stroje. Ob straneh tega osrednjega prizora je upodobil slikar druga potrebna stavbarska in kiparska dela. Zaradi preproste simetrije, zaradi notranje vezi, ki spaja vse

dele v eno samo celoto in enoto, zaradi podrobnosti, izdelanih z globoko ljubeznijo, je to delo prav gotovo ena najboljših kompozicij v Riverovi umetnosti.

Pravo državljansko vojno je povzročil Rivera s svojimi freskami v »Rockefellerjevem središču«.

Srečno naključje nam je ohranilo vsaj fotografske posnetke tega Riverovega dela, ki ga je ameriška buržoazija uničila. Policija je preprečila fotografom dostop, da bi ne mogli ohraniti človeštvu niti bledega spomina na slike, ki so tako silno žalile vse, kar je »najboljše« v današnji družbi. Toda pogumna slikarjeva sodelavka je kljub vsej pazljivosti newyorške policije posnela celotno fresko in tudi nekaj posameznosti.

Ta umetnina pomeni prehod od preproste umetniške kompozicije, ki odlikuje Riverovo delo v Umetniški šoli v San Franciscu, do one prenatrpanosti z dogodki in nepreglednosti, ki kviri njegov »Portret Amerike«.

V glavnem je razdelil Rivera fresko v »Rockefellerjevem središču« na dve polovici. Na levi je upodobil kapitalistično družbo, na desni pa življenje v Sovjetski zvezi. Kapitalistično družbo je označil z vojaki, ki gredo v napad z nasajenimi bajoneti in plini. Nad vojaki brne aeroplani, v ozadju se plazijo pošastni tanki. V srednjem pasu leve polovice demonstrirajo brezposelni. Odvratni policaji na konjih bijejo s pendreki po brezposelnih, ki zahtevajo samo delo in nič več. V srednjem krogu je naslikal cvet kapitalistične družbe, ki se v javni hiši zabava z napol golimi ženskami. Na desnem delu vidiš prav tako demonstracije, toda ne brezposelnih, temveč demonstracije delavskih in kmečkih množic, ki se pod morjem rdečih zastav vale mimo Kremlja in Leninovega mavzoleja. Pod njimi korakajo z navdušenim korakom mlade sovjetske športnice. V nasprotje propalemu vrhu kapitalistične družbe je naslikal Rivera Lenina, kako združuje v svojih mogočnih rokah roke belega in črnega delavca. Središče freske je delavec, ki vodi stroje in izrablja energije vsemirja in žive stanice v korist vsemu človeštvu.

Finančni magnati, ki so naročili to delo pri Riveri, seveda niso bili nič kaj zadovoljni s tako »čudno« izvedbo svojega naročila. Njihov srd je vedno bolj naraščal, čim bolj se je bližalo delo koncu. Policijski kordoni so preprečevali dostop množicam, ki so si hotele ogledati fresko.

Mogočni naročniki so nagovarjali slikarja, naj bi vendarle slikal malo drugače. Ker se Rivera ni uklonil, so ga pregnali s silo. Policija je napravila nanj in na sodelavce pravi vojaški napad. Odstranila jih je z odra, na katerem so delali. Medtem so najeti delavci zakrili najprej s platnom Leninovo podobo, da bi je ljudstvo ne videlo, pozneje pa so celo fresko uničili.

Zaradi tega policijskega nasilja so se zbrali pred poslopjem, v katerem je bila slika, delavci in so demonstrirali. Policija jih je s strelji razgnala.

Glas o »svobodi« umetniškega ustvarjanja v svobodni ameriški republiki pa je šel po vsem svetu.

Pred prihodom v New York je okrasil Diego Rivera steno na Zavodu za lepe umetnosti v Detroitu. Hotel je upodobiti razgibano življenje velikega industrijskega središča. To se mu je posrečilo. V ogromni tovarni tope železo, vlivajo strojne dele in sestavljajo lepo izdelane mehnične velikane. Posamezne delavske skupine opravljajo vsaka svoje delo. Delijo jih valovite traverze, ki se prepletajo po vsej tovarni. Kompozicija ustreza silni razgibanosti modernega dela v moderni tovarni, ni pa primerna za ustvarjanje dojma tiste organičnosti, ki veže vse razdrobljeno delo v tovarni v neko smiselno celoto.

V posameznih poljih, ki jih je ustvaril arhitekt s ponesrečenim posne- manjem renesančnih poslopij, je naslikal Rivera bogato zemljo detroitske pokrajine in prizore iz delovnega življenja današnjega človeka. Naslikal je tudi prizor, zaradi katerega so se silno razburili cerkveni oblastniki.

Mlado dekle v čisti, beli obleki, z belo čepico na glavi drži golo dete, ki mu zdravnik cepi koze. Pod detetom je čeda belih ovac, poleg njih stojita konj in vol. To so živali, ki dajejo zdravniku cepilni serum. V ozadju sede znanstveniki, ki serum prekuhavajo in pregledujejo z mikroskopom.

Belo čepico na glavi mlade dojlje so imeli možje sv. katoliške cerkve za gloriole; konj, vol in ovce so mogle biti samo živali iz betlehemskega hleva. Cerkveni krogi so napadali umetnika, češ da je njegova preprosta in jasna slika najhujša blasfemija, da izpodkopuje vse temelje današnje družbe.

Tisoč na vse pripravljenih katoliških študentov je sklenilo 22. II. 1934, da ne bodo prišli toliko časa na zavod za lepe umetnosti, dokler ne bodo odstranjene Riverove freske.

Če je bil Riverov doživljaj v New Yorku tragedija, je bil ta dogodek v Detroitu brez dvoma komedija.

Denar, ki ga je zaslužil pri Rockefellerju, je omogočil Riveri, da je dovršil največje delo, o katerem govori knjiga »Portret Amerike«. To so freske v newyorški Novi delavski šoli, v katerih je slikar obdelal ameriško zgodovino od odkritja Amerike do današnjih dni.

Na vsaki sliki je skušal Rivera obdelati cela razdobja, zato je nakopičil na majhnem prostoru toliko snovi, da je moral žrtvovati umetniški učinek. Česa vsega ni združil že na prvi sliki, ki predstavlja prve kolonizatorje v Ameriki! V ozadju se izkrcavajo osvajalci, streljajo domačine, požigajo Indijancem domove, posiljujejo žene; v sredini vidiš Indijance, ki garajo za nenasitne belokožce, vidiš črnce, ki so jih Evropejci pripeljali iz Afrike, vidiš trg za sužnje; v ospredju vise črnci, ki jih beli priganjači bičajo s korobači; čisto spredaj pa so glavni kulturonošci: surov vojak s težko puško, trgovec z žganjem, misijonar s svetim pismon; med temi odurnimi obrazi sije mehak, nežen, dober obraz s sanjavimi očmi pod tankimi obrvmi; kdo je ta žena s porednim klobučkom na glavi in gostimi, valovitimi lasmi, ki objemajo okrogla lica? To je vlačuga, ki so jo pripeljali »kulturonošci« s seboj. Na vsej sliki je obraz vlačuge edini res človeški obraz; ta duhoviti domislek bi že sam zase zadostoval za označitev vse tiste junaške dobe. Podoben, vseobsežen domislek je portret J. P. Morgana starejšega, ki je svoje ogromno bogastvo začel pridobivati tako, da je med državljansko vojno 1861—65 kupil od vlade 5000 starih pušk in jih potem prodal isti vladi za nove. Rivera ga je naslikal, kako pohlepno grabi vrečo z dolarji, medtem ko v ozadju eksplodirajo pokvarjene puške v rokah in jim odnašajo prste ter mesarijo obraze. Ničesar bi Riveri ne bilo treba dodati; vzroki in posledice državljanske vojne se zrcalijo v tem popolnoma jasno. Slikar pa dodaja in pojasnjuje in opisuje še vse mogoče druge dogodke in tako zabriše mogočni dojem, ki ga je napravila na človeka mojstrsko obdelana osrednja prikazen Morgana starejšega.

Čim bliže je sedanjosti, tem bolj kopiči Rivera dogodke v svojih freskah in tem bolj čutiš, da tu umetnik ni kos življenju. Vsa grozna dramatika svetovne vojne, zmage italijanskega in nemškega fašizma se le medlo izražajo v široko razpredenem Riverovem pripovedovanju. Umetniško in idejno je najslabša zadnja freska, s katero je hotel poudariti najvišjo nalogo današnjih

dni. Rivera kliče s to sliko delavstvu, naj se združi, toda to dela na tako nesrečen način, da je učinek prav nasproten. Na freski so same glave delavskih voditeljev; v sredini Lenin, ob njegovi strani Marx in Engels; na levi Stalin, na desni Trocki; pod njimi so Roza Luxemburg in Klara Zetkin, Buharin, ameriški komunisti in trockisti itd. Rivera je združil nasprotja, ki se popolnoma izključujejo, in misli, da je to dialektična enota. Zato ni čudno, če so delavski kritiki zavrnil ta v resnici zelo čudni klic k enotnosti. V tem je bilo bistvo spora, ki se mu je hotel Wolfe izogniti s sofizmom, češ da delavski kritiki nočejo enotnosti delavskega razreda. Seveda je Wolfe zamolčal, da delavski kritiki nočejo enotnosti s tistimi, ki bi radi zapravili vse pridobitve delavskega razreda po svetovni vojni. Tako je šla Riveraova pot navzdol. Neizogibna posledica te njegove poti je bila, da je Trocki končno našel svoje zatočišče ravno pri slikarju Riveri.

SOVJETSKO ZGODOVINOPISJE NA NOVIH POTIH?

STANKO DORNIK

V prvem desetletju po revoluciji je bilo sovjetsko zgodovino-pisje tesno zvezano z imenom M. N. Pokrovskega. Njegovo glavno delo »Russkaja istorija« je — izven Sovjetske zveze morda bolj ko tam — veljalo kot primer marksističnega zgodovino-pisja. Toda že sam Pokrovski je v enem izmed svojih predsmrtnih člankov priznal, da mnoge med njegovimi shemami ne vzdrže znanstvene kritike.

Pokrovski se je kot zgodovinar oblikoval v boju z uradnim zgodovino-pisjem carske Rusije, ki je gledalo goniine sile družbenega razvoja v dejavnosti »velikih osebnosti«, carjev i.t.d. Pri tem pa je padel v drugo skrajnost in vse zgodovinsko dogajanje močno poenostavil. Ustvaril je tisto, v čemer še danes mnogi vidijo bistvo marksističnega zgodovino-pisja. Vse dogodke v političnem in kulturnem življenju izvaja naravnost iz gospodarske družbene podlage, tako da je vsa njegova zgodovina prav za prav gospodarska zgodovina Rusije. Vse, kar se godi v območju kulture in politike, se nekako samo od sebe, mehanično giblje po poti, ki jo utira gospodarski razvoj. Vloga osebnosti se povsem izgublja. V filozofiji se takemu pojmovanju pravi mehanični ali pa tudi ekonomski materializem. V Sovjetski zvezi je to naziranje razvijal Buharin v znani knjigi »Teorija zgodovinskega materializma«. Ta je to naziranje prenesel tudi na politično polje. Ker se vse avtomatično giblje po razvojni poti gospodarske podlage družbe, je Buharin n. pr. smatral, da se bo kapitalistični element na vasi, veliki kmet ali kulak brez posebnega odpora kar sam od sebe lepo zliil s socialističnim gospodarstvom. Zato je smatral kolektivizacijo kmečkega gospodarstva za nepotrebno.

Ne da bi načenjali vprašanje veljavnosti ali neveljavnosti marksizma in njegovih teorij, lahko rečemo, da tako pojmovanje tudi z marksizmom nima nič skupnega. Kolikor razni kritiki istovetijo ta tkzv. ekonomski materializem z marksizmom in njegovim zgodovinskim materializmom, delajo stvarni kritiki zelo slabo uslugo. Treba se je samo seznaniti z deli glavnih predstavnikov marksizma in takoj opazimo, da le-ti malce drugače gledajo na to stvar. Že Engels je dejal, da bi bilo na podlagi tako poenostavljenega pojmovanja družbenega razvoja raziskovanje neke poljubne zgodovinske dobe lažje kakor reševanje navadne enačbe prve stopnje (pismo J. Blochu, 21. sept. 1890.). Da ideologija dane družbe s svoje strani lahko učinkuje na gospodar-

sko podlago in jo lahko v določenih mejah preoblikuje, da n. pr. filozofije, umetnosti i. t. d. dane dobe ni moči mehanično izvajati iz ekonomike tiste dobe, marveč je treba upoštevati predhodni miselni material, ki ga prejme od predhodnikov ali pa gotovega presadi od drugod in nanj naveže, se mu zdi samo ob sebi umljivo (pismo K. Schmidtu 27. okt. 1890.).

Ta Engelsova izvajanja je imel v mislih tudi Lenin, ko je nekoč v razgovoru s Klaro Zetkin dejal: »Hvala za tak marksizem, ki bi vse pojave in vse modifikacije, vršeče se v ideološki vrhni stavbi, izvajal neposredno, v premi črti in brez kakršnegakoli pridrška edinole iz gospodarske podlage. Stvar ni tako enostavna, kakor je videti. Že precej časa je, odkar je neki Friderick Engels ugotovil isto resnico o zgodovinskem materializmu.«

Marksizem sicer smatra, da je gonilna sila vsega razvoja v zadnji instanci spopad med proizvodjalnimi silami in proizvodjalnimi odnosi, ki se v razrednih družbah kaže kot boj med razredi, toda nikjer ne trdi, da bi bil gospodarski moment edini dejavni činitelj v razvoju družbe. Narobe, kolikor jasnejši so človeški zavesti zakoni, po katerih se družba giblje, toliko večja je vloga zavesti, torej tudi osebnosti, ki lahko na ta razvoj vpliva, ga preusmerja. Katera smer bo prodrla, o tem odloča razredni boj. V vseh odločilnih fazah tega boja, v boju za politično oblast, nastopa politični moment, od katerega je zavisen nadaljnji gospodarski razvoj. Tako je bilo n. pr. v francoski revoluciji od izida revolucije, torej političnega boja, odvisno, ali bodo fevdalna razkosanost, privilegiji in tlačanstvo še nadalje ovirali široki razmah industrijskega kapitalizma ali ne. Pred seboj imamo torej medsebojno povezanost in medsebojno učinkovanje vseh strani družbenega življenja. Tako postavljanje vprašanja tvori bistvo marksizma, tkzv. dialektiko.

Do končnega obračuna z mehanističnim pojmovanjem je prišlo v Sovjetski zvezi vzporedno z znano borbo proti desni in »levi« trockistični opoziciji v boljševiski stranki. Reševanje problemov, ki sta jih postavili prvi petletki, je s precejšnjo nazornostjo odkrilo pomanjkljivosti te smeri v filozofiji, ki je predstavljal filozofsko utemeljitev političnega stališča omenjene opozicije. Ker pa je filozofija vedno sila tesno povezana z zgodovinopisnimi metodami, so uspehi filozofskih razprav, ki so se v Sovjetski zvezi zadnja leta vršile med dialektiki in mehaniki, vplivali tudi na nadaljnji razvoj sovjetskega zgodovinopisja.

Razgledi, iz katerih nova sovjetska historiografija po vseh teh razpravah izhaja, so v kratkih obrisih ti-le: ljudske množice Sovjetske Zveze »morajo dobiti konkretne predstave o izvorih sile, metodah gospodstva izkoriščevalskih razredov, predstave o izvorih sile in metodah boja delovnega ljudstva za osvobojenje. One ne smejo dobiti mrtve sheme nastajajočih in razpadajočih družbeno-gospodarskih tvorov, marveč resnično sliko boja razredov, z označbami njihovih vodij, s konkretno označbo razrednih odnosov v tem boju, zakaj samo na ta način jih bo zgodovina naučila tistega, kar je njena naloga kot vede o politiki, tj. boju za oblast in njeno ohranitev.«* Kar se od zgodovinarjev zahteva, je torej konkretnost. Ti vidiki, mimogrede omenjeno, niso nič novega. Vse Marxove in Engelsove zgodovinske razprave, ki so nastale v zvezi s konkretnimi političnimi vprašanji tedanjega časa in ki jim tudi mnogi meščanski zgodovinarji ne odrekajo pomembnosti, so napisane v tem smislu. Omenimo naj samo »18. brumaire Louisa Bonaparta« in »Nemško kmečko vojno«, ki ju imamo tudi v slovenskem prevodu.

Prva knjiga, ki je v tem smislu sestavljena in ki je pred kratkim izšla

* Uvodnik »Pravde«, 27. jan. 1936.

v petmilijonski nakladi, je »Kratkij kurs istorii SSSR« v končni redakciji prof. A. V. Šestakova. To je učna knjiga za šole I. stopnje in ravno zato, ker knjiga služi najosnovnejšemu pouku zgodovine, je sestavljena izredno vestno in s čutom odgovornosti. Vsaka beseda, vsak stavek je temeljito pretehtan, tako da knjiga dejansko predstavlja najpoljudnejšo razlago preteklosti sovjetskih narodov v luči zgodovinskega materializma.

Kot rezultat dvajsetletnega razvoja sovjetskega zgodovinopisja je to delo zbudilo precejšnjo pozornost. Mnogi kritiki vidijo v »Kratkem kursu zgodovine SSSR« odmikanje sovjetskega zgodovinopisja od Marxove zgodovinsko materialistične metode in povratek k starim metodam. To mnenje korenini v že omenjenem zamenjavanju mehničnega materializma z zgodovinskim materializmom, ki tolmači zgodovinsko dogajanje dialektično, tj. kot razvoj v nasprotjih. Kot zaporedne družbene tvorbe, od katerih vsaka nasproti predhodni predstavlja napredek, smatra marksistično zgodovinopisje tkzv. prakomunizem primitivnih narodov, antično suženjstvo, fevdalizem, kapitalizem, socializem. Vsaka od teh poraja v sebi sile, ki stopijo s starim v boj, prerastejo staro in nastopijo kot tvorci novega. V lanskem »Zvonu« je Vito Kraigher v svojem članku o slovenskih kmečkih puntih na primeru srednjeveškega fevdalizma, iz katerega je izšel moderni kapitalizem, nazorno pokazal ta proces gibanja v nasprotjih. Toda pri tem je treba pomniti, kar je dejal Engels o razrednih družbah, da namreč v teh družbah vsak napredek v produkciji pomeni nazadovanje v položaju zatiranega ljudstva, tj. večine. (gl. Engelsov »Izvor rodbine i. t. d.« str. 125).

Šestakov izhaja iz teh temeljnih dognanj marksizma in obračunava s shematizmom, ki ga je v zgodovinopisje vnesel ekonomski materializem, z druge strani pa tudi z mnenjem, da mora biti zgodovina v preteklost preložena politika. To se pravi, zgodovinskih dogodkov ne smemo ocenjevati po naših današnjih okusih in stremljenjih, marveč moramo pogledati, kakšno vlogo so ti dogodki dejansko tedaj igrali. Zato se Šestakov predvsem dotika vseh tistih gospodarskih, zlasti pa političnih momentov, ki so v razvoju narodov Sovjetske zveze, zlasti slovanskih kot najnaprednejših, pospeševali prehod na višje stopnje. Tu je treba omeniti predvsem vlogo, ki jo v procesu oblikovanja teh narodov pripisuje političnemu »činitelju«, državi, dalje vladajočim razredom in njihovim predstavnikom. Vzemimo samo dva primera iz ruske preteklosti. Novgorodski knez Aleksander Nevski je l. 1242. na ledu Čudskega jezera potolkel nemški viteški red. Simpatije avtorja — in knjiga ima vsekako namen, prenesti te simpatije na učence — so na strani novgorodske vojske. Ne morda zaradi kakega ruskega nacionalizma, marveč zato, ker je imela ta bitka velik pomen za nadaljnji razvoj, ker je zaustavila prodiranje nemškega viteškega reda in od slovanskih in litavskih plemen zapadne Rusije odvrnila usodo polabskih Slovanov, katerih zemlja je še danes posest pruskih junckerjev, te zaslombe vsake reakcije in največje ovire razvoja nemškega kmetijstva. Njihova razlastitev bi pomenila rešitev vprašanja »naroda brez prostora«.

Pomemben je tudi problem Napoleona. V tem pogledu sovjetsko zgodovinopisje že od nekdaj dela razliko med vojnami francoske revolucije proti fevdalni koaliciji do 1796. in osvajalnimi vojnami Napoleona. Boj proti Napoleonu ocenjuje Šestakov, izhajajoč iz dejstva, da so njegova osvajanja dejansko pomenila zaviranje razvoja kapitalizma v osvojenih pokrajinah v korist razvoja francoske buržoazije. To je prihajalo do izraza v razkosavanju ekonomske enotnosti Italije in Nemčije, v postavljanju carinskih zidov, v nevmešavanju v fevdalne tlačanske odnose in v kompromisih z domačo fevdalno gospodo.

Vzporedno s tem pa spremlja Šestakov proces slabšanja položaja širokih delovnih množic in reakcije, ki so pri teh množicah prišle do izraza v puntih. Ti punti se pričenjajo z odporom slovanskih plemen proti fevdalizaciji, ki je iz svobodnega kmeta napravila tlačana. Ta odpor se je razodeval v boju poganstva s krščanstvom, ki je ob prehodu v fevdalizem tako v kulturnem kakor gospodarskem in političnem pogledu brez dvoma igralo napredno vlogo, kar Šestakov posebej naglašja. Ti boji brezpravnih množic se nenehoma nadaljujejo do velikih uporov Razina in Pugačeva, ruskih Gubcev, v dobi krepitve ruskega carizma, ki se je zlasti pod Petrom Velikim vršila na račun »pogina stotisočev delovnega ljudstva« in propadanja kmetov. Skozi vsa opisovanja teh kmečkih gibanj sledimo pri Šestakovu misli, da so punti sicer majali ruski fevdalizem, da pa toliko časa niso mogli biti uspešni, dokler se niso zliili z gibanjem delavskega razreda, ki predstavlja najnaprednejši razred z jasnimi perspektivami in ki je edini zmožen zgraditi novo družbo.

Več kakor pol knjige je posvečene novejši dobi, v kateri delavsko gibanje nastopa kot odločilen faktor, ki je v zvezi s kmetom zrušil kapitalistični sistem v Rusiji z ostanki fevdalizma vred. Zlasti je kajpak podčrtano delo Lenina in Stalina.

Posebnost knjige, kar so mnogi opazili, je duh tkzv. sovjetskega patriotizma, ki preveva vse delo. Videti je, kakor da je ta moment v knjigi v nasprotju z znanim Marxovim izrekom v »Kom. manifestu«, po katerem »delavci nimajo domovine«. Vendar, če hočemo dati stvarni kritiki, kar ji gre, tedaj moramo priznati, da ima že pri Marxu ta stavek neko omejitve, ki je ravno v našem primeru važna. Marx pojmuje domovino nekako tako kakor jo je n. pr. v »Lepi naši domovini« pojmoval naš Cankar, tj. konkretno, kot tako in tako domovino za tega in tega. Do sem delavec nima domovine, od tu, od trenutka, ko se proletariat sam uveljavi kot nacionalen razred, kot tvorec novih družbenih oblik, postane nacionalen, »seveda ne v buržoaznem smislu«, dostavlja Marx. On torej ne zanikuje proletarskega patriotizma, toda proletariat si mora prej »politično gospodstvo osvojiti, se povzdigniti v nacionalen razred, se izoblikovati v nacijo.«

Ta tkzv. sovjetski patriotizem predvsem ni ruski nacionalizem. To nam bo takoj jasno, če primerjamo knjigo Šestakova s poljubno rusko zgodovinsko učno knjigo iz predvojne dobe. V nobeni izmed njih ne bomo našli simpatij za kmečke upornike Stenjka Razina in Pugačeva; takisto ne bomo našli simpatij za poljskega narodnega borca Kosziuska ali beloruskega kmečkega upornika Kalinovskega, ali pa celo za vodjo kavkaških gorcev Šamilja in za boj azijskih plemen proti kolonialnemu izmозgavanju od strani carizma, ki je tem ljudstvom onemogočal vsak napredek. V knjigi Šestakova so vsi taki in enaki voditelji osvobodilnih bojev predstavljeni mladini v sijaju pravičnih junakov. Skratka, sovjetski patriotizem prihaja v tej knjigi do izraza v posebnem naglašanju prav tistih zgodovinskih momentov, ki so v medsebojnem prepletanju navsezadnje ustvarili vse potrebne pogoje za nastanek sovjetske države. Če tistega čustva nacionalnega ponosa, ki ga pri človeku vzbujajo pogled na pozitivne, za vse človeštvo pomembne kulturno-zgodovinske vrednote lastnega naroda, ne istovetimo z nacionalizmom — in tega ravno ne smemo — tedaj bomo v knjigi težko našli kaj, kar bi spominjalo na nacionalizem v navadnem pomenu te besede.

V sovjetskem zgodovinopisju ta knjiga dejansko pomeni nekaj novega, toda težko bi bilo trditi, da je to novo v oddaljevanju od zgodovinsko materialistične metode. Prej bi mogli reči, da se je v njej ta metoda šele uveljavila.

PRED DEJSTVI

Med nočjo in dnevom ni razlike. Móra pritiska na prsi, da se ne more nobena misel vzdigniti za polet. Na vsaki uri, ki jo živimo, teži peza stoletij.

Oziram se v davnino, ko je slovenski kmet v alpskih dolinah in med kraškimi skalami zaoral prve brazde, da bi pridelal kruha za življenje. Kakor danes se je takrat naslonil na plug, pobral grudo in jo v razpokani dlani drobil, ko je presojal njeno moč. Učil je sinove rahljati tla, sipati semena in ljubiti posest, ki je dajala družini kruh. Njive so se širile in kjer so se dotaknile sosedovih, so dražile pohlep po zemlji. S prstjo se je pričela mešati človeška kri. Ko se gospodar ni hotel umakniti močnejšemu sosedu in so ga našli ubitega med brazdami, so sinovi spoznali, da ni posest v božanskih marveč v človeških rokah. Upirali so se za staro dediščino, ker niso hoteli sprejeti sosedove kulture in njegovih zapovedi. Med žitnimi polji so rastle gomile, vanje so z lopatami metali pobite iz rodu. Človeška bolečina je bila topa, zavest skupnosti še kaliti ni pričela. Ko se je prvi sin drznil zapisati molitev teh oračev v domači besedi in je zažgal tlačan graščino, da bi svetila njegovemu uporju za posest, je rod poplačal življenjsko voljo z mrličji, ki jih je moral z lopatami metati v jame. Zavest enega rodu in ene volje pa se je morala roditi šele iz bolečine in ljubezni, iz volje in slasti, nekaj na svetu veljati.

Kmalu potem, ko so prvi sinovi tlačanov prišli v šole in jih je od zapada prešinila poudarjena pravica človeškega dostojanstva, se je enemu med njimi odprla srčna rana, ki je nobena zdravila niso mogla zaceliti in ji je le pesem lek dajala. S to pesmijo je bila spočeta zavest enega rodu in ene volje. Iz svojih dni se je pevec ozrl v davnino in se zgrozil nad mrličji, ki so obležali v bojih za prvo posest.

Al, da te jenja ta skeleti rana,
ne boš posnel Katona Utikana!

Tudi smrtno zono je premagal pevec in zapustil sinovom sporočilo velike volje in strastne ljubezni do življenja.

Kadarkoli so se sprožile vzmeti novih sil, ki so oblikovale narode in meje, vselej je najboljšje sinove naroda pretresala zavest, kako strašna je usoda, biti sin naroda, nad katerim krožijo mrtvaški tiči tako nizko, da se njih kreljuti dotikajo človeških prsi.

Kakor je ostal narod žilav in trdoživ skozi vse prerese in se je ohranil zaradi svoje uporne konservativnosti, tako mu mora še vedno živa, življenjska volja ustvariti pogoje za nove čase, ki zahtevajo vse večjih naporov in aktivnosti. Narodna država, zopet z mrličji odkup-

ljena, rojena iz velike življenjske volje, je zakoličila narodovo posest. Toda narod je ostal razprt, kakor v tistih dneh, ko se je pričel pravdati za njive. Notranje nepripravljenega, nezaupljivega in tesnorsrčnega so razočaranja potlačila. Vzganjan v vednem strahu se je prihulil pred odgovornostjo za lastno usodo. Pred zgodovinskim dogajanjem pa ni mogoče ostati prihuljen.

Živeti v narodni državi pomeni, da mora narod iz sebe, iz svojih želja in potreb razumeti in postavljati probleme države. Vedeti pa morajo državniki, da bodo edinole močna država, spoštovanje človeških pravic in vestna odgovornost pred državljani ustvarjali prve pogoje, da se narodna zavest lahko razvije v višje življenje.

Po dvajsetih letih nas obtežujejo dokazi, da nismo utrdili slovenske zavesti in volje, da smo jo celo oslabili. Storili smo človeka — ki bi ga morali voditi, dajati mu veselje, da živi, in voljo, da ustvarja — topega in brezbržnega. Nevarni cinizem je razkrajal življenjsko voljo, v blatu se je razpaslo sovraštvo, ki ni poznalo nobene mere na ven in na znotraj. V osebnih in strankarskih interesih je otopela odgovornost pred sočlovekom. Slovenstvo ljubiti so nas učili ljudje z volovskim srcem. Kdor je opazoval življenje zadnjih let, je imel vtis, da gleda mrtvaški ples.

Državna volja raste iz narodne zavesti, ljudske sreče in ponosa človeškega dostojanstva. Nekdanji tlačani, kmetje, meščani in težaki so izpričali voljo do življenja in do skupne usode s hrvatskim in srbskim kmetom, delavcem in meščanom. Sinovi so jim dolžni ohraniti dediščino posesti, ustvarjati jim gospodarske in socialne pogoje za rast višje človeške kulture.

Sinovi kmečkega rodu, ki je na slovenski zemlji pričel presejati prst z raskavo dlanjo, so dolžni razvneti v svojem ljudstvu narodno zavest, da se bodo potomci zavedeli lastne sile in zajemali iz nje ustvarjalno voljo. Zgraditi je treba živo stavbo slovenske kulture, da bo narod prežet z voljo, živeti slovensko duhovno življenje in tudi žrtvovati zanj. Iz narodne zavesti moramo narod vzgajati k državni zavesti. Biti pa si moramo v svesti, da se narod ne vzgaja v državni narod le z vero in s slovnicami, zanj mu je potrebna globoka vzgoja, ki temelji v znanju političnih, socialnih in gospodarskih problemov, ki se izraža v zavestni volji in še posebno v globokem pojmovanju človeške skupnosti in njenih dolžnosti.

Večje odgovornosti, odkar se je v nas prebudila narodna zavest, še nismo nosili. Ne gre le za to, da ohranimo dediščino posesti, da prebudimo narodno in državno zavest, ustvariti moramo na svojih tleh z vsemi napori in aktivnostjo pogoje za zgradbo občečloveške kulture v obrambo vseh pravic človeškega dostojanstva. Le globoke etične in moralne vrednote dajo človeški skupnosti moč, zoperstaviti se velikim dogodkom.

V Ljubljani, 10. apr. 1938.

Juš Kozak